

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Кудлай О.Б.

**Формування вищих органів управління
у сфері військового будівництва УНР
(червень 1917 — квітень 1918 рр.)**

Київ — 2016

Кудлай О.Б.

Формування вищих органів управління у сфері військового будівництва УНР (червень 1917 — квітень 1918 рр.). — К.: Інститут історії України НАН України, 2016. — 181 с.

У роботі висвітлено процес створення міністерства військових справ доби Української Центральної Ради, досліджено складання його внутрішньої структури. Окреслено основні напрямки діяльності інституції та її головних підрозділів, а також простежено еволюцію політики українського проводу у військовій сфері.

Для істориків, викладачів історії, студентів та усіх, хто цікавиться історією України.

КУДЛАЙ Олександра Борисівна — к.і.н., старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

*Затверджено до друку Ученою Радою
Інститут історії України НАН України*

Відповідальний редактор:
д.і.н., професор **В.Ф. Верстюк**

Рецензенти:
д.і.н., професор **О.С. Рубльов**
к.і.н. **О.С. Осташко**

Вступ

Історія національного військового руху та проблема створення української армії під час визвольних змагань 1917–1921 рр., зокрема періоду діяльності Української Центральної Ради (УЦР), привернула увагу багатьох сучасних вітчизняних дослідників. Після 1991 р. поряд із поверненням до наукового обігу історіографічної спадщини, побачили світ збірки документів, листів, мемуари та інші джерела, що протягом десятиліть замовчувалися, або були під ідеологічною забороною. З початку 90-х років XX століття починають виходити також оригінальні роботи українських істориків.

Одним з аспектів цієї складної загальної теми є питання ставлення українських провідних політичних сил до військового руху взагалі та проблеми створення національних збройних сил.

У сучасній історіографії превалює думка, що лідери Центральної Ради не мали чіткого уявлення про військо, яке мало захищати українську демократію. Так, за твердженням В. Лободаєва, С. Грушевський, В. Винниченко та С. Петлюра взагалі заперечували необхідність регулярної армії, плануючи у перспективі «заведення народної міліції»¹. УЦР боялася і не розуміла значення організованої збройної сили — така думка авторів книги «Вій-

¹ Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. — К., 2010. — С. 96.

ськове будівництво в Україні у XX столітті...»². Більш категоричний у своїх оцінках В. Голубко. Він доводить, що від самого початку Центральна Рада не приділяла військовому рухові належної уваги, не бачила в ньому творення власних збройних сил, на які можна було спертися при розбудові української державності³.

Про відсутність чіткого уявлення ролі національної армії у майбутніх змаганнях за власну державу у своїх роботах веде мову й В. Солдатенко. Він вказує, що окрім М. Міхновського та його прихильників, що стояли на позиції негайного створення української армії, інші політичні течії у Центральній Раді дотримувалися поглядів, які уособлював В. Винниченко. Останній довгий час вважав національну армію справою непотрібною і, навіть, шкідливою⁴. До того ж, УЦР не мала чітких планів в галузі національно-військового будівництва і довгий час безпосередньо пов'язувала його з розв'язанням головного завдання — проголошення національно-територіальної автономії⁵.

Поміркувану позицію УЦР у переговорах з Петроградом з військового питання дослідник Г. Гаврилюк пояснює його складністю. Він вказує на намагання українських діячів уникати конфлікту та спроби усунути усі перешкоди на шляху переговорного процесу за для досягнення важливішої мети — згоди щодо державного

² Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети. — К., 2001. — С. 49.

³ *Голубко В.* Армія УНР 1917–1918 рр. Утворення та боротьба за державу. — Львів, 1997. — С. 31.

⁴ *Солдатенко В.Ф.* Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 — квітень 1918 рр.) // Український історичний журнал. — 1992. — № 5. — С. 42.

⁵ *Солдатенко В.Ф.* Збройні сили в Україні (грудень 1917 р. — квітень 1918 р.) // Український історичний журнал. — 1992. — № 12. — С. 56.

статусу України. Військова справа була найнебезпечнішою у цьому плані, тому Рада вирішила спочатку не зачіпати її⁶.

Протилежну позицію у цьому питанні займає дослідник В. Верстюк. На його думку, документи переконливо спростовують поширену у сучасній українській історіографії думку про свідоме небажання Центральної Ради займатися військовим питанням. Учений цілком погоджується з висловом М. Грушевського, що цей аспект був постійною складовою частиною української національної політики⁷. Доказом цього є рішення трьох всеукраїнських військових з'їздів, що не критикували військову політику українських лідерів, а підтримували УЦР. Автор звертає особливу увагу на ухвалу III Військового з'їзду «Про українізацію війська», в якій заперечувалося існування постійного війська, яке у федеративній країні мало підлягати федеральній владі, та висловлювалася за народну міліцію. Ця політика, за висновком автора, давала змогу почати формування національних збройних сил, які хоч і називались народною міліцією, однак «створювали легітимні підстави для виведення з України інонаціональних військових підрозділів»⁸. В. Верстюк робить також вкрай важливе зауваження, яке не береться до уваги іншими дослідниками, що необхідно нарешті відкинути голослівну думку про можливість створення окремої української армії, багаточисельної і здатної «на

⁶ *Гаврилюк Г.Г.* Українська військова політика в 1917–1918 рр. // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н. — Харків, 1998. — С. 10.

⁷ *Верстюк В.Ф.* Український національно-визвольний рух (березень–листопад 1917 р.) // Український історичний журнал. — 2003. — № 3. — С. 71.

⁸ *Верстюк В.Ф.* Український національно-визвольний рух... — С. 72.

протидію тим російським формуванням, з яких вона вийшла»⁹.

Поділяє цю точку зору й В. Гоцуляк, наполягаючи, що теза про те, що Центральна Рада не займалася створенням власної армії не має під собою ніяких підстав. Він зазначає, що боротьба за військо була одним з вирішальних напрямків її політичної роботи¹⁰.

Отже, оцінки ставлення українського проводу до питання перспектив творення національної армії сучасних дослідників є контрверсійними. Документи ж свідчать, що це питання було вагомим аспектом політики українських діячів. Вочевидь, акцент треба перенести на результати та наслідки цієї політики.

Початковому етапу національного військового руху в армії та діяльності Установчої Військової Ради у Києві присвячено статтю Г. Савченка. Остання, за переконанням дослідника, стала «важливим чинником у формуванні національної державної ідеї»¹¹. Про діяльність Організаційного українського військового комітету йдеться в іншій статті автора. В ній досліджується історія створення Комітету, умови його роботи, зусилля по організації охочекомонного полку ім. Б. Хмельницького та складний процес його затвердження з боку російської військової влади; а також аналізується проект органі-

⁹ *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна рада й українізація військових частин російської армії // Український історичний журнал. — 2012. — № 3. — С. 27.

¹⁰ *Гоцуляк В.М.* У боротьбі за соборну Україну: Державотворча діяльність Симона Петлюри. — Хмельницький, 2013. — С. 73.

¹¹ *Савченко Г.* Початки українського військового руху в 1917 році в контексті ідеї національної державності // Етнічна історія народів Європи. — К., 2001. — № 9. — С. 140.

зації українського війська — «Положення про український загін усіх родів зброї»¹².

У роботах українських істориків докладно висвітлюється питання українізації військових частин російської армії, яке стало одним з найгостріших у стосунках Центральної Ради з Тимчасовим урядом. Учені досліджують заходи УЦР у військовій сфері, зміст і характер руху українізації, позицію російського державного і військового керівництва щодо нього та протидію останніх цьому рухові. Вивчається діяльність Українського Генерального Військового Комітету (УГВК), умови та складності його роботи¹³. Не залишилася поза увагою дослідників й «самостійницька» течія військового руху під проводом М. Міхновського¹⁴.

Про створення українських маршових рот, що було безпосередньо пов'язано із виникненням можливості організації у складі російської армії українізованих частин йдеться у статті Г. Савченка. Автор вказує на дозвіл О. Керенського на складання українських маршових рот для трьох корпусів Південно-Західного фронту та масовість руху за їх формування і направлення на поповнення до діючої армії у червні 1917 р. Долею українських поповнень опікувався УГВК, що регулював збір українських резервів, їх концентрацію на фронті у призначених

¹² Савченко Г. Діяльність Організаційного Українського Військового Комітету по створенню національних військових формувань у 1917 році // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — К., 2001. — Вип. 57. — С. 30–33.

¹³ Солдатенко В.Ф. Центральна рада та українізація армії // УІЖ. — 1992. — № 6; Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. У 4-х т. — Т. 1. Рік 1917. — Харків, 2008.

¹⁴ Турченко Ф.Г. Микола Міхновський: життя і слово. — К., 2006. — С. 234.

до українізації корпусах. Г. Савченко вказує, що Генеральний комітет намагався скеровувати свої дії із російським командуванням, однак це вдавалося не завжди через дії останнього, яке всупереч домовленостям розпоряджалося українськими ротами та направляло їх у частини на свій розсуд. Автор також зазначає, що створення українських маршових рот став ще одним проявом розвитку українського руху в російській армії¹⁵.

Непослідовними і нерішучими характеризуються дії Центральної Ради стосовно українізації у праці «Український вибір: політичні системи ХХ століття...». В ній відзначається, що влітку 1917 р. Тимчасовий уряд наполягав на вилученні з Генерального секретаріату (ГС), виконавчого органу УЦР, саме військової структури, прагнучи не допустити зміцнення сил, що могли стати реальним підґрунтям автономії України. З іншого боку, обережна і поміркована політика Ради не дала їй можливості контролювати та впливати на процес українізації¹⁶.

Однією з причин гальмування процесу українізації В. Солдатенко називає нелегітимність посади С. Петлюри, як голови УГВК, який влітку 1917 р. очолив військовий рух. Дослідник також підкреслює, що здійснювати українізацію у невеликих частинах з неукраїнським командним складом в оточенні інших частин, що не симпатизували цьому процесові, було нелегкою справою¹⁷.

¹⁵ Савченко Г. Українські маршеві роти в системі поповнення фронтових частин російської армії у 1917 році // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — К., 2004. — Вип. 71–72. — С. 54–57.

¹⁶ Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. — К., 2007. — С. 129.

¹⁷ Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. — К., 2007. — С. 151.

Позитивно оцінює цей рух П. Притуляк. На його думку українізація сприяла відродженню національної свідомості українців у лавах царської армії. Були зроблені певні кроки у напрямку об'єднання зусиль Центральної Ради та УГВК щодо українізації, але чіткого плану дій вироблено не було¹⁸.

В оцінках чисельності українізованих частин та результатів цього руху в історіографії існують досить суттєві розбіжності. Г. Гаврилук, з посиланням на роботу О. Удовиченка, подає цифру у 60 тис. військовиків, які на кінець жовтня 1917 р. складали ядро української армії¹⁹. В. Солдатенко доводить, що не варто перебільшувати масштаб українізації війська. Наводячи цифри у 4–4,5 млн. українців, що перебували на фронті, він констатує, що на осінь 1917 р. українізація війська не набула серйозної сили ні в кількісному, ні в якісному відношенні²⁰.

Узгоджується з попереднім твердженням і позиція авторів дослідження про військове будівництво в Україні революційної доби, які вказують на надмірне захоплення українізацією військових частин без належного організаційного підкріплення²¹.

Серед причин невдачі процесу українізації В. Задунайський у своїй дисертації називає стихійність українського руху в армії; відсутність справжнього українського уряду, який міг би надати йому допомогу; спротив

¹⁸ *Притуляк П.А.* Політика Центральної ради щодо війни, укладення і реалізації Брестського мирного договору (березень 1917 — квітень 1918 рр.) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н. — Запоріжжя, 1999. — С. 10.

¹⁹ *Голубко В.* Армія УНР 1917–1918 рр... — С. 114.

²⁰ *Україна: політична історія XX — початок XXI століття.* — К., 2007. — С. 257.

²¹ *Військове будівництво в Україні у XX столітті...* — С. 49.

російської державної системи цьому процесові, вбачаючи в ньому реальну загрозу свого панування в Україні. До цього додалися також несприятливі умови політичної та економічної кризи в країні²².

На противагу негативній оцінці українізації, В. Гоцуляк акцентує увагу на тому, що вона була на той час необхідною, породженою самим українським рухом. Учений підкреслює, що цей процес виконував дуже важливе завдання — «вирвати українських вояків з рук російського командування»²³. Саме українізовані частини, на його думку, стали згодом основою національних збройних сил.

Відповідно до висновків В. Верстюка, Тимчасовий уряд та російське військове командування навіть не припускали думки про якусь окрему українську армію, а без їх санкції зробити щось суттєве у цьому напрямку було неможливо. Тому гальмування та нездійсненність справи побудови власних збройних сил, за переконанням дослідника, обумовлювалися позицією російського державного і військового керівництва, а не соціалістичністю Центральної Ради²⁴. Адже Петроград усвідомлював, що повноцінна українізація армії могла зіграти серйозну роль у прагненні України до автономії.

В узагальнюючій праці «Нариси історії Української революції 1917–1921 років» констатується, що Центральна Рада та УГВК, з одного боку, та командування російської армії, з другого, по-різному розуміли процес українізації. Для перших він був спрямований на побуду-

²² *Задунайський В.В.* Збройні сили УНР (1917–1920 рр.) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н. — Донецьк, 1995. — С. 15.

²³ *Гоцуляк В.М.* Згад. праця... — С. 75.

²⁴ *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна рада й українізація військових частин... — С. 17.

дову в майбутньому української армії, для других — одним із засобів підвищення боєздатності армії²⁵.

Таким чином, немає однозначності й в оцінці цієї важливої складової національного руху та політики УЦР стосовно українізації. Вочевидь, потребують подальшого вивчення його кількісні та якісні характеристики.

Постать першого генерального секретаря військових справ та голови УГВК С. Петлюри привернула увагу майже усіх дослідників військового будівництва доби Української революції. Поряд із низкою праць, присвячених життю та діяльності С. Петлюри, у роботах, пов'язаних із українським військовим рухом, як правило, є окремі, досить розлогі, сюжети та розділи, що висвітлюють його роль у створенні збройних сил України.

Як зазначається у більшості робіт, після видання II Універсалу С. Петлюра вжив усіх можливих зусиль для запобігання остаточному розвалу армії та анархії, для забезпечення фронту усім необхідним. Серед заходів С. Петлюри поряд із відновленням діяльності військового секретарства дослідники виділяють: об'єднання двох фронтів в один Український; впровадження у життя наказу про демобілізацію російських частин Українського фронту та офіцерів, що не бажали служити у лавах української армії; його позицію з роззброєння усіх більшовицьки налаштованих частин²⁶; українізацію Київського і Одеського військових округів, призначення до їх штабів комісарів, що сприяло процесу формування українських піхотних і спеціальних частин²⁷. До них

²⁵ Нариси історії Української революції 1917–1921 років. — Кн. 1. — К., 2011. — С. 189.

²⁶ Савченко В. Симон Петлюра. Время и судьбы. — Х., 2006. — С.103.

²⁷ Литвин С. Симон Петлюра і українське військо: протистояння більшовицькій агресії (листопад–грудень 1917 р.) //

також відносять й розпорядження від 2 листопада про виняткову владу військового секретаря в тилу та заборону виконувати будь-які інші накази; наладження зв'язку й співпраці зі Ставкою головнокомандуючого і штабом Південно-Західного фронту та ін.²⁸.

Дослідник С. Литвин переконаний, що ці рішучі і сміливі дії С. Петлюри кінця листопада — початку грудня 1917 р. зірвали більшовицькі плани стосовно України²⁹. В. Голубко у своїй монографії додає до цього переліку наступні важливі документи: «Проект організації Військового секретарства і Українського військового управління в зв'язку з оголошенням Української Республіки» від 17 грудня 1917 р., яким передбачалося створення територіальної української армії³⁰, та «Наказ Українському Війську щодо внутрішнього порядку», характеризуючи його як перший статут української армії.

Ще одним аспектом, що привернув увагу учених, стали складні взаємини С. Петлюри та В. Винниченка наприкінці 1917 р., про що більш докладно мова буде йти в одному із подальших розділів роботи. Загалом історики зазначають, що саме конфлікт з головою українського уряду став вирішальним у відставці військового секретаря, а його витоком стала конкуренція за вплив всередині уряду та принципові розбіжності у поглядах на стосунки із Донським урядом, Радою Народних Комісарів (РНК) та основні засади створення української армії.

Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Збірник наукових праць. — Фастів, 1999. — С. 11.

²⁸ Верстюк В.Ф. Українська Центральна рада й українізація... — С. 27.

²⁹ Литвин С. Симон Петлюра і українське військо... — С. 19–20.

³⁰ Голубко В. Армія УНР... — С. 117.

Позитивно оцінюючи діяльність С. Петлюри як голови УГВК та військового секретарства, в історіографії відзначається його значний внесок у розбудову українських збройних сил й зусилля по зміцненню обороноздатності країни; підготовки до відсічі більшовицької агресії, яку він вважав неминучою. В. Голубко навіть робить радикальний висновок, стверджуючи, що саме у цей час, тобто за секретарювання С. Петлюри, з'являється Армія УНР³¹.

Прямо протилежної позиції дотримується автор низки розвідок з історії українського військового руху В. Солдатенко, наполягаючи, що особисті амбіції та безвідповідальність С. Петлюри, а також неефективна робота на чолі секретарства військових справ стали причиною його відставки та виходу зі складу уряду В. Винниченка.

Досить докладно у сучасній історіографії висвітлено причини першої українсько-російської війни зими 1917–1918 рр. Як вказано у «Нарисах історії Української революції», після оволодіння більшовиками Ставкою верховного головнокомандуючого, вони «побачили в Центральній Раді одного з реальних суперників у боротьбі за владу»³². Відзначаючи намагання керівництва УНР уникнути конфлікту з більшовицькою владою Росії, автори вказують на той факт, що війна розпочалася у дуже несприятливий для України час — її територію заповнили частини колишньої російської армії, військові установи перебували у стані організаційного оформлення. До того ж, не було усвідомлення міждержавності цього конфлікту, ще 15 грудня Генеральний секретаріат не вірив у можливість розгортання війни з радянською Росією.

³¹ Голубко В. Армія УНР... — С. 127.

³² Нариси історії Української революції... — С. 219.

Про відсутність намагань Генерального секретаріату знайти компроміс з Раднаркомом та одночасне нерозуміння небезпеки з боку більшовиків йдеться в «Політичній історії...»³³. Окрему позицію у цьому питанні займає В. Солдатенко, який стверджує, що однією з головних причин конфлікту між УНР та Росією була не політика РНК, а дії українських керівників, які зрадили народні інтереси³⁴.

Серед заходів військового секретарства напередодні та на початку україно-російської війни науковці називають створення Українського фронту, штабів чотирьох армій, що дислокувалися в Україні та підпорядковувались Україні; початок функціонування Генерального штабу. Важливою стала також поява у листопаді–грудні регулярних військових підрозділів — сердюцьких, гайдамацьких та Січових стрільців. Саме на цей період припадає, як вказує В. Голубко, апогей українізації частин старої армії³⁵.

До них автори роботи «Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.» додають обрання Особливого комітету оборони України у складі М. Порша, С. Петлюри та В. Єщенка; призначення полковника Ю. Капкана командувачем українських військ, що протистояли радянським частинам; ухвалення рішення про творення армії УНР на засадах добровільності та грошового утримання. Тому, стверджується у дослідженні «Нариси історії Української революції», не можна говорити про повну пасивність українського уряду, додаючи до переліку заходів впровадження низки кроків для опанування військовим апа-

³³ Україна: політична історія... — С. 288.

³⁴ Солдатенко В. Україна: 1917 рік. — К., 2012. — С. 186.

³⁵ Голубко В.Є. Військове будівництво в Україні періоду Центральної ради // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.і.н. — Львів, 1998. — С. 20.

ратом. Проте, «не ліквідувавши харківський «уряд», не заборонивши більшовицьку партію, ... УЦР поставила себе й Українську державу у надзвичайно скрутне становище»³⁶.

Втім, як зазначає більшість авторів, військовий секретаріат практичного нічого не зробив для створення справжньої боездатної армії, через побоювання та нерозуміння Центральною Радою значення організованої збройної сили³⁷.

Помилкою вважає В. Солдатенко відмову проводу Центральної Ради передати командування всіма українськими частинами Генеральному штабу. Замість цього був створений Український фронт та його штаб. Відсутність владного військового центру створювало безлад всередині військових частин і відбивало бажання залишитися в армії³⁸.

Детально кроки військового секретаря С. Петлюри на початку збройного протистояння у грудні 1917 р. аналізує В. Голубко. Автор акцентує увагу на його плані вдарити по Харкову, оплоту більшовизму, про що було повідомлено уряд; виданні наказу про організацію мобільних військових загонів в умовах масового дезертирства; поділі території України на два райони — Правобережжя (командувач П. Скоропадський) та Лівобережжя (командувач Ю. Капкан) для кращої організації оборони країни. Ситуація, як зазначає автор, ускладнювалася російськими гарнізонами, що стояли у більшості українських міст та розгортанням справжньої

³⁶ Нариси історії Української революції... — С. 228, 229.

³⁷ Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. — К., 1999. — С.71–72; Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз). — К., 1995. — С. 87.

³⁸ Солдатенко В.Ф. Україна: 1917 рік... — С. 192–193.

ідеологічної боротьби за солдатські маси між Україною і Росією³⁹.

В. Литвин у своїй книзі «Україна: доба війн і революцій (1914-1920)» доводить, що думка про те, що небажання Центральної Ради створювати власну армію стало однією з головних причин успіху більшовицьких військ, є невірною. Так, Рада намагалася розв'язати конфлікт політичним шляхом, але одночасно робила кроки для організації оборони країни — утворення особливого Комітету оборони України, призначення полковника Ю. Капкана; ухвалення постанови про створення армії УНР на основі добровільності і оплати. Автор також констатує, що у найвідповідальніший момент, коли в Україну сунув противник, що мав величезну чисельну перевагу, у Ради не вистачило сил, щоб відбити агресію: «... розрахунок на мільйони бійців в українізованих частинах старої армії не виправдався»⁴⁰. Цю позицію поділяють й автори «Нарисів історії Української революції»: «... українізовані частини старої армії виявились у переважній більшості деморалізованими і небоездатними»⁴¹.

Характеризуючи військову ситуацію в Україні у січні 1918 р. більшість дослідників відзначають дуже невдалу діяльність М. Порша на чолі військового відомства. Так, його накази від 4 січня 1918 р. про негайну демобілізацію українських частин, розпуск частин старої російської армії, ліквідацію чинів в армії УНР В. Савченко називає безглуздими, а планування переходу армії на міліційну систему в умовах війни, на його думку, було

³⁹ Голубко В. Армія УНР... — С. 145.

⁴⁰ Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914–1920). — К., 2003. — С. 244.

⁴¹ Нариси історії Української революції... — С. 229.

рівноцінно повній капітуляції⁴². Серед хибних кроків української влади зимою 1918 р. П. Ткачук називає закон «Про утворення Українського Народного війська» від 3 січня; наказ про правове регулювання внутрішнього життя війська від 10 лютого (за яким скасовувалися військові ранги, проголошено рівність усіх військових, затверджено виборність старшин)⁴³.

Звертають увагу історики і на наступний важливий момент. Війна йшла, головним чином, повз залізничні шляхи, поза українського села, в якому захоплене поділом землі селянство, що мало складати головну основу підтримки влади Центральної Ради, війну практично не помітило. А от у містах «прихильників і захисників було не так багато, як хотілось б»⁴⁴. Поділяє цю думку й дослідник Вільного козацтва В. Лободаєв. Не заперечуючи участі у бойових діях окремих загонів Вільного козацтва, автор вказує, що «загальна маса селян-козаків не проявила явно помітного бажання воювати з більшовиками в грудні 1917 — січні 1918 рр.»⁴⁵. Про партизансько-козацький опір наступу більшовицьких загонів йдеться і у «Нарисах історії Української революції» — він став «славною сторінкою української військової історії», проте, не зміг кардинальним чином змінити хід військової кампанії⁴⁶.

Отже, загалом учені відзначають неготовність УНР до війни. Відповідальність за це автори схильні покладати на В. Винниченка, як голову українського уряду, наго-

⁴² *Савченко В.А.* Дванадцять воен за Украину. — Харьков, 2008. — С. 31.

⁴³ *Ткачук П.* Сухопутні війська України доби революції 1917–1921 рр. — Львів, 2009. — С. 47.

⁴⁴ *Литвин В.* Україна: доба війн і революцій... — С. 243–244.

⁴⁵ *Лободаєв В.* Згад. праця... — С. 185.

⁴⁶ *Нариси історії Української революції...* — С. 234.

лошуючи на його протидії намаганням С. Петлюри нейтралізувати більшовицькі впливи та зміцнити дисципліну в українських частинах⁴⁷. Вказують також, що звільнення С. Петлюри, П. Скоропадського та призначення командувачем всіма військами для оборони України Ю. Капкана («боягуза, брехуна і пройдисвіта» — таку нищівну характеристику подає Я. Тинченко) виявилися фатальними⁴⁸. В. Солдатенко, у свою чергу зазначає, що з голови уряду нелогічно скидати відповідальність, «вона висока». Але головну провину за відсутність боєздатного національного війська історик цілком покладає на С. Петлюру, який, на його думку, провалив справу українізації армії та створення національних збройних сил⁴⁹.

Отже, в українській історіографії останніх десятиліть докладно висвітлені основні кроки української влади, в тому числі й С. Петлюри, з часу проголошення УНР у галузі військового будівництва. Також вивчені обставини початку конфлікту з РНК, перебіг подій у грудні 1917 р. та з'ясовані головні причини військових поразок національних військових частин. Головними дискусійними питаннями у дослідженнях залишаються проблеми причин неготовності молодої Української держави до війни з Росією та витоки збройного протистояння з РНК.

Невирішеним також є питання кількісних характеристик військових сил як українських, так і радянських наприкінці 1917 р. — на початку 1918 р. Дані дуже суперечливі і викликають багато запитань. Так, за підрахунками Я. Тинченка усі наявні війська Центральної Ради,

⁴⁷ Гоцуляк В.М. Згад. праця... — С. 85.

⁴⁸ Тинченко Я. Українські збройні сили березень 1917 — листопад 1918 рр. (організація, чисельність, бойові дії). — К., 2009. — С. 46.

⁴⁹ Солдатенко В. Винниченко і Петлюра...

що були розташовані уздовж двох залізниць — Чернігівської та Полтавської — налічували 4 тис. багнетів (надійних, за визначенням автора, — 2 тис.). Не всі з них взяли участь у боях. Київська залога мала ще 9 тис., але надійних — не більше 3-х тис. багнетів. Їм протистояли радянські війська на Чернігівському напрямку — 4280 багнетів та 2000 червоногвардійців; на Полтавському — 3335 багнетів й місцеві більшовицькі частини — 1900. Отже, за чисельністю вони були майже рівні⁵⁰.

В. Голубко наводить дані про 32 тис. вояків, надісланих радянською Росією, з них 20 тис. спочатку діяли проти генерала О. Каледіна, згодом взяли участь у війні проти УНР. В січні їх кількість зросла до 150 тис. На Лівобережжі у складі чотирьох більшовицьких груп наступало 30 тис. солдатів⁵¹.

Л. Гарчева у своїх роботах намагається спростувати поширену думку про те, що у січні 1918 р. у Центральній Раді не було боєздатних частин та наводить дані про запеклі бої на Лівобережжі, Південно-Західному та Румунському фронтах⁵².

Дослідниця називає цифру приблизно у 150 тис. військових в українізованих і гайдамацьких частинах тилівих гарнізонів України та 60 тис. Вільних козаків. За її даними, менше половини з них перебувало у губерніях, які зазнали агресії загонів В. Антонова-Овсієнка — у Харківській, Катеринославській, Полтавській і Чернігівській. Л. Гарчева також констатує, що добровольчих ку-

⁵⁰ *Тинченко Я.* Українські збройні сили... — С. 62, 69.

⁵¹ *Голубко В.* Армія УНР... — С. 153, 157.

⁵² *Гарчева Л.П.* Політична конфронтація та збройна боротьба Росії з Україною (1917 — початок 1918 рр.) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.і.н. — Львів, 1995. — С. 48.

ренів у цих районах було мало, а українізовані частини були у стадії формування⁵³.

У праці В. Гоцуляка вказується, що напередодні українсько-російського конфлікту армія УНР мала досить значне військо — близько 440 тис. Теза ж про відсутність військ у Центральній Раді «приховує масштабність більшовицької агресії в Україні» та «всенародний характер спротиву більшовикам»⁵⁴.

За підрахунками В. Солдатенка, кількість українських частин коливаються від 70 до 400 тис.: 180 тис. солдат і офіцерів на Південно-Західному і Румунському фронтах, 150 тис. — у тилкових гарнізонах, та 60 тис. Вільного козацтва⁵⁵. Як підкреслює автор, чисельної переваги радянські війська над частинами Центральної Ради не мали. Це стосується співвідношення сил як в окремих пунктах, так і по республіці в цілому⁵⁶. Найбільша чисельність частин, що наступали на Київ, не перевищувала 30 тис.⁵⁷

Інші дані подає М. Кравчук, вказуючи, що військ у Центральної Ради було не більше 6 тис.⁵⁸ В. Мороз взагалі стверджує, що взимку УЦР зосталася зовсім без війська і не придумала нічого кращого, як кинути у бій з

⁵³ *Гарчева Л.П.* Політична конфронтація та збройна боротьба Росії з Україною (1917 — початок 1918 рр.) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.і.н. — Львів, 1995. — С. 43.

⁵⁴ *Гоцуляк В.М.* Згад. праця. — С. 83.

⁵⁵ *Солдатенко В.Ф.* Запровадження автономії України і збройні сили республіки // Український історичний журнал. — 1992. — № 7–8. — С. 38.

⁵⁶ *Солдатенко В.Ф.* Винниченко і Петлюра... — С. 205.

⁵⁷ Там само. — С. 166.

⁵⁸ *Кравчук М.В.* Правові основи будівництва Національних Збройних сил України в 1914–1993 рр. (організація, структура, штати). Історико-правове дослідження. — Коломия, Івано-Франківськ, 1997.

більшовиками студентів, маючи на увазі відомий бій під Крутами. Деякі дослідники наполягають на чисельній перевазі радянських військ, деякі називають останні «обмеженими». Більшість авторів цифри не наводять. Наявні ж в історіографії дані часто подаються без відповідних характеристик та пояснень, тому зіставити їх досить складно. Отже, цей аспект проблеми потребує свого подальшого ретельного вивчення.

Про зміну у військовій політиці українського проводу на користь побудови національної армії та створення відповідної правової бази йдеться у роботах Г. Гаврилюка, В. Голубко, В. Задунайського⁵⁹. Однак, як вказує більшість науковців, час було втрачено. Відтак поразки українських військ взимку 1917–1918 рр. були обумовлені низкою внутрішніх та зовнішніх чинників. В. Савченко зауважує відсутність чіткої позиції керівництва УНР стосовно оборони — військові підрозділи були дезорієнтовані, не знаючи реального стану справ⁶⁰.

Поділяє таку точку зору й Я. Тинченко, стверджуючи, що причиною поразок була відсутність військового керівництва з Києва: «Начальники місцевих залог та командири полків не отримували зі столиці жодних вказівок, наказів, чи порад, тож мали діяти на власний розсуд»⁶¹.

На думку В. Солдатенка, УЦР розраховувала на широку підтримку мас та значний військовий потенціал, який дуже швидко розтанув у січні 1918 р. Тож остання виявилася нездатною до протиборства «навіть проти дуже обмежених сил соціалістичної революції»⁶². У Гене-

⁵⁹ *Гаврилюк Г.Г.* Згад. праця... — С. 13; *Голубко В.Є.* Військове будівництво в Україні... — С. 21–22; *Задунайський В.В.* Згад. праця. — С. 16.

⁶⁰ *Савченко В.А.* Дванадцять воєн за Україну... — С. 28.

⁶¹ *Тинченко Я.* Українські збройні сили... — С. 44.

⁶² *Солдатенко В.Ф.* Збройні сили в Україні... — С. 52.

рального штабу, створеного 7 грудня 1917 р., виявилось недостатньо часу для проведення серйозної роботи по розбудові національних збройних сил, тому на фронті панували хаос та анархія, «серед яких Генеральний штаб фізично не був в змозі дати собі раду»⁶³.

Серед причин поразки В. Голубко називає чисельну перевагу більшовицьких регулярних військ над українськими; вичерпання мобілізаційного резерву країни, який був використаний в ході Світової війни; помилки українського уряду в галузі військового будівництва; ідейний вплив більшовизму; недостатній досвід керівництва у сфері військового будівництва та в оперуванні наявними збройними силами; брак досвідчених військових-патріотів.

Таким чином, дослідники одностайні у своїх висновках щодо передбачуваності військових поразок УНР взимку 1917–1918 рр., виокремлюючи обставини та причини, що призвели до такого стану речей.

Діяльність міністерства військових справ та його роботу по розбудові національних збройних сил після відходу українських частин, УЦР та уряду під тиском більшовицьких формувань з Києва у січні 1918 р. висвітлено у працях В. Савченка, В. Голубко, Я. Тинченка, П. Ткачука, В. Солдатенка, Г. Гаврилюка, М. Кравчука⁶⁴. В цих роботах досліджується праця військового міністерства по реорганізації військового відомства; створення апарату

⁶³ *Тинченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918 рр.). — К., 1996. — С. 111.

⁶⁴ *Голубко В.С.* Військове будівництво в Україні...; *Тинченко Я.* Українські збройні сили...; *Ткачук П.* Згад. праця; *Солдатенко В.Ф.* Збройні сили в Україні...; *Гаврилюк Г.Г.* Українська військова політика...; *Кравчук М.В.* Правові основи будівництва Національних Збройних сил України...; *Савченко В.А.* Дванадцять воєн за Україну...

губернських і повітових військових начальників; підготовка фахового старшинського складу. Головна увага учених приділена підготовчій роботі та початку формування восьми піхотних корпусів й окремої дивізії для Таврії.

Відзначається, що протягом весни 1918 р. поступово відбувався процес відмови від принципу міліційної армії на користь створення регулярної армії на основі загального військового обов'язку та на базі частин, штабів і управлінь колишніх російських збройних сил. Здійснено правовий аналіз ухвалених УЦР документів, що відіграли значну роль в розбудові української армії⁶⁵.

Як вказує дослідник В. Задунайський, за часів Центральної Ради було пройдено шлях «від повної відсутності власних збройних сил і від відсутності розуміння потреб у їх існуванні, до поступового закладання реальних підвалин творення такого державного інституту»⁶⁶. А В. Голубко у своїх висновках йде ще далі, стверджуючи, що Центральній Раді «вдалося створити регулярну національну армію, яка відіграла провідну роль у становленні суверенної Української держави і взяла на себе функції її оборони»⁶⁷.

В. Солдатенко дещо по-іншому інтерпретує факти, відзначаючи, що із запрошенням в Україну іноземних військ, був втрачений шанс на побудову армії нового типу на базі «Окремої армії». Відтак був обраний «явно консервативний шлях військового будівництва»⁶⁸. Одночасно автор зауважує кардинальні зміни у політиці з

⁶⁵ *Кравчук М.В.* Згад. праця... — С. 65.

⁶⁶ *Задунайський В.В.* Згад. праця. — С. 17.

⁶⁷ *Голубко В.Є.* Військове будівництво в Україні... — С. 28.

⁶⁸ *Солдатенко В.Ф., Хало Л.Г.* Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр. — К., 2002. — С. 245.

військового будівництва та початок пошуку форм національної армії.

Предметом дослідження сучасних істориків стало й питання кількісного складу української армії до кінця існування УЦР, тобто на кінець квітня 1918 р.⁶⁹, про що буде йти мова у відповідному розділі роботи.

Отже, можна стверджувати, що більшість дослідників, схвально оцінюючи роботу військового міністерства та його голови О. Жуковського навесні 1918 р., констатують кардинальні зміни у підходах до військового будівництва з боку УЦР та українського уряду. Не викликає заперечень твердження, що зусиллями військових органів були закладені підвалини побудови національної армії. Частина істориків наполягає на тезі, що УЦР до кінця квітня 1918 р. вдалося створити регулярну армію.

Низка робіт українських істориків присвячена окремим напрямкам праці у військовій сфері. Про працю по підготовці старшинських кадрів йдеться у дисертації М. Герасименка⁷⁰. Зроблені перші кроки у дослідженні спеціальних родів військ армії УНР доби УЦР — Повітряного флоту, кінноти, артилерії, Морського флоту, панцирних потягів⁷¹. Не залишилися поза увагою дослід-

⁶⁹ *Герасименко М.В.* Підготовка старшинських кадрів в українських національних державних утвореннях (березень 1917 — листопад 1920 рр.) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н. — К., 2005; *Тинченко Я.* Панцирні потяги, панцирники, залізничні війська у визвольній війні 1917–1920 рр. — К., 2012; *Його ж.* Герої українського неба. — К., 2010; *Ткачук П.* Сухопутні війська України доби революції...; *Дмитрук В.* Вони боролися за волю України. (Нарис історії Сірожупанної дивізії). — Луцьк, 2004. — С. 31.

⁷⁰ *Герасименко М.В.* Згад. праця.

⁷¹ *Тинченко Я.* Панцирні потяги, панцирники, залізничні війська...; *Його ж.* Герої українського неба...; *Ткачук П.* Згад. праця...

жень й однострої української армії революційного періоду⁷². Регіональні дослідження з військового питання представлені дисертацією В. Пархоменка, статтями А. Іванця, Г. Савченка⁷³.

Таким чином, за останні десятиліття зібрано суттєвий історіографічний доробок у вивченні проблем військового будівництва періоду діяльності УЦР. Однак, залишається нез'ясованою та потребує подальшого вивчення низка питань, чекають суттєвого уточнення спірні та дискусійні моменти. Серед них є недостатньо розробленою тема діяльності військового секретарства, згодом міністерства військових справ, як інституції, що стояла на чолі процесу військових перетворень та вироблення військової політики Центральної Ради, а також впливу військових провідників на останню.

Автором представленої роботи використано фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Зокрема, фонд № 1076 «Генеральне секретарство по справах військових», у якому зберігаються накази, постанови, протоколи засідань різних

⁷² *Анісімов К.В.* Однострої Збройних сил України періоду національних змагань 1917–1920 рр. // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н. — Донецьк, 2002.

⁷³ *Пархоменко В.А.* Українські національні військові формування на Півдні України у 1917 — на початку 1919 рр. // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н. — Донецьк, 2000; *Іванець А.В.* Українізація сухопутних військових частин у Криму (1917 р.) // Український історичний журнал. — 2001. — № 1, *Савченко Г.* Український рух у гарнізонах російської армії Кримського півострова у 1917 році // Крим в історичних реаліях України. — К., 2004; *Його ж.* Український рух у Симферопольському гарнізоні російської армії в 1917 р. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — К., 2012. — Вип. 113.

комісій, доклади, статuti, телеграми, зведення, листування та інші документи військового міністерства.

Фонд № 1074 «Міністерство військових справ Української Держави», що частково містить документи розглядуваного періоду, або такі, що безпосередньо торкаються змісту та напрямків роботи військового відомства часів УЦР.

З фонду № 2432 «Головна військова судова управа УНР» автор використав накази судового підрозділу військового відомства.

Фонд № 3543 — особовий фонд останнього військового міністра доби УЦР Олександра Тимофійовича Жуковського, містить документи, зібрані самим міністром, його незакінчені спогади, написані у Лук'янівській тюрмі восени 1918 р., а також листування з громадськими та політичними діячами того часу.

А також фонд № 2592 «Міністерство справ закордонних», одна зі справ якого містить законопроекти, розроблені військовим міністерством.

До дослідження залучені також документи і матеріали збірника «Українська Центральна Рада» у двох томах та хроніку «Велика Українська революція»⁷⁴.

Отже, завданням роботи є:

дослідити початковий процес складання органів керівництва національним військовим рухом у лавах російської армії; вивчити вплив політики Тимчасового уряду на цей процес; висвітлити створення генерального секретарства військових справ та його завдання до III Універсалу УЦР; подальше формування вищих органів вій-

⁷⁴ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — К., 1996; Т. 2. — К., 1997; Велика Українська революція. (Матеріали до історії відновлення української державності): календар історичних подій за лютий 1917 р. — березень 1918 р. — Нью-Йорк, 1967.

ської влади в Україні в контексті складних обставин початку українсько-російської війни зими 1917–1918 рр.; з'ясувати як українська влада реагувала на виклики революційного часу — розклад старої армії та спроби створення регулярних національних частин; вплив військових поразок української армії в січні 1918 р. на зміни у політиці української влади у вирішенні військового питання; а також дослідити процес складання військового міністерства, його головних структур та їх діяльність навесні 1918 р.

Організація та діяльність генерального секретарства військових справ у червні–жовтні 1917 р.

Генеральний секретаріат був створений 15 червня 1917 р. після проголошення Українською Центральною Радою І Універсалу 10 червня. Новостворена інституція мала виконувати функції виконавчого органу УЦР. Її перший склад включав 8 генеральних секретарств, в тому числі й секретарство військових справ, яке очолив С. Петлюра.

Перша декларація Генерального секретаріату, оприлюднена 26 червня 1917 р., дуже коротко окреслювала напрямок роботи військового секретарства — українізація війська «як в тилу, так, по змозі, на фронті, пристосування військових округ на Україні і організація їх до потреб українізації війська»⁷⁵. Ставлення українських політичних кіл до завдань у військовій сфері яскраво виявилось при обговоренні документу членами Малої ради. Так, позапартійний соціаліст К. Врогновський-Сивошанка висловився за те, щоб у своїй роботі військове секретарство керувалося, перш за все, рішеннями українських військових з'їздів; трудовик П. Клепацький виступив не тільки за українізацію військових частин, а й Київського гарнізону, а соціаліст-революціонер М. Кова-

⁷⁵ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 159.

левський наполягав на визначенні кінцевої мети роботи новоствореного секретарства — «перетворення постійної армії на народну міліцію»⁷⁶. Останнє гасло увійшло до відповідної резолюції Малої ради і стало квінтесенцією політики військового відомства на довший час.

Треба зауважити, що генеральне секретарство військових справ починало свою роботу не на порожньому місці. На початку березня у Києві солдатами і офіцерами міського гарнізону було створено Установчу українську військову раду. В ухвалі останньої, серед іншого, було висловлене побажання, щоб у військових частинах, де більшість складу становили солдати-українці, було впроваджено українську мову, а також поповнення особового та командного складу здійснювалося за рахунок українців. Вже 1 березня у місті відбулося «Українське військове віче», яке вирішило почати складання «Охоческомонного полку» ім. Б. Хмельницького. У середині цього ж місяця засновано український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка, головною метою діяльності якого стало згуртування українців російської армії.

Слідом за Києвом Українська військова рада була утворена в Одесі (31 березня). Поступово українським рухом було охоплено фронти та тиліві частини російської армії. У середині квітня 1917 р. відбувся процес складання першого національного полку ім. Б. Хмельницького, який, за визначенням авторів «Нарисів історії Української революції...», став «важливим каталізатором українського руху в армії»⁷⁷, та був підтриманий Центральною Радою. Результатом потужного військового руху стало скликання на початку травня 1917 р. І Всеукраїнського військового з'їзду, який визнав нагальною потребу у націоналізації війська та побудові армії за

⁷⁶ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 157, 131, 132.

⁷⁷ Нариси історії Української революції... — С. 166.

національно-територіальним принципом. Для проведення цих гасел у життя був утворений Український Генеральний військовий комітет, який, що важливо, мав діяти у складі Центральної Ради та у тісному контакті з російським Генеральним штабом. До цього органу було обрано 18 осіб, головою став С. Петлюра.

Одним з перших кроків УГВК стала посилка до Ставки верховного головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту М. Ткаченка та полковника П. Поплавка для обговорення питання українізації. В ході зустрічі було досягнуто декотрих позитивних домовленостей — командування фронту погодилося поповнювати українцями дивізії 6-го, 17-го та 41-го корпусів. Однак, суттєвих зрушень в українізації цих корпусів не відбулося⁷⁸.

II Всеукраїнський військовий з'їзд (червень 1917 р.) затвердив склад УГВК та визнав його вищою інституцією організованого українського війська. Форум доручив Комітетові розробити план українізації війська та вжити заходів по впровадженню його у життя. Відповідно до рішень з'їзду українські військові підлягали постановам УГВК. Зі свого боку, Тимчасовий уряд відхилив намагання Центральної Ради офіційно визнати УГВК та визначити його повноваження, а також з'ясувати кількість офіцерського складу українського походження й розпочати створення з тилових частин українізованих підрозділів. Проте, національний рух в армії активно розвивався, вилившись у стихійне формування українізованих частин як у дієвій армії, так і у тилу.

В умовах протидії цьому процесові з боку політичної та військової влади в країні II Всеукраїнський військовий з'їзд, продемонструвавши рішучість українських сил

⁷⁸ Нариси історії Української революції... — С. 169.

в армії, не відкинув прагнень до співпраці з петроградським урядом та російським командуванням. У першій половині червня, за наказом Верховного головнокомандуючого О. Брусілова, перелік військових підрозділів Південно-Західного фронту, які мали поповнюватися українцями був розширений до сімнадцяти. Однак, військовий міністр О. Керенський видав наказ про обмеження українізації трьома корпусами. Як стверджує В. Верстюк, «дозволити оголосити українськими три корпуси... — це крок в напрямку створення окремої української армії. Якби така армія виникла, питання української автономії вирішилося б автоматично. Уряд був рішуче проти цього»⁷⁹.

Отже, робота по українізації військових частин, яку вже з травня місяця проводив Український Військовий комітет, стала головним завданням генерального секретарства військових справ. Цілком зрозуміло, що керування процесом українізації в частинах діючої російської армії, а також вирішити жодне організаційне питання було неможливе без співпраці українських військових органів з російським командуванням. В ході переговорів УЦР з міністрами Тимчасового уряду у Києві в останніх числах червня 1917 р., з розмов з головою уряду О. Керенським стало цілком ясно, що центральна влада категорично відмовляла як військовому секретарству, так і УГВК в праві розпоряджатися вже українізованими частинами. Військовий комітет не був визнаний українським військовим керівним органом, а єдиною поступкою уряду була згода на формування окремих військових одиниць українцями. Ця проблема жваво обговорювалася V сесією УЦР. Після виступу генерала Л. Кондратовича від УГВК, який поставив під сумнів спро-

⁷⁹ Нариси історії Української революції... — С. 173.

можність української влади без необхідної опори на військову силу, а також вказав на непевне становище Військового комітету, що ставило його у скрутне становище перед вже українізованими частинами, було запропоновано окреслити межі діяльності Комітету⁸⁰.

Тимчасовий уряд у своїй постанові про затвердження Генерального секретаріату від 3 липня 1917 р. серед іншого вказував, що під час війни не можна змінити загального мобілізаційного плану і перейти до територіального принципу комплектації військових частин, як того прагнула українська сторона, та надати будь-яким громадським організаціям прав військового керівництва. Разом з тим, уряд брав на себе зобов'язання сприяти процесу формування окремих частин з українців та запросити, у згоді з УЦР, українських представників до військового міністерства, Генерального штабу та Верховного головнокомандувача. У документі також підкреслювалося, що українські військові комітети, що утворюються в армії, мають проводити свою роботу на загальних основах і у згоді з іншими військово-громадськими організаціями⁸¹.

II Універсал УЦР (3 липня 1917 р.) майже слово в слово повторював положення постанови Тимчасового уряду з військового питання, виключаючи згадку про військові комітети. Відтак, на початок липня сфера діяльності секретарства військових справ обмежувалася комплектуванням окремих частин українцями, за умови, що таке комплектування можливе «без порушення боєспособності армії»⁸².

Наступним кроком Тимчасового уряду у цій сфері стало видання постанови від 3 липня 1917 р. про уря-

⁸⁰ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 153–156.

⁸¹ Там само. — С. 163–164.

⁸² Там само. — С. 168.

дування представництва Центральної Ради при Головному управлінні Генерального штабу для роботи по українізації визначених для цього частин фронту і тилу. Українські представники у співпраці з вищезгаданим управлінням мали здійснювати українізацію біля 20 піхотних дивізій з усіма запасними полками, допоміжними частинами і санітарними установами, а також поповнювати українізовані частини шляхом своєчасної відправки українських маршових рот. До їх компетенції належало задоволення клопотань воїнів-українців, що поступали до Головного управління Генерального штабу. Передбачалося також, що українські представники візьмуть участь у передислокації військових частин з прифронтової смуги до місця їх постійного розташування по загальному плану демобілізації. Майже через три місяці, 22 вересня 1917 р., для проведення цієї роботи при управлінні засновувалася окрема канцелярія представника Центральної Ради. Її штат складався з начальника канцелярії, його помічника, двох секретарів та шістьох писарів⁸³.

Військові поразки російської армії на початку липня 1917 р. змусили командування за-для зміцнення армії піти на поступки та змінити своє ставлення до ідеї українізації. Так, головнокомандуючий Південно-Західним фронтом Л. Корнілов видав наказ про українізацію 34-го корпусу П. Скоропадського, а С. Петлюру було викликано до Ставки верховного головнокомандуючого, що було пов'язано із намірами розширити перелік українізованих дивізій. До того ж відбулося призначення двох київських шкіл прапорщиків та підготовчої школи для вишкілу офіцерів-українців.

⁸³ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 84. — Арк. 1–1 зв.

Перебіг національного військового руху змушував УЦР та Малу раду раз у раз звертатися до вирішення пов'язаних із ним питань. На початку липня С. Петлюра в засіданні Малої ради порушив проблему відправки на фронт українського полку ім. Б. Хмельницького та загального становища УГВК. Після обговорення було вирішено, що коли до Генерального комітету звертаються українські військові частини, що вважають себе підпорядкованими йому, з приводу відправки на фронт, Комітету надається право давати вказівки «відповідно до загального становища, на якому в даному моменті стоїть Центральна рада»⁸⁴.

Необхідність змін у позиції Центральної Ради стосовно українізованих військових підрозділів після відомого виступу «полуботківців» поступово усвідомлювалося Малою радою. Так, 14 липня М. Ковалевський зробив внесення аби надати УГВК більше повноважень у керуванні національними частинами, тобто мав право формувати окремі українські відділи та порядкувати ними, підлягаючи загальному керівництву російського військового міністерства. Після обміну думками було вирішено скласти комісію для окреслення головних напрямків діяльності секретарства військових справ, до якої увійшли Л. Чикаленко (у. с.-д.), М. Чечель (у. с.-р.), В. Бойко (у.с.-ф.), полковник О. Пилькевич (від УГВК) та Є. Рябцов і М. Рафес (від неукраїнських партій)⁸⁵.

Наступного дня був заслуханий доклад цієї комісії та ухвалена відповідна резолюція. Нею позиція Малої ради визначалася необхідністю послідовного проведення комплектування і реорганізації армії в Україні за національно-територіальним принципом у тилу, яке не заважатиме боєздатності армії. У документі вказувалося, що

⁸⁴ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 170.

⁸⁵ Там само. — С. 176–177.

розташовані в Україні гарнізони для охорони порядку мають складатися з місцевих людей. До російського військового міністерства ставилася вимога негайно визнати українські ради військових депутатів на тих же підставах, на яких діють всеросійські організації. Пропонувалося також створити при ГС спеціальний розпорядчий орган, підпорядкований верховній військовій владі. Ця резолюція була надіслана українській делегації, що вже виїхала до Петрограду для переговорів з Тимчасовим урядом у справі затвердження, виробленого Радою «Статуту вищого управління Україною»⁸⁶. На цей час Секретаріат був перший раз реорганізований, його склад збільшився до 14 секретарств, військове секретарство й надалі очолював С. Петлюра.

Л. Корнілов на посаді Верховного головнокомандуючого дозволив УГВК формувати батальйони «Рятування України», гайдамацький курінь в Одесі. 21 липня ним був виданий наказ про українізацію ще десяти дивізій. Українізація проходила також на Північному, Західному, Румунському та Кавказькому фронтах. Однак, треба зазначити, що українізовані частини залишалися у розпорядженні російського командування і були розпорені по усіх фронтах та не переводилися на територію України. Взагалі, як зазначають дослідники цього питання, процес українізації йшов нерівномірно, російське командування, використовуючи її для зміцнення армії, було непослідовним. Так, після відомого нападу на «богданівський» полк у Києві, УГВК висунуло ряд вимог, на яке не отримало жодної реакції. А вже 1 серпня Л. Корнілов заборонив Військовому комітету підтримувати будь-які зв'язки зі Ставкою. Командування також «свідомо уникало заміни офіцерів в українізованих корпусах та

⁸⁶ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 179–180.

дивізіях»⁸⁷. Вирішити це питання так і не вдалося. До того ж, українізація деяких військових частин, призначених для цього, припинялася.

4 серпня Тимчасовий уряд видав відому «Інструкцію», що обмежувала не тільки територію юрисдикції УЦР (на 5 з 9 українських губерній), а й сферу компетенції її виконавчого органу, вилучивши з нього такі важливі секретарства, як продовольчих та судових справ, відмовивши йому в праві порядкувати шляхами, поштою і телеграфом, а також військовими справами. Отже, діяльність військової інституції формально перервалася через півтора місяця після оголошення про її створення. Резолюція, ухвалена VI сесією УЦР 9 серпня з приводу «Інструкції», у військовій справі містила лише вимогу порушення перед петроградським урядом питання війни і миру, скасування смертної кари та інших заходів репресивного характеру⁸⁸.

Однак, продовжував працювати УГВК, хоч його правова позиція була невизначеною. Після відмови Тимчасового уряду затвердити вироблений ним статут, останній так і залишився на засадах громадської інституції⁸⁹. Проблема українізації армії стала предметом обговорення VI сесії УЦР, яка заслухала звіт С. Петлюри 6 серпня 1917 р. За його словами на той час українізованими були біля 20 тис. осіб і на думку деяких бойових генералів націоналізація війська є бажаною і корисною, бо сприяла підвищенню свідомості та боєздатності військових частин на фронті. Проте, зауважував доповідач, існувало багато противників процесу українізації, тому першочерговим було завдання проведення роз'яснювальної роботи та

⁸⁷ Нариси історії Української революції... — С. 183.

⁸⁸ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 249.

⁸⁹ Нариси історії Української революції... — С. 179–180.

культурно-просвітницької праці у військовому середовищі⁹⁰.

Відмова Петрограду реформувати армію за національно-територіальним принципом та узгодити план українізації, підготовлений УГВК, змусило український провід прийняти російську позицію створення окремих національних частин у складі фронтових з'єднань. Як зазначається у дослідженні «Український вибір: політичні системи ХХ століття...», українські військові органи не реєстрували українізовані відділи, тому військовий рух розвивався без належного контролю української влади⁹¹.

Ще через кілька днів, 10 серпня, С. Петлюра представив на затвердження Малої ради кандидатури українських представників до Генерального штабу — полковника О. Пилькевича, О. Жуковського і прапорщика М. Полозова, запропонованих УГВК. Проте, їх функції ще не були визначені⁹². За відомостями З. Стефаніва, О. Пилькевич став представником при Головному штабі у Петербурзі, О. Жуковский — при Генеральному штабі, а М. Полозов — при військовому міністерстві. Представником УГВК при штабі Південно-Західного фронту став П. Скрипчинський⁹³.

УЦР продовжувала слідкувати за розвитком військового руху та діяльністю УГВК. На користь цього говорить і той факт, що в кінці серпня 1917 р. при узгодженні бюджету Генерального секретаріату Малою радою, для роботи секретарства військових справ було асигновано 19840 карб., хоч на цей час його офіційно вже не було у

⁹⁰ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 225.

⁹¹ Український вибір: політичні системи ХХ століття... — С. 129.

⁹² Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 256.

⁹³ Стефанів З. Українські збройні сили 1917–1921 рр. Ч. 1. Доба Центральної Ради й Гетьманату. — 1947. — С. 19.

складі Секретаріату. Через місяць, 25 вересня, за пропозицією В. Винниченка, голова УГВК отримав право брати участь в засіданнях ГС з дорадчим голосом. 2 жовтня С. Петлюра відмовився від цього права до часу формального затвердження військового секретарства⁹⁴. Однак, за свідченням В. Кедровського, відповідно до домовленостей з В. Винниченком та М. Грушевським, С. Петлюра мав право підписувати свої розпорядження та звернення як секретар військових справ, одночасно виступаючи у зносинах з російським командуванням та державними установами як голова УГВК⁹⁵.

У першій декаді вересня під час перебування делегації УГВК у Ставці верховного головнокомандувача українська сторона висунула низку вимог у справі українізації. Найголовнішою з них була — затвердження Військового комітету з низкою прав та обов'язків. За визначенням В. Верстюка, задоволення цих вимог «фактично привело б до створення української армії»⁹⁶. Тому, цілком зрозуміло, що російська сторона не квапилася їх розглядати. Усі ці події відбувалися на тлі поступової втрати армією боєздатності та її розкладу, що лише поглибив невдалий заколот Л. Корнілова у серпні 1917 р. Посилення цих процесів негативно вплинуло як на саму українізацію, так і на вже українізовані частини.

У цей час, згідно декларації Генерального секретаріату від 29 вересня 1917 р., частково перебиравало на себе функції військового секретарства відомство внутрішніх справ. У його структурі передбачалося створення окре-

⁹⁴ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 273, 317, 331.

⁹⁵ *Кедровський В.* 1917 рік. Спогади члена Українського Генерального Військового Комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. — Вінніпег, 1967. — С. 393–394.

⁹⁶ *Верстюк В.* Українська Центральна Рада й українізація... — С. 24.

мого демобілізаційного відділу для підготовки відповідного плану та проведення демобілізації у співробітництві з військовими й громадськими установами⁹⁷. У документі вказувалося на успішну організацію українських військових частин, що була органічною потребою відродження української нації, та зауважувалася потреба у відновленні роботи військового секретарства з правом впливу на процес формування українських військових частин⁹⁸.

У документі також наголошувалося, що через хвилю грабежів, анархічних виступів, самосудів постала нагальна потреба в організації загонів самооборони, для чого секретарство внутрішніх справ брало на себе підготовку законопроекту про утворення «Вільного козацтва», яке вже самоорганізується на теренах України. За задумом, козацтво мало стати головною опорою секретарства внутрішніх справ у боротьбі з розрухою та мало підпорядковуватися органам місцевого самоврядування⁹⁹.

У той час як український провід намагався домовитися з Тимчасовим урядом, ситуація у військових підрозділах погіршувалася, а настрої військових радикалізувалися. Так, український військовий з'їзд Західного фронту (7–12 жовтня 1917 р.) ухвалив низку резолюцій, серед яких була вимога до УЦР вплинути на Тимчасовий уряд для вироблення конкретних умов миру; негайного оголошення перемир'я між воюючими сторонами на всіх фронтах; скликання мирної конференції за участю в тому числі і представників недержавних народів. Одночасно Центральній Раді пропонувалося не чекати заходів петроградського уряду і самій взятися до справи закінчення війни. Військові наполягали на підготовці нею широкого плану демобілізації. Постанови містили

⁹⁷ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 324.

⁹⁸ Там само. — С. 326–327.

⁹⁹ Там само. — С. 326–327.

вимогу переведення усіх українізованих частин на Південно-Західний фронт та виведення з території України російських військових формувань; складання нових підрозділів за національно-територіальним принципом, а також призначення українських представників у дивізії, в яких йшов процес українізації¹⁰⁰.

Отже, процес українізації проходив у більшій частині фронтів, з'єднань та військових частин. В. Солдатенко у статті «Центральна Рада та українізація армії» наводить дані О. Шульгина про 1,5 млн. охоплених українізацією військових-українців, однак зазначає, що восени 1917 р. цей рух не набрав поважної сили¹⁰¹. В. Голубко називає найбільшим українізованим підрозділом 1-ий Український корпус у складі двох дивізій під командуванням П. Скоропадського. Автор також вказує на дві піхотні дивізії, розташовані у Києві, кінний полк, військову школу, автопанцирний дивізіон та кілька батарей, що дислокувалися у Києві та його околицях¹⁰².

Слід зауважити, що при всіх успіхах і масштабах цього процесу, українізовані частини, як показали подальші події, не стали основою національної армії. Це пов'язано, перш за все, із протидією цьому рухові російської влади як центральної, так і військової. Генеральне секретарство військових справ у період діяльності Тимчасового уряду діяло лише півтора місяці, а Український Генеральний військових комітет не був визнаний офіційним легітимним органом у вирішенні військового питання в Україні. Його зусилля використовувалися російською владою ситуативно, за для поліпшення становища на фронті. Як правило, прийняті рішення та із склад-

¹⁰⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 15. — Арк. 11–20 зв.

¹⁰¹ *Солдатенко В.* Центральна Рада та українізація армії... — С. 37.

¹⁰² *Голубко В.* Армія УНР... — С. 144.

нощами узгоджені питання на користь українізації скасовувалися, обмежувалися, чи впроваджувалися занадто повільно. До того ж, український рух в армії відбувся в оточенні неприхильного та іноді ворожого ставлення офіцерського та рядового складу. Цікавими у цьому зв'язку є роздуми В. Проходи про те, що українізовані військові частини були національними лише у культурному відношенні, перебуваючи одночасно «в колі інтересів російської державності»¹⁰³. Треба також відзначити, що вже українізованим частинам були притаманні усі риси підрозділів російської армії, складовою якої вони залишалися, піддаючись негативним впливам більшовицької агітації та втрачаючи боєздатність.

Докорінно змінив ситуацію у країні жовтневий більшовицький переворот у Петрограді. 28 жовтня постановою Малої ради загальне керівництво всіма розпорядженнями в Україні переходило до Генерального секретаріату; військова влада віддавалася штабу військового округу під контролем комісарів від Крайового комітету охорони революції¹⁰⁴.

Таким чином, з середини червня до кінця жовтня 1917 р. генеральне секретарство військових справ працювало півтора місяця. Після його вилучення зі складу Генерального секретаріату його функції виконував УГВК. Межі компетенції Комітету були невизначеними, а сам він не був затверджений Тимчасовим урядом, що дозволяло вищій російській військовій владі співпрацювати із ним без системи, одночасно нехтуючи вимогами останнього. Це, в свою чергу, заважало українській владі контролювати національний рух в армії та суттєво впливати на процес українізації.

¹⁰³ Цит. за: *Солдатенко В.* Центральна Рада та українізація армії... — С. 36.

¹⁰⁴ *Українська Центральна Рада...* — Т. 1. — С. 369.

**Військове секретарство в умовах
поглиблення внутрішньополітичної кризи
та українсько-російської війни
(листопад 1917 р. — січень 1918 р.)**

Після надходження до Києва відомостей про більшовицький переворот у Петрограді та подій у Києві останніх днів жовтня 1917 р. до Української Центральної Ради перейшла уся повнота влади. Оскільки в ніч на 1 листопада начальник Київської військової округи зі своїм штабом, у віданні яких було усе військове керівництво, без попереднього повідомлення, залишили підлеглі установи, С. Петлюрі було доручено призначити нового начальника КВО. Центральна Рада приступила до організації вищої крайової влади в Україні та доповнила склад Генерального секретаріату сімома новими секретарствами, в тому числі й військових справ, яке очолив С. Петлюра. Усім військовим і громадським установам приписувалося беззастережно виконувати розпорядження військового секретаря та начальника КВО¹⁰⁵. Вже 2 листопада була оприлюднена заява С. Петлюри про вступ на посаду. Відтак, з початку листопада починається новий етап в роботі військового секретарства.

Головним завданням військового відомства стало відновлення постачання армії на фронті і в тилу. 2 лис-

¹⁰⁵ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 384.

топада Генеральний секретаріат призначив підполковника В. Павленка на посаду виконуючого обов'язки командувача КВО. А у заяві голови військового секретаріату про вступ на посаду вказувалося, що на ньому лежить здійснення вищої військової влади в Україні при невтручанні у розпорядження головнокомандуючих фронтами та визнанні повноти їх влади. У компетенції голови військового секретарства були усі військові розпорядження у тилу. Тобто, УЦР та її військове відомство стояли на позиції неухильного виконання своїх обов'язків на фронті до початку мирних переговорів.

III Універсал УЦР (7 листопада 1917 р.), проголосивши Українську Народну Республіку (УНР), виклав програму політичних, соціальних та економічних реформ. Кілька рядків документу були приділені військовому питанню: «Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено якнайшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через центральне правительство примусити і спільників, і ворогів негайно розпочати мирні переговори»¹⁰⁶. Постанову про нагальну потребу припинення війни та підписання мирного договору український уряд ухвалив 9 листопада 1917 р.

Вже 6 листопада було оприлюднено домовленості представників Генерального секретаріату зі штабом Верховного головнокомандуючого — при ньому мав перебувати представник секретарства військових справ для узгодження роботи по українізації частин фронту та для забезпечення безпосереднього контакту військового секретарства зі штабом Главковерха. Ставка брала на себе зобов'язання по переведенню українських частин на Південно-Західний і Румунський fronti з інших фрон-

¹⁰⁶ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 400.

тів, а також не заперечувала принцип територіальної комплектації військових частин. Було досягнуто домовленості і по схемі формування українських частин; фронтові українські комітети дорівнювалися у правовому відношенні до загальноармійських комітетів. Призначення начальників Київської та Одеської військових округів, а також вищого командного складу українських частин фронту, мало відбуватися тільки за згодою ГС. Секретар військових справ отримував право викликати на роботу до свого штабу офіцерів та інших робітників¹⁰⁷.

У цей час до військового секретарства масово надходили листи, доповідні записки та інші повідомлення, що висвітлювали процес українізації військових частин російської армії. У докладі середини листопада голови українського військового комітету ІХ армії зазначалося, що процес виділення військових-українців усіх родів зброї під керівництвом армійського українського комітету розпочалося з перших днів листопада. Українізовані окремі команди, роти, батальйони, батареї потребували подальшого формування з них українських полків, дивізій, корпусів. Через вороже ставлення російських солдат і офіцерів процес цей проходив напружено. Тому, на думку автора записки, для прискорення українізації необхідно як найскоріше утворити командні центри та затвердити командирів корпусів, дивізій, штабів, що українізуються. Першим кроком у цьому напрямку було прохання призначити на посаді командира 26-го корпусу полковника О. Рябініна та вимога відсторонити командира вже українізованого 10-го армійського корпусу генерала С. Добровольського й начальника його штабу барона Таубе, які відверто вороже ставилися до українства. На посаду командира корпусу пропонувалося

¹⁰⁷ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 393–394.

призначити начальника 43-ої пішої дивізії полковника П. Липка¹⁰⁸.

Про вороже ставлення до процесу українізації командного складу та російських військових організацій у листопаді 1917 р. повідомляла й рада 5-ої пішої дивізії. Лист містив відомості про кількісний склад українських частин та просив розпоряджень від військового секретарства відносно подальшого плану формування військових одиниць¹⁰⁹.

У відповідь на запити з військових частин С. Петлюра 12 грудня видав розпорядження про певний порядок українізації — створення українських сотень у полках та батареях без виділення з частин, яке можна було провести значно скоріше, ніж чекати формування українських бригад, дивізій і корпусів. Відомості про українські одиниці мали надсилатися до військового відомства одразу по їх формуванню¹¹⁰.

Створений 16 листопада 1917 р. Генеральний штаб на чолі з генерал-майором Б. Бобровським мав координувати дії усіх українських формувань на території України, займатися переведенням українізованих частин в УНР з інших фронтів, а також організацією національного війська за територіальним принципом. Заступниками генерала Б. Бобровського стали підполковник Є. Кільчевський (в лютому 1918 р. він перейшов на бік більшовиків), та полковник О. Сливинський. Товаришем секретаря військових справ 16 листопада був призначений В. Кедровський¹¹¹.

¹⁰⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 5. — Арк. 2–2 зв.

¹⁰⁹ Там само. — Спр. 11. — Арк. 31.

¹¹⁰ Там само. — Спр. 6. — Арк. 31.

¹¹¹ Велика Українська революція... — С. 36.

Ухвалою Генерального секретаріату 10 листопада при штабі Київського військового округу був утворений комісаріат у складі представників ГС, УГВК, Всеукраїнської ради військових депутатів, рад солдатських депутатів, робітничих депутатів, міської думи, виконкому Південно-Західного фронту та південно-західних залізниць¹¹². І вже 17 листопада Секретаріат розглянув представлений С. Петлюрою проект створення генерального секретарства військових справ, розроблений фахівцями — генералом Б. Бобровським, підполковником О. Сливинським і капітаном П. Дяченком¹¹³, який був прийнятий в цілому. Документ містив основні принципи побудови армії. Ним також передбачалось залучення до справи побудови національних збройних сил офіцерів колишньої російської армії, прихильних до українського уряду. Остаточне його затвердження відбулося наступного дня. Того ж дня Секретаріат дозволив Ставці переїхати в Україну, якщо остання офіційно звернеться з таким проханням і погодиться перебувати не у Києві, а у Чернігові, або у Ніжині¹¹⁴.

На жаль, не збереглися архівні документи, які б давали змогу докладно реконструювати внутрішню структуру військового секретарства у листопаді 1917 р. Як свідчить у своїх споминах В. Кедровський, основою для формування його апарату став Генеральний військовий комітет. За даними, вміщеними у «Вістнику Генерального Секретаріату військових справ Української Народної Республіки», наказом військового секретарства від 8 листопада було визначено наступну структуру: відділи: мобілізаційний (голова — прапорщик Проскура), інспекторський (поручик П. Скрипчинський), технічний (інже-

¹¹² Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 406.

¹¹³ Голубко В. Армія УНР... — С. 117.

¹¹⁴ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 455–459.

нер М. Шумицький), політичний (прапорщик М. Полозов), шкільний (підполковник А. Чернявський), комендантський (солдат С. Граждан);

а також канцелярія на чолі з прапорщиком Ф. Се-
лецьким та помічниками начальника — матрос С. Пись-
менний та писар П. Карпенко;

скарбником призначався поручик Гапонів-Нестерен-
ко; до штату військового секретарства входили два гене-
рали для доручень, штабс-офіцери для доручень (під-
полковники Б. Ревуцький та П. Кудрявцев) та особисті
значкові (штабс-ротмістр Кочубей та урядовець Ю. Га-
сенко)¹¹⁵.

Я. Тинченко у роботі «Перша українсько-більшо-
вицька війна (грудень 1917 — березень 1918)» наводить
матеріали газети «Народня Воля» про склад військового
секретарства, за якими в листопаді — грудні 1917 р. він
налічував 11 відділів: стройовий, артилерійський, зв'яз-
ку, постачання, інтендантський, відділ військових шкіл,
мобілізаційний, санітарний, військово-юридичний, полі-
тичний та військово-комісарський¹¹⁶.

Відповідно до відомостей, що подаються у виданні
«Велика українська революція: (матеріали до історії від-
новлення української державності)...», Генеральний
штаб на чолі з генералом Б. Бобровським також був
заснований шляхом переформування УГВК¹¹⁷. Началь-
ником його організаційного відділу був призначений
капітан О. Данченко, відділу зв'язку — полковник
О. Козьма, артилерійського відділу — полковник В. Па-

¹¹⁵ Цит за: *Голубко В.* Армія УНР... — С. 260.

¹¹⁶ *Тинченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна... —
С. 109.

¹¹⁷ *Велика українська революція...* — С. 36.

щенко¹¹⁸. У роботі З. Стефаніва «Українські збройні сили 1917–1921 рр.» знаходимо відомості про керівників відділів Генерального штабу: постачання армії очолював підполковник В. Матяшевич, військових шкіл — генерал М. Омелянович-Павленко, загальний — підполковник Пономаревський, військово-політичний — хорунжий Ф. Селецький, «військово-комісарський» — старшина С. Колос, інспекції артилерії — генерал С. Дельвіг¹¹⁹. У його складі також працювали офіцери для особових доручень¹²⁰.

Говорячи про головні труднощі, з якими довелося зіткнутися при складанні апарату військового управління, В. Іванис вказував, насамперед, на брак національно свідомих українських офіцерських кадрів, які, до того ж, «... були розкидані головню по фронтових частинах, підлеглих російському командуванню»¹²¹. Тому, у цей період до співпраці активно залучались офіцери російської армії. До служби у лавах української армії на кінець листопада зголосилося 25 тис. офіцерів¹²².

Треба зауважити, що формування керівних військових органів УНР проходило у дуже непростих умовах внутрішніх і зовнішніх обставин. Планувати та чітко дотримуватися схеми в роботі як окремих секретарств, так і українського уряду в цілому, було вкрай складно.

За переконанням провідників Центральної Ради право ведення переговорів про мир мав тільки загально-російський уряд. Тому у зверненні від 11 листопада вій-

¹¹⁸ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — К., 1997. — С. 338.

¹¹⁹ Стефанів З. Згад. праця. — С. 52.

¹²⁰ Голубко В. Армія УНР... — С. 125.

¹²¹ Іванис В. Симон Петлюра — президент України. — К., 1993. — С. 46.

¹²² Савченко В. Симон Петлюра... — С. 100.

ськового секретаря С. Петлюри до всіх військових-українців (воно було передано до штабів фронтів, армій, корпусів і дивізій) із закликом твердо обороняти фронт і порядок, містилося повідомлення про проведення українською владою переговорів з приводу формування нового центрального уряду, до якого увійдуть представники УЦР та інших народів і областей Росії, яке одне й буде правочинним розпочати переговори про перемир'я¹²³.

Але вже 21 листопада було вирішено увійти у переговорний процес в справі тимчасового перемир'я від імені УНР та відрядити своїх представників на Південно-Західний та Румунський fronti. Проводити переговори планувалося у порозумінні із союзними державами, одночасно вживаючи усіх заходів до негайного створення центрального уряду¹²⁴.

Продовжуючи політику українізації частин старої армії, військовим секретарством 22 листопада було видано наказ провести повну українізацію 21 піхотної дивізії, 2 артилерійських дивізіонів, артилерійської бригади та артилерійського мортирного дивізіону. У планах була українізація ще 21 запасного полку¹²⁵. За висновком В. Голубка, період після проголошення III Універсалу був часом найбільшого розвитку процесу українізації. Цьому сприяла діяльність генерального секретарства військових справ, який надав йому окреслених організаційних форм¹²⁶. Чисельність української армії у цей період визначити дуже складно через відсутність реєстрації українізованих частин. Не мали реєстру також підрозділи української армії. Дослідники називають цифри від 70 тис. вояків в українізованих частинах

¹²³ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 410.

¹²⁴ Там само. — С. 465.

¹²⁵ Голубко В. Армія УНР... — С. 122.

¹²⁶ Там само. — С. 120.

Південно-Західного та Румунського фронтів. Ускладнюється підрахунок наявних сил й тим, що відсутні дані про закінчення процесу українізації у різних підрозділах. За підрахунками В. Голубка, укомплектовані бойові частини налічували 440 тис. особового складу, з них 240 тис. дислокувалися на території України. Ця цифра подана з урахуванням 60 тис. Вільного козацтва¹²⁷.

Ще одним заходом військового секретарства стало об'єднання 23 листопада Південно-Західного та Румунського фронтів в один Український фронт, головнокомандувачем якого став Д. Щербачов. Одночасно український уряд брав на себе зобов'язання по переведенню усіх українських частин інших фронтів на Український з урахуванням загального військового стану перших¹²⁸.

4 грудня у відозві ГС, підписаній В. Винниченко та С. Петлюрою, повідомлялось, що через неспроможність російського більшовицького уряду забезпечити стабільність фронту та загрозу його розвалу, Секретаріат бере на себе справу ведення переговорів про перемир'я у тісному контакті зі Ставкою верховного головнокомандуючого як технічним центром російської армії: «... Мир повинен бути встановлений негайно». Український уряд перебирав на себе функції постачання та забезпечення Українського фронту. В документі вказувалося і на підготовку реорганізації армії на демократичним принципах¹²⁹. Була проведена українізація Київського та Одеського військового округів, призначені комісари до їх штабів. Одночасно керівництво всіма українізованими підрозділами перебирав на себе С. Петлюра.

Трохи пізніше, 19 грудня 1917 р., був затверджений «Тимчасовий закон про флот», яким оголошувався пе-

¹²⁷ Голубко В. Армія УНР... — С. 149, 259.

¹²⁸ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 472.

¹²⁹ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 501.

рехід Чорноморського флоту під юрисдикцію УНР. Зауважимо також, що секретарство військових справ впровадило зміни у військову форму (затверджені С. Петлюрою 17 грудня). За основу було взяте військове обмундирування російської армії із певними змінами — відмовилися від застосування погонів та петлиць. Вид зброї та номер частини визначалися на комірці. А оскільки були скасовані звання і чини, особливим шевроном на рукаві позначалася тільки посада військового (козака). Зовнішньою відміною козака від військових інших країн стала спеціальна нашивка у кутах коміру у вигляді трикутника синього кольору з жовтою смугою по краях, на якому вказувався вид зброї і номер або назва частини. Посада козака відзначалася шевронами срібного галуна, що нашивалися на правому рукаві вище ліктя. Шеврони мали відмінності за військовими посадами¹³⁰. До забезпечення новою формою усі співробітники військового міністерства та військові КВО мали носити на лівому рукаві блакитну перев'язь. Старшини додатково мали на цій перев'язі срібний галун¹³¹.

Отже, був створений Генеральний штаб, українізовані Київський та Одеський військові округи, відбулось формальне підпорядкування українські владі частин російської армії, розташованих в Україні. На думку В. Голубка, все це засвідчило завершальний етап організаційного оформлення українського військового руху та надало йому форм регулярної армії. Тому можна стверджувати, що саме у цей час з'являється Армія УНР¹³². Проте такі висновки автора видаються передчасними. На

¹³⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 11. — Арк. 44–45.

¹³¹ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 2; Спр. 12. — Арк. 27.

¹³² Голубко В. Армія УНР... — С. 125, 127.

нашу думку, були зроблені тільки перші кроки на шляху створення національної армії. Тим більше, що у самому українському уряді та у середовищі провідних кіл УЦР не було сталої думки, чіткої ясної позиції у питанні побудови збройних сил, на що вказує й більшість сучасних українських дослідників.

Ще одним напрямком діяльності секретарства стало визначення стосунків української влади із інонаціональними військовими формуваннями, що перебували на території України. 28 жовтня до Києва прибула делегація від військових-чехів. Її прийняв та представив М. Грушевському та В. Винниченко член УЦР Я. Зозуля. Результатом цієї зустрічі стала згода чехів не втручатися у внутрішнє життя та події у Києві. Одночасно М. Порш дійшов порозуміння із Чеською національною радою у Києві. Остання видала відозву до чехів, що знаходилися в Україні, підписану обома сторонами: від чехів — А. Муною, від українців — М. Поршем¹³³.

У грудні 1917 р. працювала спеціальна комісія у справі формування Чехословацького корпусу на території України. 13 грудня відбулося засідання цієї комісії під головуванням полковника О. Пилькевича, представника від генерального секретарства військових справ та за участю Д. Юскевича (від секретарства продовольчих справ), Ю. Гаєвського (внутрішніх справ) та В. Дьяко-ненко (міжнародних справ). Оскільки корпус з полонених чехів і словаків формувався на території України за домовленістю з Тимчасовим урядом і процес цей ще не був закінчений та потребував з боку української влади великих матеріальних витрат, було ухвалено та погоджено із військовим відомством дати можливість закінчити формування корпусу на наступних умовах. Він

¹³³ Велика Українська революція... — С. 29.

підпорядковувався усім наказам УНР, зобов'язувався захищати її інтереси та, за умови продовження війни, зайняти відповідне місце на фронті за розпорядженням С. Петлюри. У разі потреби, мав також захищати від руйнування і грабування народне майно, фабрики, заводи й культурні об'єкти. При демобілізації корпус повинен був здати зброю і військове майно¹³⁴.

Взагалі, наприкінці осені 1917 р. ситуація в армії була дуже складною. Так, на нараді президій армійських і корпусних рад, комісарів і отаманів 9-ої армії Румунського фронту зазначалося, що оголошення про утворення Українського фронту та більшовицька агітація мали для армії дуже тяжкі наслідки. Солдати залишали фронт цілими дивізіями і корпусами — пішли з позицій донські і кубанські козачі частини, поляки, молдавани, мусульмани та представники інших національностей, які коштом Українського фронту формували власні військові підрозділи. Йшли з фронту й українці, частина яких увільнялася по плану демобілізації, друга — не могла повернутися з відряджень, бо румунська влада не пропускала їх на фронт. Вказувалося також, що 26-ий та 10-ий українські корпуси ще трималися завдяки величезним зусиллям, не маючи засобів для збереження боєздатності. Учасники наради висловили стурбованість безладом, що панував в Україні та неможливістю вивезення військового майна з фронту через відмову румунської влади надати вагони. Відтак, від українських військових очільників вимагалось досягти домовленості про вихід українських частин з Румунського фронту, аби попередити стихійну демобілізацію¹³⁵.

¹³⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 18. — Арк. 1–1 зв.

¹³⁵ Там само. — Спр. 11. — Арк. 85–86.

4 грудня головнокомандувач Румунським фронтом повідомив українську владу про певні домовленості з румунськими та німецькими військовими та просив вислати представників для переговорів. Малою радою були ухвалені кандидатури М. Любинського та М. Левицького для посилки на Румунський фронт та М. Удовиченка (члена УГВК) й І. Красковського (губернського комісара Тернопільщини) — на Південно-Західний. Наступного дня делегація уряду більшовицької Росії, Ради Народних Комісарів, без відповідного повідомлення підписала загальне перемир'я з Центральними державами¹³⁶.

Отже, зовнішньополітичні обставини змінювалися дуже швидко. Одночасно стрімко погіршувалися відносини з Росією. Відомий ультиматум Раднаркому до Центральної Ради призвів до обміну низкою документів та спроб провести переговори. Рада намагалася уникнути конфлікту з РНК, однак, неухильно втягувалася у збройне протистояння.

На УІІ сесії УЦР В. Винниченко¹³ грудня вказував, що військова справа, яка є опорою державного існування, знаходиться під пильною увагою, а військове секретарство працює над формуванням української армії для забезпечення утримання Українського фронту. Він також додав, що всі українські військові, що перебувають за межами краю, повертаються в Україну і з них формуються нові частини¹³⁷. Але стан справ був набагато складнішим, ніж це намагався представити голова уряду.

15 грудня генеральні секретарі В. Єщенко та С. Петлюра на засіданні ГС наголосили, що сил для боротьби з більшовизмом у них немає, становище з кожним днем стає все більш загрозливим. Трохи пізніше С. Петлюра

¹³⁶ Велика українська революція... — С. 39.

¹³⁷ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 19.

знову доповідав українському уряду про брак українських частин та вимушене залучення військ дієвої армії для охорони кордонів Української Народної Республіки.

Нарешті військовий секретар наполягав вийти з непевної позиції та визначитися із своїм ставленням до більшовицької Росії. Його вимогу підтримав М. Шаповал, розповівши про ситуацію у Харкові, і закликав розпочати рішучу боротьбу з більшовиками, оголосивши країну на військовому стані. Однак, у відповідь В. Винниченко назвав запропоновані заходи надто серйозними і вказав на потребу запитати РНК, чи воює вона з Україною. На це М. Порш рішуче висловився у тому сенсі, що проти УНР вже виступає вороже військо і треба негайно скласти колегію по охороні України, утворити штаб та надіслати до Росії ультиматум з вимогою припинити війну та, врешті, оповістити населення про реальний стан речей¹³⁸. 15 грудня був створений Особливий комітет оборони України, до якого увійшли М. Порш, С. Петлюра та В. Єщенко, а 18 грудня командуючим українськими частинами, що протистояли більшовицьким військам, став полковник Ю. Капкан.

У цих обставинах С. Петлюра разом з командуючим КВО підполковником В. Павленком зробив спробу утворити дві боездатні українські Сердюцькі частини, із залученням військових фахівців високого рангу. Наказ про формування 1-ої Сердюцької дивізії датується 7 грудня. 2-а дивізія тільки почала складатися. 17 грудня одноосібно затверджений військовим секретарем статут «Української Народної Армії», необхідний для збереження боездатності армії та залишків дисципліни, був Генеральним секретаріатом відкинутий. Цей документ, за висновком В. Голубко, «заклав наріжний камінь у ство-

¹³⁸ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 39–40.

ренні регулярної Армії УНР»¹³⁹. Самостійність дій військового очільника викликала відверте невдоволення членів українського уряду та прем'єра В. Винниченка. До критики долучилася також й партійна преса, вимагаючи переведення Сердюцьких дивізій до статусу звичайних полків. В результаті конфлікту С. Петлюра пішов у відставку.

Отже, позиція С. Петлюри та його заходи по зміцненню обороноздатності України не були підтримані урядом та прем'єром В. Винниченком, що стало однією з причин його відставки 18 грудня. Треба зазначити, що стосунки С. Петлюри та В. Винниченка загострилися наприкінці осені 1917 р., коли перший намагався як найскоріше вивести з території України інонаціональні військові формування, що були одним з факторів внутрішньої нестабільності. Ще одним пунктом посилення конфронтації та протиріч між двома провідними членами ГС стала позиція С. Петлюри щодо підтримки Донського уряду та козаків, яких він вважав потенційними союзниками у боротьбі з більшовицькими загонами. Військовий секретар дозволив пропуск козацьких загонів на Дон. Прем'єр вважав це помилкою, розуміючи їх як силу контрреволюційну. Відтак відповідальність за розгортання конфлікту між УЦР та РНК В. Винниченко покладав на С. Петлюру. Як вказує дослідник В. Савченко, з 12 грудня військовий секретар почав переводити українські підрозділи на схід з метою взяття під контроль важливих залізничних вузлів, що спонукало більшовицькі загони до більш рішучих дій¹⁴⁰. Це дало В. Винниченкові підстави звинувачувати військового секретаря у провокації та підсиленні конфронтації.

¹³⁹ Голубко В. Армія УНР... — С. 145.

¹⁴⁰ Савченко В.А. Дванадцять воен за Украину... — С. 23.

Після відставки С. Петлюри відбулися кадрові зміни на ключових військових посадах — обов'язки військового секретаря доручили виконувати М. Поршу, полковник Ю. Капкан був призначений командувачем усім українським військом, що протистояло радянським військам. В. Павленка на посаді начальника КВО замістив М. Шинкар, генерал В. Кирей був затверджений начальником Генерального штабу. До того ж, Сердюцькі частини 18 грудня були приведені до звичайного стану рядової частини армії¹⁴¹.

Невдалим виявилось призначення новим очільником військового відомства М. Порша, який проводив непослідовну політику та відзначався лівими поглядами. С. Литвин до цього додає нездатність виконувати покладені на нього обов'язки, втрату впливу та взагалі звинувачує у зриві роботи військового секретарства, більшість членів якого пішли зі своїх посад¹⁴². Про усунення від праці у військовому секретарстві фахівців пише й Я. Тинченко. Він вказує, що за секретарювання С. Петлюри діяло дві військові установи, військове секретарство та Генеральний штаб, у яких працювали надзвичайно обдаровані і талановиті військові, до яких М. Порш поставився зневажливо, вирішивши опертися виключно на людей, відомих, перш за все, у колах українських есерів та есдеків¹⁴³. Новому військовому секретарю не вистачало як військових знань та досвіду, бажання прислухатися до фахівців, так і усвідомлення масштабів загрози з боку більшовицької Росії.

На час вступу на посаду М. Порша українські війська були поділені на три частини: Київ та прилеглі території

¹⁴¹ Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна... — С. 16.

¹⁴² Литвин В. Україна: доба війн і революцій... — С. 244.

¹⁴³ Тинченко Я. Українські збройні сили... — С. 48.

під командуванням генерала О. Грекова, на правому березі Дніпра — під орудою генерала П. Скоропадського та на Лівому березі — полковника Ю. Капкана. Існування кількох командуючих під час військових дій, за визначенням В. Голубко, було явищем ненормальним. Однак, й «російсько-українська війна не могла проводитися традиційними методами»¹⁴⁴. Був відсутній належний зв'язок між генеральним секретарством військових справ, Генеральним штабом, КВО та командуючими українськими військами. Виходячи з наявної документальної бази, досить складно визначити як взагалі здійснювалося керівництво українськими підрозділами з боку Генерального штабу під час військового протистояння. У роботі В. Голубка, в якій докладно вивчено перебіг українсько-російської війни зими 1917–1918 рр., вказується лише на кілька розпоряджень Генерального штабу. Так, 12 грудня генерал Б. Бобровський видав наказ до двох командуючих — П. Скоропадського та Ю. Капкана — про негайне створення мобільних загонів з надійних військових для оперативного реагування на дії супротивника по всій довжині фронту. Виконати його вдалося лише П. Скоропадському, який взяв під свій контроль важливі залізничні вузли¹⁴⁵.

Положення ускладнювалося діяльністю великої кількості різних військових комітетів і комісій, що діяли в армії. У доповідній записці командуючого КВО до секретаря військових справ від 20 грудня 1917 р. зазначалася відсутність необхідного військового апарату, що унеможливлювало виконання важливих постанов військової влади, так само і на загрозливий і заплутаний стан справ взагалі. Для виправлення ситуації ним про-

¹⁴⁴ Голубко В. Армія УНР... — С. 143.

¹⁴⁵ Там само.

понувалася наступна схема побудови системи оборони і охорони країни:

- Генеральний секретар військових справ очолює оборону і охорону краю. Оборона поділяється на зовнішню та внутрішню. Зовнішня оборона належить до компетенції головнокомандуючого Українським фронтом; внутрішня і охорона порядку в округах — командуючого військовими округами, при яких створюються особливі польові штаби.
- Генеральний штаб при військовому секретарстві виконує обов'язки Головного та Генерального штабів. Оперативні справи — відпрацювання загальних планів операцій, затвердження їх військовим секретарем — подаються головнокомандуючим фронту та військових округів до виконання. При відсутності таких оперативних планів уся оперативна частина фронтів доручається головнокомандуючому Українським фронтом, а в округах — командуючим військами.
- Командуючі військовими округами підпорядковуються безпосередньо секретарю військових справ. Права та обов'язки командуючих військами зберігалися за відповідною статтею російського Положення про польове управління військами.
- Для боротьби з анархією у розпорядженні командувачів округів мали бути спеціально виділені частини військ з фронту.
- Діловодство у військовій справі передавалося з різних комісій до відповідних польових штабів при командуючих округами¹⁴⁶.

Невідомо чи був розглянутий і прийнятий цей план військовим керівництвом. Доповідаючи наприкінці груд-

¹⁴⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 11. — Арк. 46.

ня уряду про стан справ на фронті і в тилу, М. Порш констатував — «армія з кожним днем розвалюється», а українізовані частини російського війська не виправдали покладених на них сподівань. В ході обговорення цього доповіді О. Жуковський цілком слушно вказував, що перед ГС стоїть три головних завдання: перше — фронт, друге — боротьба з анархією і більшовиками та третє — організація нової армії. Він зазначив, що на теперішній момент зберегти фронт неможливо, тому «треба будувати армію на нових підставах, однією з них є платність армії». На його думку, для її організації треба зберегти штаби фронтових корпусів, як готовий технічний апарат, і за півтора — два місяці можна буде мати невелику, але міцну армію у 100 тис. осіб. Окрім цього, треба негайно приступити до розробки нового армійського статуту. Цей документ, перш за все, мав забезпечити невтручання військових частин у політику. Ця ідея була ухвалена у такому формулюванні: «...приступити до організації добровольческої армії на платних підставах, яко начаток міліційної армії»¹⁴⁷. Відповідний проект був представлений М. Поршем Секретаріату 30 грудня. У документі збройні сили називалися «українська міліційна армія» і мали формуватися на основі складання гайдамацьких корпусів, як кадрів інструкторів армії¹⁴⁸.

У новий 1918 рік Українська Народна Республіка вступила у вкрай тяжкому та непевному становищі. 2 січня Генеральний секретаріат, визнавши, нарешті, військовий конфлікт з Росією, звернувся до солдат з оповіщенням про те, що петроградський більшовицький уряд оголосив Україні війну та висловив впевненість, що

¹⁴⁷ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 68–69.

¹⁴⁸ Там само. — С. 79.

український народ знайде в собі сили протистояти контр-революції, яку б маску вона на себе не вдягла¹⁴⁹.

Наступного дня був ухвалений закон «Про утворення Українського Народного Війська» (народну міліцію). Документом передбачалося створення війська «для оборони рідного краю від зовнішнього нападу», для чого секретарство військових справ мало розробити ще один законопроект — про народну міліцію. До його впровадження останнє мало негайно приступити до набору кадрів інструкторів, завданням яких було створення народної міліції УНР. Інструктори об'єднувалися в окремі військові частини — сотні, курені, полки, дивізії, корпуси — за територіальним принципом та набиралися на умовах вільного найму на певний строк із платою у 100 карб. на місяць із повним утримання. Проектом передбачався набір інструкторів з чоловіків не молодше 19 років, які формувалися у три корпуси відповідно до трьох військових округів — Київського (Київщина, Поділля, Волинь), Харківського (Харківщина, Чернігівщина, Полтавщина) і Одеського (Херсонщина, Катеринославщина, Таврія). Одночасно військове міністерство приступало до демобілізації колишньої російської армії, після закінчення якої регулярна армія скасовувалася. Завданням корпусів, що формувалися, була охорона республіки «від всяких зовнішніх нападів». Для проведення цієї роботи передбачалося асигнувати 400 млн. карбованців. На військове секретарство покладалося вироблення відповідних штатів і кошторисів для подання їх на затвердження¹⁵⁰.

Отже, закон втілював у життя постанови, ухвалені ще І Всеукраїнським військовим з'їздом початку травня 1917 р. про нагальну потребу у створенні української

¹⁴⁹ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 86–87.

¹⁵⁰ Там само. — С. 88–91.

армії та побудову її за національно-територіальним принципом.

Досить дивним виглядає з сучасної точки зору, застосування терміну «народна міліція» в першому законодавчому акті про національну армію, зважаючи на той факт, що УНР перебувала у стані війни з Росією, а охорона республіки від зовнішньої агресії доручалася існуючим ще тільки у проекті «інструкторським» корпусам. Нагадаємо, що більшовицькі війська розпочали наступ по території України 25 грудня і, не зустрічаючи організованого спротиву, все ближче підходили до Києва. Симптоматичним на цьому тлі виглядає висловлене Є. Нероновичем та М. Рафесом при обговоренні законопроекту, повне «нерозуміння» для чого треба створювати армію, якщо у Брест-Литовському йдуть мирні переговори. Відстоюючи документ, М. Порш наполягав, перш за все, на потребі збереження військового майна та армії в процесі стихійної демобілізації, «забувши» про оборону України від зовнішньої агресії.

Викликає також запитання й рішення про початок демобілізації армії під час більшовицького наступу. Воно, за висловом В. Голубко, завдало «непоправної шкоди найчисельнішим регулярним частинам Армії УНР, якими були українізовані формування»¹⁵¹. Без належного військового керівництва підрозділи були дезорієнтовані та втрачали боєздатність. Проте, слід підкреслити, що під назвою «народна міліція», цим документом викладався план формування саме військових підрозділів, головним завданням яких був захист кордонів УНР, а отже, можна стверджувати, що ним законодавчим шляхом затверджувались основні засади створення національної армії.

¹⁵¹ Голубко В. Військове будівництво в Україні... — С. 22.

Можна також припустити, що ухил військових провідників у бік «народної міліції» був зумовлений існуванням та діяльністю загонів Вільного козацтва. Ще наприкінці літа 1917 р. в умовах початку розкладу армії та його негативного впливу на українізовані підрозділи, УГВК звернуло увагу на Вільне козацтво — загони самоорганізації селянства, складених для охорони та захисту від погромів, грабунків та беззаконня. У Військовому комітеті був створений спеціальний відділ по формуванню Вільного козацтва, який підготував проект відповідного статуту та розгорнутий план створення вільнокозацьких загонів та території України. Його головним завданням стала боротьба із дезертирством та самооборона місцевого населення. Восени цей рух поширився не тільки на Київщині, а й на Лівобережній Україні та півдні країни. В. Лободаєв, дослідник цього руху, подає дані про чисельність воєнізованого Вільного козацтва у 40–45 тис. осіб. За його оцінкою у жовтні–грудні 1917 р. він «дуже швидко ріс кількісно, проте не зростав якісно»¹⁵². Але на протигагу українізованим підрозділам, частина яких під час більшовицького наступу займала нейтральну, ба навіть ворожу позицію щодо УЦР, загони Вільного козацтва боролися із агресією радянських військ. У грудні 1917 — січні 1918 рр. бої з більшовицькими частинами відбулися у Харкові, Бахмачі, Котопі, Золотоноші, Кременчузі, Одесі, на Катеринославщині та ін. місцях¹⁵³.

Через це сподівання військового керівництва на збройну силу «народного війська» — «народної міліції» мали під собою певні підстави. Це підтверджується й виступом М. Порша 6 січня в Малій раді про створення партизанських та добровольчих загонів, що, за його

¹⁵² Лободаєв В. Революційна стихія... — С. 103, 148, 173.

¹⁵³ Там само. — С. 175.

словами, були єдиною військовою силою, на яку можна було покластися в умовах повного розкладу регулярної армії. У першій половині січня військове відомство розпочало роботу по організації і озброєнню вільнокозачих загонів, для чого відповідні інструкції були розіслані до повітових управ. 18 січня український уряд асигнував кошти для проведення цієї роботи, а загони отримували назву «Реєстрового Вільного козацтва».

Одночасно військова влада не полишала спроб створення боездатних підрозділів з частин фронту. 6 січня військовий секретар повідомив про відновлення посади генерал-квартирмейстера при штабі КВО на основі старого апарату. Військові відділи, що прибували з фронту, після реорганізації по вилученню непевного елемента, поповнювали лави української армії. М. Порш також закликав прикласти усі можливі зусилля для складання дійсно дисциплінованої армії¹⁵⁴.

Разом з тим на початку січня 1918 р. ГС ухвалив рішення про усунення генерала П. Скоропадського від командування військами Правобережної України, що призвело до розпаду 40-тисячного 1-го Українського корпусу. Катастрофічними для обороноздатності республіки називає наслідки цього рішення В. Голубко, а політику УЦР характеризує як короткозору й некомпетентну, «зашорену вузькопартійними інтересами»¹⁵⁵.

Треба звернути увагу на такий важливий момент, що бойові дії йшли, головним чином, вздовж залізничних шляхів, практично не зачепивши українське село, яке мало б складати основу підтримки діючої влади УЦР. У містах належного підкріплення не було, до того ж на сході та півдні України при наближенні радянських

¹⁵⁴ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 94–95.

¹⁵⁵ Голубко В. Армія УНР... — С. 148.

військ до ключових міст, більшовицькі організації підіймали збройні повстання.

Отже, спротив українських сил був слабким, частина з них взагалі оголошувала нейтралітет. Як вказують автори колективної монографії «Військове будівництво в Україні у XX столітті...», «захоплення українізацією військових частин без належного організаційного підкріплення на ділі виявилось безрезультатною втратою часу: в перших же зіткненнях із російськими частинами українські підрозділи виявилися деморалізованими, розпрошеними і небоєздатними»¹⁵⁶. До цього додалася й досить пасивна позиція УЦР у грудні 1917 р., яка не реагувала на вторгнення частин сусідньої держави та ультиматуми РНК. Я. Тинченко зауважує, що з кінця 1917 р. переговори між УЦР та РНК були заморожені, а обмін інформацією між сторонами обмежувався газетними публікаціями¹⁵⁷.

До цього додалися й недоліки в системі військового управління. Як вказує В. Голубко, на початку січня оперативний штаб був розміщений далеко від бойових дій, у Білій Церкві. Складності поглиблювалися й відсутністю начальників залізничних вузлів та загального плану боротьби з радянськими частинами. Для виправлення ситуації командувачем українських сил було призначено начальника КВО М. Шинкаря, але вже 17 січня він пішов у відставку, а його функції перебрав на себе полковник Ю. Глібовський¹⁵⁸.

10 січня 1918 р. в умовах, коли фактично під загрозою опинилося існування УНР, подав у відставку голова уряду В. Винниченко. Це означало відмову від спроб

¹⁵⁶ Військове будівництво в Україні... — С. 49.

¹⁵⁷ Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна... — С. 98.

¹⁵⁸ Голубко В. Армія УНР... — С. 161.

дійти порозуміння з радянською Росією та політики компромісів. Тож прем'єр свідомо, чи несвідомо визнав хибність свого політичного курсу та зняв з себе зобов'язання за його наслідки. У сучасній вітчизняній історіографії точиться дискусія з приводу того, хто несе головну відповідальність за катастрофічний стан українських частин у січні 1918 р. — військовий секретар С. Петлюра, чи прем'єр В. Винниченко — головний антагоніст військової політики, яку проводив перший. Більшість науковців схильні покладати її на голову українського уряду, вказуючи на соціалістичну ортодоксію голови уряду, яку він ставив вище інтересів новопосталої Української держави¹⁵⁹; на протидію намаганням С. Петлюри нейтралізувати більшовицький вплив та зміцнити дисципліну в українських частинах¹⁶⁰; а також на позицію прем'єра щодо запропонованих військовим очільником превентивних заходів, вважаючи їх занадто серйозними¹⁶¹. Майже єдиним дослідником, який головну провину за відсутність боездатного національного війська покладає на С. Петлюру, є В. Солдатенко. На його думку, військовий секретар «провалив» українізацію армії та справу створення українських збройних сил¹⁶². Зазначимо, що відповідальність не можна знімати з кожного з урядовців, але більший її тягар несе, на наш погляд, В. Винниченко як керівник українського уряду та впливовий політик, який до того ж своєю відставкою поглибив військово-політичну кризу кризою урядовою.

Таким чином, УНР та уряд виявилися неготовими до війни, яку їй нав'язали, що було обумовлено низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників. Перш за все, слід

¹⁵⁹ Україна: політична історія... — С. 288.

¹⁶⁰ Гоцуляк В.М. Згад. праця. — С. 85.

¹⁶¹ Тинченко Я. Українські збройні сили... — С. 46.

¹⁶² Солдатенко В. Винниченко і Петлюра...

зауважити, що українському урядові забракло часу — військові установи та підрозділи перебували у стані організаційного оформлення; територію України заповнили численні групи демобілізованих солдат колишньої російської армії. Зовнішньополітичні події розвивалися стрімко й іноді не передбачувано для українського проводу, який досить довго перебував у полоні ілюзій та відчування спорідненості із російськими демократичними силами. У грудні 1917 р., коли треба було серйозно займатися справами зміцнення обороноздатності країни, питома увага УЦР та уряду була прикута до проекту створення загальноросійського однорідно-соціалістичного уряду, переговорами з урядами Дону і Кубані. Відтак, час, проведений у дипломатичних зносинах, у тому числі й з РНК, був згаяний для справи національної армії і призвів до серйозних військових поразок.

11 січня 1918 р. Центральна Рада оголосила свій IV Універсал, в якому вказувалося, що петроградський більшовицький уряд, розпочавши війну з УНР, затягує підписання мирного договору. Через те УНР оголошується незалежною самостійною державою. Раді Народних Міністрів (РНМ), таку назву відтепер мав український уряд, пропонувалося вести цілком самостійні переговори про мир, без врахування можливого конструювання загальноросійського уряду, та твердо і рішуче взятися до боротьби з більшовиками. Документ констатував, що армія має демобілізуватися, а після підписання мирного договору взагалі розпущена. Замість неї на службі «робочого народу», наголошувалося у документі, постане народна міліція¹⁶³.

¹⁶³ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 103.

Зрештою, під тиском радянських підрозділів Центральна Рада та український уряд змушені були 26 січня 1918 р. залишити Київ.

Отже, розрахунок українського уряду та його військового відомства на бойову силу українізованих частин російської армії, відмова від формування армійських частин з свідомих українських військових виявилися хибними. У першій половині січня 1918 р. УЦР та військове міністерство відмовилися від попередньої політики та ухвалили перехід до створення армії за принципом добровільності. Відповідним розпорядженням до військового секретарства передавалися також й загони Вільного козацтва з подальшою організацією «Реєстрового Вільного козацтва». Ця урядова постанова від 23 січня передбачала використання вільнокозачих загонів для внутрішньої охорони повітів та оплату служби козаків і старшин¹⁶⁴. Однак, суттєві прорахунки, у тому числі, у призначеннях на ключові військові посади, відсутність системи військового управління, внутрішньополітичні суперечки призвели до військових поразок і втрати УНР частини своєї території та столиці Києва.

¹⁶⁴ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 132.

Закладення основ створення регулярної Української армії (кінець січня–квітень 1918 р.)

29 січня 1918 р. у селі Ситняки, за 65 кілометрів від Києва^α, де опинилася після відходу зі столиці частина міністрів, членів УЦР та голова Центральної Ради М. Грушевський, було проведено спільне засідання, на якому О. Жуковський, на той момент товариш військового міністра, погодився взяти на себе обов'язки міністра^{*165}. Тоді ж на нараді командирів окремих частин, що перебували у районі містечка Ігнатівка, було вирішено об'єднати розпорошені українські частини в один військовий підрозділ, що дістав назву Окремого Запорізького загону під командуванням генерала К. Прісовського. Він складався з трьох куренів (полків) — двох піхотних, під командуванням О. Загородського й П. Бол-

^α За даними упорядників календаря історичних подій «Велика Українська революція», уряд і УЦР 28 січня зупинилися у Житомирі у будинку губернського комісара. Залишки українського війська опинилися у містечку Ігнатівка на річці Ірпінь, у 25 км від столиці (Велика Українська революція...: календар історичних подій... — С. 53). 30 січня уряд виїхав з Житомира у напрямку Коростень–Сарни.

^{*} Офіційно О. Жуковський був призначений на посаду 12 лютого 1918 р.

¹⁶⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3543. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 28.

бочана та кінного куреня В. Петріва. Боездатними були також Гайдамацький кіш Слобідської України С. Петлюри, до якого увійшли й вільні козаки М. Ковенка та Січові стрільці Є. Коновальця. Із залишків гармат утворили гарматний дивізіон під командуванням полковника О. Алмазова¹⁶⁶. Вони стали першими військовими одиницями, що заклали початок планомірного формування нової української армії.

Треба зауважити, що перші регулярні національні частини почали створюватися ще на початку листопада 1917 р. У зв'язку із посиленням більшовицької агітації у військах, та процесом розкладу в середині вже українізованих частин, військовий секретаріат спробував почати формування не українізованих, а національних військових підрозділів. Командувач КВО В. Павленко та С. Петлюра започаткували формування двох Сердюцьких дивізій, які мали стати першими частинами української армії. Чисельність особового складу двох дивізій мала досягти 12 тис. Першу дивізію очолив полковник Ю. Капкан. Командиром другої було призначено генерала О. Грекова.

В листопаді 1917 р. починається формування Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців. В його основу було покладено ідейні та організаційні засади легіону УСС та залучено до особового складу солдат-наддніпрянців, що надало куреню всеукраїнського значення. 8 січня 1918 р. він отримав назву 1-ий курінь Січових Стрільців¹⁶⁷.

Цього ж місяця створювався й Гайдамацький кіш Слобідської України під орудою С. Петлюри. Частина

¹⁶⁶ Стефанів З. Згад. праця. — С. 41.

¹⁶⁷ Хома І. Січові стрільці. Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917–1919 рр. — К., 2011. — С. 13.

сформувалася на базі українізованих частин м. Києва та його околиць. Був утворений штаб кошу на чолі з штабс-капітаном О. Удовиченком, до якого у якості радників увійшли військові фахівці генерали С. Дельвіг та В. Кирей, полковник Афанасіїв. Організаційне оформлення цього підрозділу завершилося у грудні 1917 р.

На базі українізованих одиниць 5-го армійського корпусу Південно-Західного фронту 4 листопада, згідно наказу військового секретарства, розпочалося формування Першого Республіканського полку, який налічував 5 тис. військових (під командуванням полковника П. Болбочана). Лише частині полку вдалося дістатися Києва і вже у місті в середині січня йшла комплектація його особового складу.

Ці військові частини у січні 1918 р. взяли участь у бойових діях російсько-української війни.

За свідченням О. Жуковського, до евакуації з Києва у військовому відомстві працювало біля 400 співробітників, з Києва вийшло лише 20¹⁶⁸. Не було серед них й міністра військових справ А. Немоловського, який займав цю посаду трохи більше тижня, з 18 січня 1918 р. Залишилися у столиці начальник Генерального штабу генерал Б. Бобровський з підлеглими, а також більшість працівників штабу КВО. Як вказує дослідник Я. Тинченко, серед цих двадцятьох співробітників військового відомства, окрім О. Жуковського, були начальник канцелярії матрос С. Письменний, який встиг евакуювати військову казну, начальник оперативного відділу Генерального штабу О. Сливинський, генерал В. Бронський та капітан Максимович¹⁶⁹. Отже, новому керівнику довелося фактично все починати з нуля.

¹⁶⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3543. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 33 зв.

¹⁶⁹ *Тинченко Я.* Українські збройні сили... — С. 195.

Вже 30 січня в.о. міністра запропонував військову програму, яка передбачала: призначення одного командуючого всіма військовими силами, що вийшли з Києва; формування з них трьох груп — загонів; організацію окремої військової охорони на залізничних коліях та шосейних шляхах; запровадження суворої дисципліни і субординації у військах¹⁷⁰.

У рамках цієї програми було здійснено низку заходів — сформовано похідний штаб, виданий наказ про скасування солдатських комітетів у військових частинах, гарнізонах і штабах; підготовлений статут про право вступу до армії та визначено платню за військову службу. Було також створене центральне бюро по набору поповнення до військових частин; почало діяти управління постачання фронту; йшло призначення керівників головних управлінь; залучалися фахівці військової справи. Міністр особисто почав розробляти головні військові статутні документи та інструкції.

У повідомленні О. Жуковського українському уряду від 8 лютого 1918 р. вказувалося, що у розпорядженні військового міністерства було тільки коло 2 тис. військових та оперативний штаб¹⁷¹. Через два дні він докладав про призначення на залізничні станції комендантів із завданням сформувати загони залізничної міліції із підпорядкуванням останніх «начальникові військових сполучень»^{*}.¹⁷² 12 лютого 1918 р. вже затверджений на посаді міністр підписав наказ про створення Генерального штабу на чолі з генералом О. Осецьким, 15 лютого — про створення управління постачання армії. Того ж дня в засіданні РНМ він підняв питання про військові фор-

¹⁷⁰ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 163.

¹⁷¹ Там само. — Т. 2. — С. 157.

^{*} До 15 квітня було сформовано 4 залізничні охоронні сотні.

¹⁷² Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 163.

мування чехів і поляків, що перебували на території України. Було ухвалено задекларувати єдність української територіальної армії; чехословацьким частинам пропонувалося від імені військового міністерства здати зброю та залишити межі УНР на підставі домовленостей з П. Максою. Пізніше, 7 березня, Рада Міністрів передала усі питання, пов'язані із польськими формуваннями, до відання військового міністерства. А вже 13 березня відповідною постановою РНМ інонаціональні частини на території України ліквідовувалися¹⁷³.

Зважаючи на падіння дисципліни у військових частинах особливим розпорядженням приписувалося додержувати суворой субординації. Документ, яскраво засвідчуючи вкрай низький рівень порядку всередині підрозділів, окремо вказував на обов'язок козаків стояти струнко при отриманні наказів, їх повторенні та поведженні зі старшими за званням гідно. У ньому також підкреслювалося, що у час, коли перед армією стоїть завдання рятування краю від ворога, безлад і порушення військової дисципліни є неприпустимими; приписувалося суворо додержуватися впроваджених раніше військових рангів — хорунжий, півсотенний, сотенний, курінний, осавул, полковник, отаман¹⁷⁴. 10 лютого 1918 р. частинам було оголошено Статут Осібної армії УНР. Відзначимо також, що військове міністерство не залишало поза увагою випадки грабування державного і приватного майна солдатами. Намагаючись боротися із цим явищем, 14 лютого за підписом міністра вийшов наказ про сувору відповідальність українських козаків та старшин у разі

¹⁷³ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 164, 199.

¹⁷⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 111.

порушення прав громадян УНР, насильства та інші протиправні дії¹⁷⁵.

Укладення Брестського мирного договору між країнами Четверного союзу та Українською Народною Республікою, його публікація 27 січня 1918 р., поклала початок новому етапу боротьби за існування Української Народної Республіки. Його підписання дозволило Україні вийти на арену міжнародної політики як суб'єкта права, вирішити болюче питання про замирення на фронті та підняти питання про військову допомогу з боку Німеччини та Австро-Угорщини. Воно було порушено М. Поршем (на той час міністр праці) 30 січня 1918 р. Того ж дня члени української делегації у Брест-Литовську подали спеціальне звернення з проханням допомоги. У відозві від 10 лютого 1918 р. український уряд повідомив людність краю про військову допомогу Німеччини та Австро-Угорщини, по яку звернулася Україна для боротьби з радянськими військами. «Вони (тобто, іноземні війська — А.) йдуть на Україну для того, щоб знищити нелад та безладдя та завести спокій і добрий лад на нашій землі, для того, щоб дати змогу Раді народних міністрів творити велике діло — будувати самостійну Українську Народну Республіку, державу всього працюючого люду України»¹⁷⁶.

8 лютого німецькі війська вступили на територію України, через кілька днів теж саме зробили й частини Австро-Угорщини. 15 лютого, у зв'язку з підписанням миру, була скасована посада головнокомандуючого Українським фронтом. Комісаром при німецькому командуванні 15 лютого призначено О. Комірного. До його обов'язків входив захист інтересів УНР, відновлення роботи державних установ та громадських інституцій на місцях,

¹⁷⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 5.

¹⁷⁶ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 161.

що мали перейти під його підпорядкування. Комісар мав здійснювати загальне керівництво їх роботою, призначав урядовців, видавав інструкції та накази, у тому числі й органам, що обслуговували війська, а також створювати тимчасові органи урядування та призначати повітових комісарів й комендантів¹⁷⁷.

2 березня перші українські військові загони вступили до Києва. За домовленістю із німецьким командуванням (4 березня) вони підлягали виключно українському військовому міністерству. Відтак, у перших числах березня УЦР та її уряд змогли повернутися до Києва та відновити повноцінну діяльність.

Військове міністерство одразу розгорнуло планомірну працю по формуванню національної армії. За даними авторів видання «Велика Українська революція...», на 5 березня 1918 р. Запорізька дивізія мала наступний склад: чотири піхотні полки, гарматний і інженерний полки, авто-панцирний і кінно-гірський дивізіони, гайдамацький кіш, що отримав назву 3-й Гайдамацький піший полк. К. Прісовський був призначений київським губернським комендантом, командуючим Запорізькою дивізією став генерал З. Натієв. Трохи пізніше, 22 березня, РНМ затвердила отамана О. Грекова на посаді заступника (товариша) міністра військових справ. У цей же час до Німеччини було надіслано військову місію УНР у складі сотника Г. Сиротенка і значкового В. Байлова для організації військових частин з полонених українців¹⁷⁸. 3 березня, розпорядженням РНМ оперативний центр був виокремлений з міністерства військових справ.

9 березня в урядовому засіданні О. Жуковський доповів про роботу з створення Осібної армії, яка включатиме

¹⁷⁷ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 168.

¹⁷⁸ Велика Українська революція... — С. 59.

8 корпусів (по одному у кожній губернії). Міністр виклав основні принципи, за якими йшла організація інструкторської школи, а також управлінь губернських комендантів. На його думку, тільки після завершення цієї роботи можна було приступати до першого військового призиву¹⁷⁹.

У середині березня був готовий план створення національних збройних сил, що містив наступні положення:

проведення теоретичної і практичної роботи для встановлення принципів організації нової армії;

підготовка для неї нових, переклад та модернізація старих статутів, положень та інструкцій;

встановлення меж корпусних, дивізійних, полкових округів та їх комплектація;

розробка плану дислокації військових підрозділів;

складання мережі призивних пунктів та відновлення облікового апарату.

У практичній площині документ передбачав поступове впровадження в життя послідовного розгортання армії, починаючи від розміщення військових частин по місцях дислокації із збереженням невеликих старих частин та доведення їх кількісного складу до повних штатів в умовах мирного часу. Спочатку це стосувалося офіцерського та унтер-офіцерського складу, згодом, повного складу за штатним розписом¹⁸⁰.

Про роботу свого відомства військовий міністр знов звітував урядові 15 березня. Він доповів про формування відділів управління по усіх військових галузях, утворення технічного апарату на місцях у формі губернських і повітових комендантів, на яких покладалася робота з обліку військових та формування корпусів. Для підготовки офіцерського складу засновувалася інструкторська

¹⁷⁹ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 188.

¹⁸⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 26.

школа, що мала підготувати 1200 фахівців. Вже 1 травня Інструкторська школа старшин, що відкрилася у Києві 14 березня під орудою О. Астаф'єва, випустила перші 763 перепідготовлені військові кадри від хорунжих до осавулів¹⁸¹. У планах міністерства було відкриття Академії Генерального штабу. 22 березня 1918 р. було оголошено текст військової присяги.

Відзначимо, що говорячи про призив 1920 р. та додатковий 1919 р., О. Жуковський спеціально підкреслював, що це не означає створення постійної армії і не суперечить принципу міліційної армії. Він також зауважував, що армія формується на демократичних засадах, тобто субординація торкається тільки суто військової служби, поза якою усі військові користуються однаковими правами. Отже, керівник військового відомства, фактично працюючи над формуванням національних збройних сил, робив певні «реверанси» у бік інших членів уряду, наполягаючи, що міністерство не відкидає ідею «міліційної» армії, проголошеної законом від 3 січня 1918 рр. Після обговорення доповіді військовому очільнику було доручено представити відповідні законопроекти на затвердження УЦР. Для роботи інструкторської школи відкрили кредит у майже 762 тисячі руб.¹⁸²

Треба підкреслити, що видана 24 березня 1918 р. урядова декларація, визначивши основні напрямки своєї діяльності, головним завданням військового міністерства накреслила формування саме регулярної армії на демократичних принципах, проте, з пізнішим переформуванням її на «міліційну»¹⁸³.

Втім, провідники та співробітники військового відомства усвідомлювали важливість створення національних

¹⁸¹ *Тинченко Я.* Українські збройні сили... — С. 203.

¹⁸² *Українська Центральна Рада...* — Т. 2. — С. 207.

¹⁸³ Там само. — С. 228.

збройних сил, працюючи над розробкою проекту закону про загальні основи формування Української армії. У пояснюючій записці, підготовленій Військовою радою та датованій 2 квітня, стверджувалося, що армія має бути постійною, тобто регулярною, оскільки «міліція не може бути певною опорою для УНР»¹⁸⁴. Документом передбачався дворічний строк дійсної служби у піхоті й легкій артилерії та трирічний — у кінноті та інших родах військ. У ньому також вказувалося, що на часі й вироблення уставу військової повинності; визначення строків перебування у запасі; зменшення пілг, відстрочок від служби в армії; відмова від формування підрозділів ополченців (замість них пропонувалося створювати робітничі курені); переформатування призовних пунктів¹⁸⁵.

Одним з останніх законодавчих кроків української влади доби Центральної Ради у сфері військового будівництва стала ухвала Радою Народних Міністрів трьох законопроектів. Перший, від 24 квітня, про загальні основи формування Української армії, був розроблений мобілізаційним відділом Генерального штабу на початку квітня 1918 р.¹⁸⁶ Ним передбачалося формування армії УНР на основі загального військового обов'язку та окреслювалося коло питань мобілізаційних заходів. На його основі військовим міністерством був підготовлений законопроект «Загальні підстави військової служби». Другий закон (також від 24 квітня) — про старшин і козаків та відносини між ними. Через два дні, 26 квітня, РНМ ухвалила ще один закон — про політично-правове становище військових.

¹⁸⁴ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 44.

¹⁸⁵ Там само. — Арк. 44–45.

¹⁸⁶ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 304, 311.

Отже, від кінця зими та протягом весни 1918 р. йшла робота по виробленню принципів організації нової національної армії. Був підготовлений план формування збройних сил у складі восьми корпусів; визначення їх меж та структури. Наслідком цієї праці стала розробка законопроектів про загальні основи формування Української армії, про старшин та козаків, а також про політично-правове становище військових, що були ухвалені та набули чинності законів у другій половині квітня 1918 р. Тож, було закладено теоретичні та правові підвалини існування національних збройних сил. Проводилася робота по відкриттю військових навчальних закладів для підготовки офіцерських кадрів для створюваної армії — почала діяти Інструкторська школа старшин у Києві. Таким чином, документи переконливо доводять, що з весни 1918 р. військове міністерство систематично працювало над створенням української регулярної армії.

Становлення внутрішньої структури військової інституції

Одночасно із першочерговими заходами по створенню українських збройних сил з березня 1918 р. керівництвом військового міністерства була розпочата робота по приведення до ладу внутрішньої структури відомства.

Перед тим, як перейти до її докладного розгляду, слід кілька слів сказати про його керівників. З початку діяльності генерального секретарства, згодом міністерства, військових справ його роботою керував С. Петлюра. 18 грудня 1917 р. він подав у відставку і обов'язки секретаря було доручено виконувати М. Поршу, який очолив військове відомство також в першому складі РНМ. У кабінеті В. Голубовича новим міністром було призначено А. Немоловського. З 29 січня 1918 р. його функції виконував товариш (заступник) міністра О. Жуковський (працював на цій посаді з 8 листопада 1917 р.) з часу відходу урядових інституцій з Києва у січні 1918 р. 12 лютого останній був офіційно призначений міністром військових справ. Товаришем міністра до 13 березня працював В. Кедровський, звільнений зі служби за власним бажанням. Замість нього 23 березня до виконання обов'язків заступника приступив отаман О. Греков.

Таким чином, військове відомство за доби Центральної Ради мало чотирьох очільників — двох членів УСДРП — С. Петлюру та М. Поршу та двох членів УПСР — О. Жуковського та А. Немоловського. З чоти-

рьох міністрів лише О. Жуковський був кадровим військовим із відповідною фаховою освітою та бойовим досвідом, як учасник I Світової війни. При військовому міністрі працювали помічники — ад'ютанти (значкові) та урядовці для доручень; у розпорядженні заступника міністра також були значкові — всього 6 осіб. Наприкінці березня старшим і молодшим значковими при військовому міністрові були О. Базілевич та Сенюк; отаманом і старшиною для доручень працювали — П. Веселовський і Малик; значковими товариша міністра — Сасенко та Філіпович¹⁸⁷.

До формування Головного управління Генерального штабу, очолюваного полковником О. Сливинським, приступили 10 березня. Воно поділялося на кілька великих підрозділів. **1-е отаман-квартирмейстерство**, очолюване генералом Л. Дроздовським, займалося оперативною роботою, розвідкою у районах підконтрольних більшовикам та спостереженням за Румунією. До його компетенції входила складна й відповідальна робота по підтримці зв'язку з військами союзників та їх командуванням, що знаходилися на території України; розробка інструкцій; питання Криму, Чорного моря та Чорноморського флоту. Здійснювало воно й нагляд за залізницями України.

2-е отаман-квартирмейстерство, під керівництвом полковника М. Какуріна, працювало над загальними положеннями формування армії, статутом про військовий обов'язок, проектом поділу України на корпусні та дивізійні округи та планом дислокації військових частин. Оперативне керівництво військовими частинами, що перебували на фронті, здійснював Штаб армії.

¹⁸⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 41, 53, 79, 81.

Наявні документальні матеріали не дозволяють дослідити детально процес складання апарату військового міністерства, однак свідчать, що на квітень 1918 р. воно мало вже цілком визначену, досить складну структуру та було організоване за наступним принципом. У його складі працювали три великих підрозділи — Генеральний штаб, Головний штаб та Управління постачання армії.

Матеріал про внутрішню структуру військового міністерства, представлений у схемах №№ 1–5 подається автором за наказом від 11 квітня 1918 р. (за підписами О. Грекова та І. Ковалевського), вміщений у збірці документів, надрукованій типографським способом під загальною назвою «Накази по військовій офіції УНР /По Головному і Генеральному штабам». Структурні підрозділи міністерства з часом переформовувалися, деякі скасовувалися, створювалися нові, змінювалися їх назви. Тому у подальшому викладі автор вживає також нові назви та дає матеріал про діяльність управлінь, що відсутні у вказаному документі.

Схема № 1

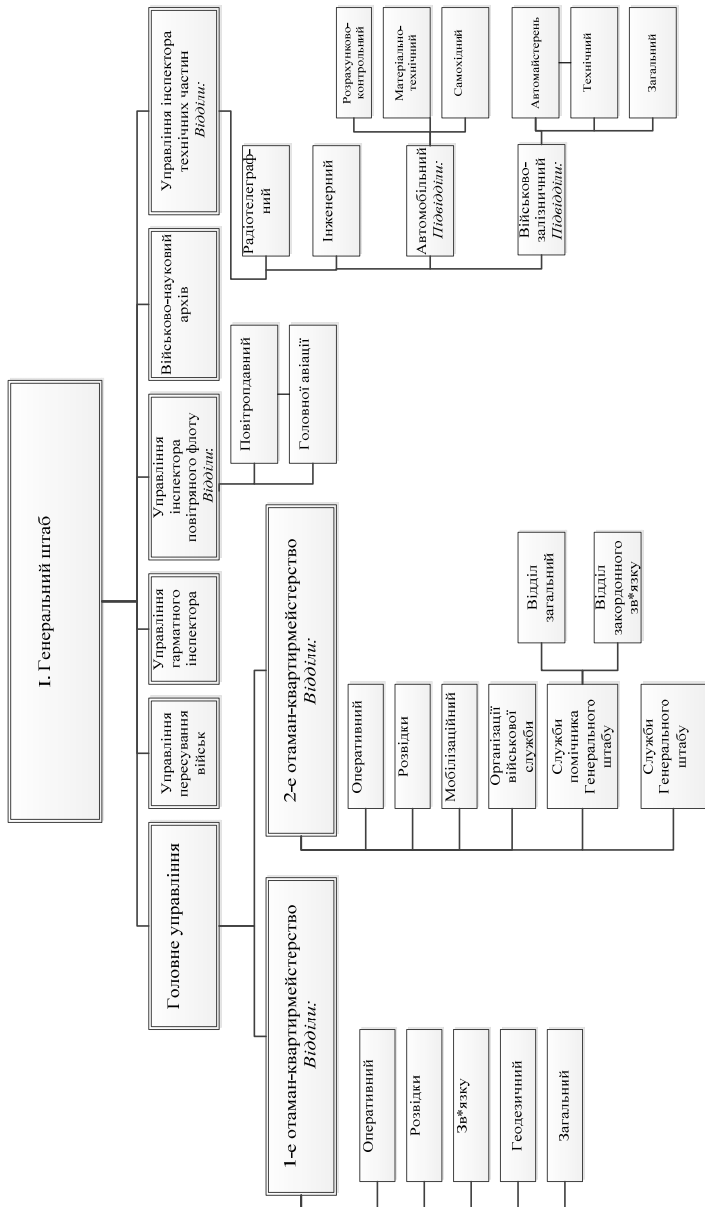

Схема № 2

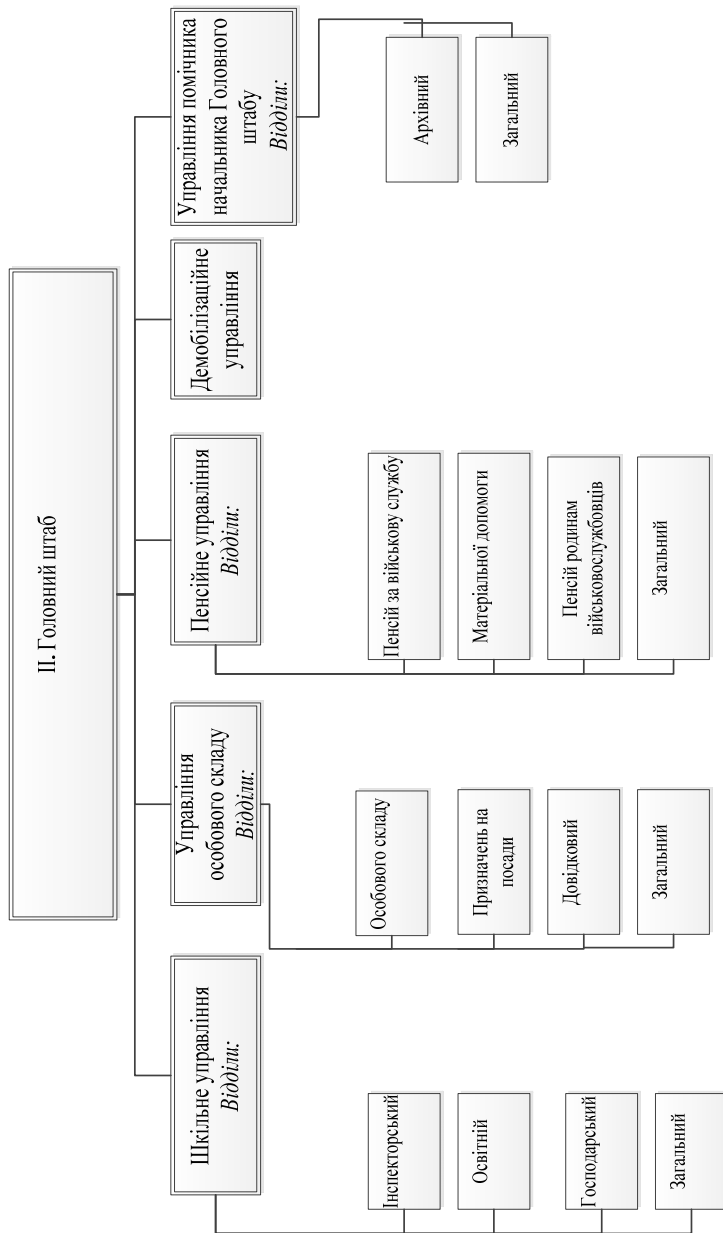

Схема № 3

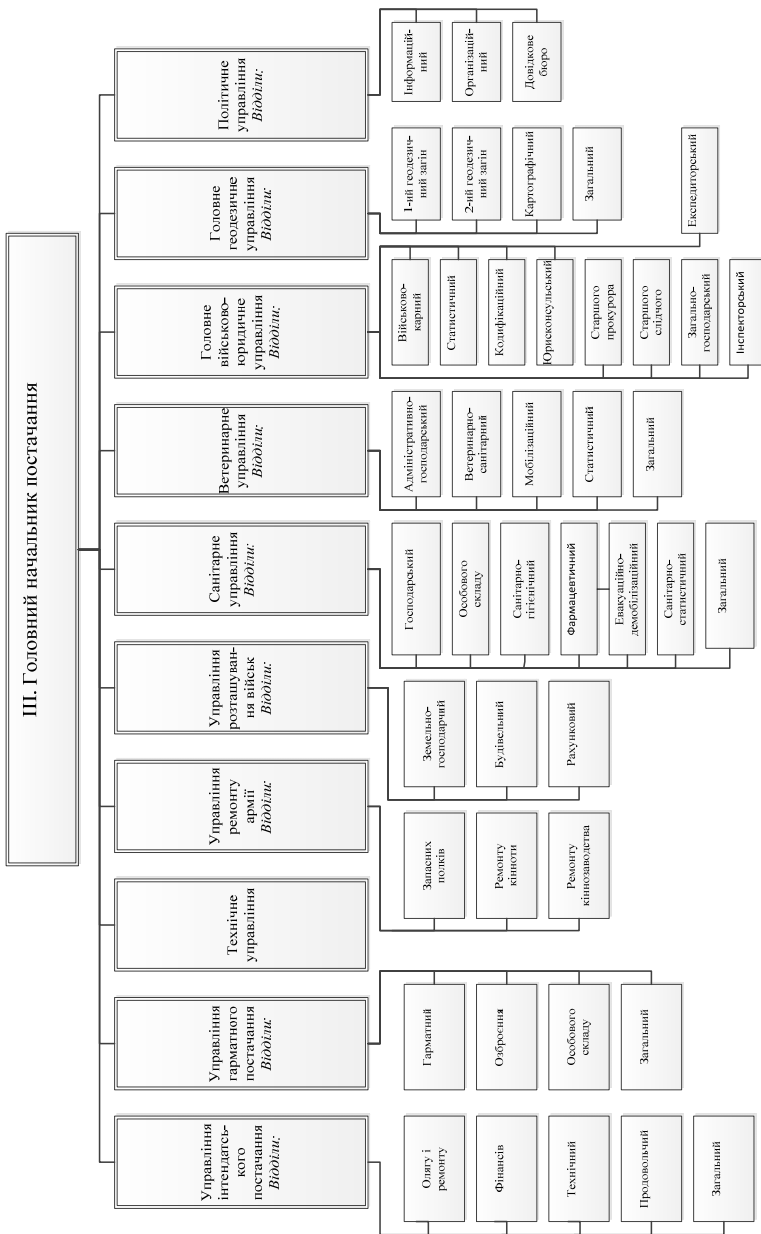

Схема № 4

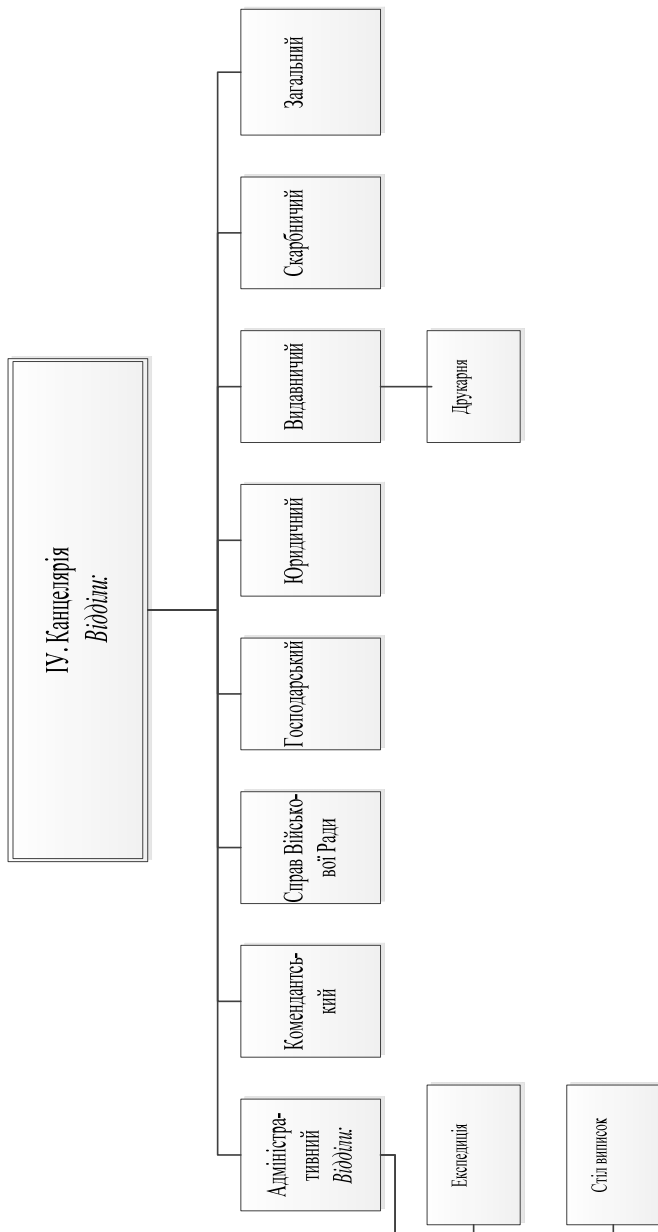

Схема № 5

Генеральний штаб (див. схему № 2) поділявся на сім підрозділів:

- I Управління отаман-квартирмейстера з відділами — оперативним, розвідки, зв'язку, геодезичним та загальним;
- II Управління отаман-квартирмейстера з відділами: оперативним (під головуванням полковника Мішковського), розвідувальним (підполковника Колосовський), а також мобілізаційним, організації військової служби, служби Генерального штабу і загальним;
- Служба помічника Генерального штабу у складі відділів закордонного зв'язку (генерал О. Березовський)¹⁸⁸, та загального;
- Управління пересування військ;
- Управління гарматного інспектора;
- Управління інспектора повітряного флоту, яке поділялося на відділи повітроплавний і головної авіації;
- Управління інспектора технічних частин з підрозділами радіо-телеграфним, інженерним, автомобільним.

Головний штаб (див. схему № 3) складався з 5 управлінь*:

- Шкільне з відділами: інспекторським, освітнім, господарським, загальним;
- Особового складу — відділи: особового складу, призначень на посади, довідковий та загальний;
- Пенсійне управління у складі відділів: пенсій за військову службу, матеріальної допомоги, пенсій родинам військовослужбовців і загального;

¹⁸⁸ Стефанів З. Згад. праця. — С.52.

* У документах вживається як термін «управління», так і «управа».

- Демобілізаційне;
- Управління помічника начальника Головного штабу з відділами архівним та загальним.

Отже, судячи зі структур Генерального та Головного штабів, перший перебирав на себе справу структурного складання армії, другий — відав всіма освітніми та кадровими питаннями.

Третій великий підрозділ міністерства отримав назву **«Головний начальник постачання»** (див. схему № 4). Він мав 9 підрозділів:

- Інтендантське постачання з відділами одягу і ремонту, фінансів, технічного, продовольчого, загального;
- Управління гарматного постачання у складі відділів — гарматного, озброєння, особистого складу і загального;
- Технічний комітет (Технічне управління);
- Управління ремонту армії — відділи: запасних полків, ремонту кінноти та ремонту кіннозаводства;
- Управління розташування військ з трьома відділами — земельно-господарчим, будівельним і рахунковим;
- Санітарна управа складалася з відділів: загального, господарського, особового складу, санітарно-гігієнічного, фармацевтичного, евакуаційного та санітарно-статистичного;
- Ветеринарна управа — відділи: адміністративно-господарський, ветеринарно-санітарний, мобілізаційний, загальний;
- Головна військово-юридична управа з відділами: військово-карним, статистичним, кодифікаційним, юрисконсультським, старшого прокурора, старшого слідчого, загально-господарчим і інспекторським;
- Головна геодезична управа у складі 1-го та 2-го геодезичних загонів та відділів загального і картографічного.

Досить розгалуженою була структура канцелярії військового міністерства (див. схему № 5). Згідно наказу О. Жуковського на початку лютого в ній формувалися три відділи — загальний, господарський та скарбничий. Як свідчать документи, таке саме розпорядження було видано начальником канцелярії І. Ковалевським повторно 20 березня. Тож можна припустити, що її складання не було здійснено у повному обсязі та відновилося більш як через місяць.

У другій половині квітня канцелярія працювала у наступному складі: відділи — адміністративний, загальний, комендантський, справ Військової ради, господарський, юридичний, видавничий та скарбничий. Вона мала у своєму розпорядженні гараж, а також наступні структури — експедицію, «стіл вирізок» та їдальню. До начальника канцелярії приписувалися вартівні старшини, старшина для доручень¹⁸⁹ та значкові (з 19 березня — Пирогов та з 31 березня — О. Боровицький).

Треба зауважити, що архівні дані дають обмежені свідчення про внутрішній й персональний склад управління військового міністерства та основні завдання його головних підрозділів, тому подані нижче відомості є певною мірою недосконалі.

З початку існування Генерального штабу його очолював генерал Б. Бобровський, якого в січні 1918 р. замінив генерал О. Осецький. 5 березня на цю посаду було призначено полковника О. Сливинського.

І Управління отаман-квартирмейстера було сформоване 10 березня під орудою отамана Л. Дроздовського.

Наказом міністра О. Жуковського від 9 березня начальником Управління інспектора Повітряного

¹⁸⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 2.

флоту України був призначений льотчик В. Павленко¹⁹⁰.

Управління технічних частин (Головна інженерна управа) під керівництвом отамана В. Матяшевича у квітні 1918 р. мала наступний склад. Автомобільний (у документах він називається також самохідним) відділ мав 11 співробітників та працював під головуванням Ф. Станчулова (його попередником був полковник Завадський). У середині квітня старшині Ермолаєву було доручено скласти проект положення автомобільного відділу¹⁹¹. Помічником начальника працював Є. Минде, старшинами для доручень — І. Ткаченко, О. Тимченко та М. Рожановський. У його складі були *підвідділи*: *розрахунково-контрольний* (голова — старшина П. Шабельников з 15 березня, старшина Снігуровський — з 18 квітня, та 12 співробітників), *матеріально-технічний* (з 12 березня голова — Р. Бібер та 5 співробітників), *самохідний* (помічники голови — В. Цецюра, Ф. Воеводський (з 12 березня); у квітні — Мясін)¹⁹².

Військово-залізничний відділ управління технічних частин очолював С. Опацький, під його началом працював *технічний підвідділ* (голова — І. Павлов). Обов'язки начальника загального відділу з підвідділом особистого складу виконував Скрипниченко (квітень). Працював також відділ авто-майстерень з хімічною лабораторією, якою керував М. Салатко-Петрище. Йому підлягали місцеві майстерні у Білій Церкві (начальник О. Кутько), Умані (Стебловець) та Житомирі (П. Клишин)¹⁹³.

¹⁹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 37 зв.

¹⁹¹ Там само. — Спр. 5. — Арк. 15.

¹⁹² Там само. — Арк. 11–11 зв.

¹⁹³ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 4.

При Генеральному штабі діяв *військово-науковий архів* та відповідний відділ. Головою архіву був затверджений Я. Жданович. До його завдань належало опрацювання, обробка та передача військових документів, а також паперів, що надходили до військового міністерства, до архіву міністерства освіти.

Планувалося створення Загального управління військових архівів для догляду за роботою архівів Головного і Генерального штабів та архівів на місцях. Тимчасовим головою цього управління начальник Генерального штабу пропонував призначити Я. Ждановича, одночасно залишивши за ним керівництво військово-науковим архівом Генерального штабу¹⁹⁴.

Головний штаб з 5 березня очолював отаман О. Осецький. У квітні його замістив отаман О. Галкін (за визначенням М. Омеляновича-Павленко, досвідчений штабіст). Помічником начальника з березня працював М. Каратієв, першим значковим — В. Радзієвський, другим — П. Левинський; секретарем — О. Виговський. При начальникові Головного штабу старшинами для доручень були С. Кузнецов та Т. Мойса (з 15 березня), юрисконсульт — І. Стріжак (з 13 березня). Комендантом Головного штабу у квітні призначений Чекмарін, скарбником — М. Непомящий, бухгалтером — Ф. Тимофієнко і зав. господарством — О. Добржанський.

Управління персонального складу отримало керівника 9 березня, ним став М. Удовиченко. З 18 квітня обов'язки начальника виконував полковник Д. Ярошевський. У складі управління працювали чотири відділи. *І відділ* очолювали: у березні — К. Руденко, згодом — старшина І. Петрушевський. Помічниками голови були В. Ева (з 16 квітня) та старшина С. Лемпицький, який з

¹⁹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 46–46 зв.

19 квітня виконував обов'язки голови відділу; старшина А. Ольшевський (з 19 квітня переведений на роботу до *IV відділу*) та Єфремов (з 24 квітня).

У *II відділі* керували послідовно І. Петрушевський, Д. Ярошевський, з 19 квітня — осавул Каменський. Помічниками завідуючого працювали з 19 квітня — Д. Ярошевський та П. Пирогов. *III відділ* очолював старшина М. Токарський (спочатку він виконував обов'язки помічника голови, а з 19 квітня став головою). У *IV відділі* помічниками голови були старшина Харченко, та П. Черненко (з 19 квітня)¹⁹⁵.

Пенсійним управлінням Головного штабу керував В. Пащенко. Під його орудою працювали: *I відділ управління* — голова Д. Третяков; *II відділ* — Б. Бракер; *III відділ* — О. Олляк (помічники А. Макуха (з 2 квітня) та М. Бахмач (з 3 квітня)).

В наказі по військовому міністерству від 5 березня повідомлялося, що для продовження праці по демобілізації армій Південно-Західного і Румунського фронтів, їх штабів, управлінь, установ і частин тилу у складі Головного штабу був організований спеціальний ***демобілізаційний відділ (управління)***, виконуючим обов'язки голови якого призначався Ф. Кудря. З цього часу ця структура військового відомства відала всіма справами по демобілізації і розформуванням військових частин і установ колишньої російської армії в Україні. Проіснував він трохи більше місяця. 10 квітня його ліквідували, а його справи передали до відповідних відділів Управління постачання армії¹⁹⁶.

При ***помічникові начальника Головного штабу*** діяли наступні підрозділи. *Загальний* відділ працював

¹⁹⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 41.

¹⁹⁶ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 21; Спр. 4. — Арк. 4.

під головуванням Г. Гордієнка (з 3 березня). Його помічниками були М. Гладкий, Я. Савченко (з 22 березня) та Я. Миколаєнко (з 23 березня). Передбачалися також штатні посади журналістів. Архівний відділ, очолюваний Х. Хорищенко, складався з *загального столу* (з 15 березня завідуючий Я. Савченко) та *особистого столу* (з 13 березня завідуючий К. Білоконний).

Головним начальником третього великого підрозділу військового міністерства — **Управління постачання армії (Головний начальник постачання)** — наказом від 30 січня 1918 р. було призначено Г. Адамовича. З 10 березня його замістив отаман В. Стойкін (помічник — отаман В. Сенча). У перших числах лютого керівник військового відомства О. Жуковський видав розпорядження про формування в управлінні трьох відділів: інтендантського, гарматного і технічного¹⁹⁷.

Через місяць (10 березня) це розпорядження було продубльовано начальником постачання армії В. Стойкіним, який, повідомляючи про свій вступ на посаду, пропонував усім начальникам підлеглих йому управлінь почати формування відділів та розпочати роботу¹⁹⁸.

Управління інтендантського постачання у березні 1918 р. складалося з наступних відділів: *продовольства* — помічник голови відділу А. Волошин, з 20 квітня — В. Ключарев; *одягу і ремонту* (речового) — начальник старшина М. Хитро, його помічники М. Черняхівський та В. Юшкевич; *технічного* — голова старшина П. Брандт; *рахункового* — начальник старшина П. Краченко (з 12 березня), помічник начальника В. Малиновський; та *мобілізаційно-статистичного*. Працю-

¹⁹⁷ ЦДАВО України. Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 1.

¹⁹⁸ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 2.

вали також юрисконсультська частина та канцелярія (помічник начальника В. Мізерницький)¹⁹⁹.

На кінець квітня 1918 р. при головному інтенданті мали працювати його помічник та чини до доручень: старші, для особливо важливих справ, й молодші²⁰⁰.

У Технічному управлінні (Технічному комітеті) згідно списку його співробітників за 23 грудня працювало 27 осіб, серед них: Ю. Бондарь на посаді молодшого урядовця (з 8 серпня)*, Ю. Симонів (з 28 вересня), прапорщик П. Кітновський (з 4 жовтня). 20 співробітників підрозділу були переведені на роботу до військового секретарства з різних військових частин, штабів, робітничих дружин фронту та школи хорунжих протягом листопада—грудня 1917 р. Начальником управління на той момент був Востряков²⁰¹. Свідчення про склад управління в 1918 р. автором, на жаль, не виявлено.

У структурі Головного начальника постачання армії працювало Санітарне управління. Воно було створено 13 грудня 1917 р. у складі генерального секретарства військових справ під назвою «Генеральна військово-санітарна управа», яку очолив лікар Д. Одрин²⁰². З 6 лютого, за наказом міністра О. Жуковського, це відомство очолював Я. Зозуля з дорученням терміново скласти санітарний поїзд з наявного залізничного складу станції Сарни. З поверненням українського уряду до

¹⁹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 1 зв.—3 зв.

²⁰⁰ Там само. — Арк. 38 зв.—39.

* Оскільки документи вказують на працю цього урядовця в управлінні вже у серпні 1917 р., можна припустити, що такий підрозділ існував у складі УГВК.

²⁰¹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 5. — Арк. 5–6 зв.

²⁰² Там само. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 52.

Києва він 4 березня передав свої функції Д. Одрині²⁰³. Останньому довелося налагоджувати діяльність санітарного управління. На цій посаді 23 березня його заступив лікар О. Карабай, завданням його була організація двох відділів — медичного та ветеринарного²⁰⁴, для чого асигнувалося 5000 карб.²⁰⁵

Наприкінці березня 1918 р. у складі управління діяли відділи:

загальний — голова К. Захаренко, його помічники — С. Ясько і В. Урбанович-Пілецький; фармацевтичний — голова А. Майборода; господарський — голова Радченко, його помічник — Г. Несвячений; евакуаційно-демобілізаційний (голова П. Петровський) з підвідділом санітарно-статистичним (очолював К. Брезгун, з 21 квітня — лікар Б. Іваницький); санітарно-гігієнічний — голова лікар Златковський²⁰⁶; персонального складу — з 21 березня голова лікар Ф. Левинський, 8 квітня начальником відділу призначено лікаря А. Іскру, його помічником — лікаря Ф. Левинського.

Вже восени 1917 р. діяло Головне військово-ветеринарне управління, яке до кінця березня 1918 р. мало назву «Головний військово-ветеринарний уряд», начальником якого 22 листопада 1917 р. було призначено ветеринарного лікаря К. Врогновського-Сивошапку. Його помічником 19 березня став ветеринарний лікар Ф. Клисенко (через деякий час і до 24 квітня останній працював начальником адміністративно-господарського відділу управління). Наприкінці квітня помічником голови був А. Журавель. У цей же період прийняті на роботу

²⁰³ Велика українська революція... — С. 55.

²⁰⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 1.

²⁰⁵ Там само. — Арк. 51.

²⁰⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 51; Спр. 14. — Арк. 32.

ветеринарні лікарі В. Панащатенко (з 30 березня став помічником голови адміністративно-господарського відділу) та М. Леонтович, а також ветеринарні фельдшери М. Коваленко, М. Тимон й Г. Непийвода²⁰⁷.

Військово-ветеринарна управа мала у своєму складі підрозділи: адміністративно-господарський відділ, обов'язки голови якого з 4 березня тимчасово виконував начальник управи; 24 квітня відділ очолив ветеринарний лікар А. Фальчевський; а з 30 березня помічником голови призначено лікаря В. Панащатенко. З 27 березня працювали також ветеринарні лікарі Д. Затворницький та І. Селіцький (до 24 квітня виконував обов'язки голови адміністративно-господарського відділу; його замістив В. Панащатенко), які очолили відповідно відділи статистичний та мобілізаційний. Їх помічниками стали Л. Невський і Д. Мацій (22 квітня — Н. Гончаренко²⁰⁸).

З 14 лютого 1918 р. Головне військово-юридичне управління очолював отаман В. Буйницький, який до того займав посаду товариша польового прокурора при Окремій армії. Згідно наказу останнього управління розпочало роботу 20 березня²⁰⁹. У його складі були відділи: загальний (голова — Кульчинський, з 30 березня його обов'язки виконував Орловський); юрисконсультський (голова — Ю. Ясногурський); карний (голова — Коленко); експедиторський підвідділ (до 7 квітня голова Гутман). Обов'язки старшого військового прокурора виконував Ю. Киркиченко²¹⁰.

²⁰⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 5. — Арк. 3–4; Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 48; Спр. 4. — Арк. 87.

²⁰⁸ Там само. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 70; Спр. 14. — Арк. 160–162.

²⁰⁹ Там само. — Ф. 2432. — Оп. 1. — Спр. 33. — Арк. 2.

²¹⁰ Там само. — Арк. 2 зв.

Вже у квітні Головне військово-юридичне управління наказом міністра О. Жуковського переформовувалося у Головне управління військово-судових справ (див. схему № 6). В. Буйницький залишився на посаді голови, його помічником ставав отаман Ю. Ясногурський, помічниками до доручень — М. Варламів та Яковлів. До цього часу в управлінні з'явилися нові підрозділи, які називалися управами. Головна загальна управа під началом отамана Кульчинського (помічники Орловський та Ненадкевич) складалася з відділів: *персонального складу* (начальник — отаман Решко, секретар — полковник Багнюк), *господарчого* (голова — отаман Загребин, помічники — урядовці Я. Сокіл, Пахолок, секретар — полковник Васькевич, скарбник — Лісніченко), *експедиторського* (помічник голови — Васильєв).

Працювала законодавча управа (начальник — отаман Коленко) з відділами: *карним* (помічник голови — Нечаївський, секретар — полковник Іванів), *процесуальним* (голова — отаман Лучанінов, секретар — Іртегов), *статутним* (голова — отаман Богдашевський, помічник голови — Рачковський, згодом урядовець Степаненко, секретар — полковник Єгоров), *кодифікаційним* (голова — отаман М. Томілін, його помічники — Ходорковський і Чухрієв, секретар — полковник Ясинський). Касаційна управа на чолі з отаманом Ю. Киркиченко складалася з відділів: 1-ий — голова отаман Б. Лазаревський, секретар полковник Янушкевич; 2-ий — голова отаман Царьков, секретар полковник Кармадій.

Працював юрисконсультський відділ, очолюваний отаманом Є. Мошинським при секретарях М. Варламові та Мустафіні. Всі призначення на посади відбулися протягом березня–квітня 1918 р.²¹¹.

²¹¹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 77 зв.–78.

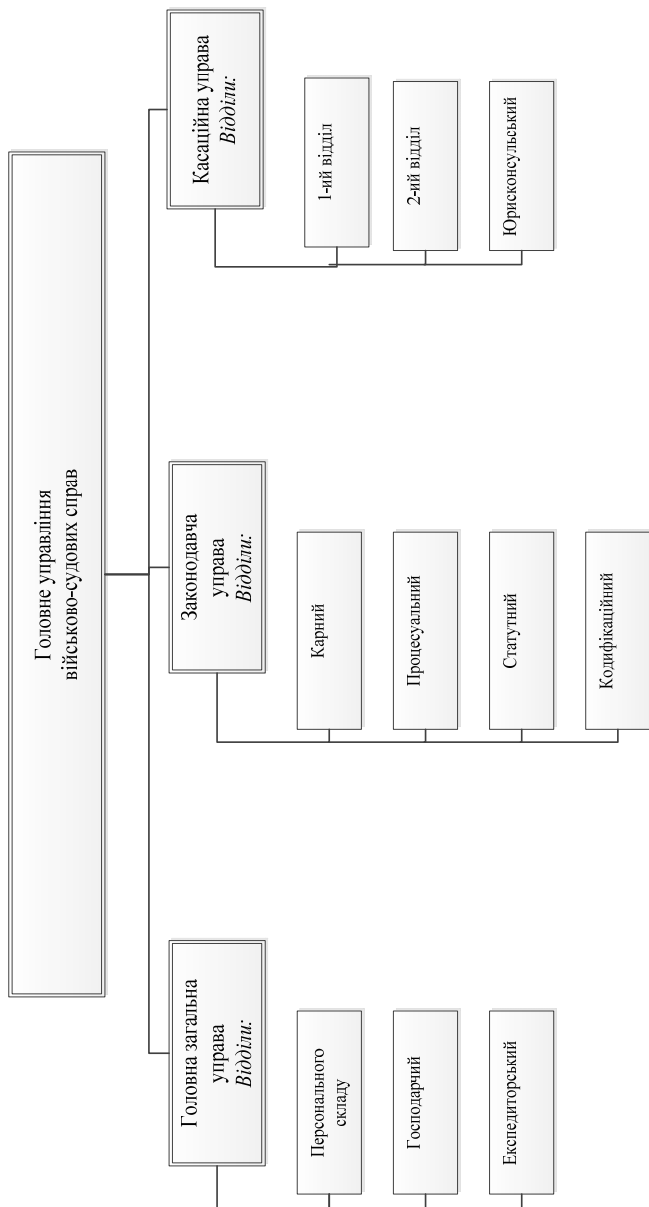

Схема № 6

Начальником Головного геодезичного управління 8 квітня був призначений учений-геодезист отаман М. Медзвецький. Ще 10 березня пройшло призначення голів відділів: картографічного — геодезист Бражкін, 1-го геодезичного відділу — геодезист Насібов, 2-го геодезичного відділу — геодезист Сердюк, загального відділу — з 1 квітня правник П. Василевський. Завідуючим загальним складом карт став геодезист Іванів; редактором карт — геодезист Андрієв²¹².

Політичне управління стало ще одним структурним підрозділом Управління постачання армії. До 1 квітня 1918 р. його очолював Ф. Селецький (помічник — С. Колос). Складалося з інформаційного відділу (помічники начальника М. Каковський, П. Ганжа); організаційного — голова М. Веденський із помічниками — Г. Ткаченко (до 10 березня), Гапонів-Нестеренко (до 13 квітня)²¹³. При політичному управлінні працювало довідкове бюро, очолюване спочатку А. Пржигодським, з 23 березня — В. Сухиною. Треба сказати, що штат бюро не був набраний, принаймні, до другої половини квітня, оскільки 15 квітня В. Сухині доручалося доукомплектувати його²¹⁴.

Про інші підрозділи Головного управління постачання є тільки короткі відомості. Навесні 1918 р. Управління ремонту армії і державних конюшень очолював отаман Г. Адамович. 15 квітня наказом по міністерству воно передавалося зі складу Управління постачання до Головного штабу військового міністер-

²¹² ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 24; Спр. 14. — Арк. 29.

²¹³ Там само. — Спр. 12. — Арк. 61, 86.

²¹⁴ Там само. — Спр. 4. — Арк. 42; Спр. 12. — Арк. 78; Спр. 14. — Арк. 157.

ства²¹⁵. Начальником Головного управління по розташування військ був отаман П. Голубятников; Управління гарматного постачання (гарматного управління) — отаман В. Пащенко (з 10 березня).

Таким чином, як свідчать документи, початок складання структур військового міністерства було покладено у листопаді 1917 р. Ядром його апарату, як згадують учасники подій, стала вже працююча структура — УГВК. Одночасно утворювався Генеральний штаб. Розпочалася розробка документів, які визначали структуру й компетенцію військового відомства, згодом затверджені УЦР. Навесні 1918 р. найбільших зусиль по організації військового відомства доклав міністр О. Жуковський, якому довелося керувати процесом відтворення та складання важливих підрозділів інституції за новим планом. Протягом двох місяців, березня–квітня 1918 р., міністерство визначилося зі своїми головними структурами, управліннями та відділами. Основні напрямки його праці було поділено між Генеральним штабом, що відповідав за військові питання в армії, Головним штабом, який опікувався, перш за все, персональним складом інституцій, та управлінням Головного начальника постачання, яке відповідало за технічні частини та обслуговування армії. Проте, процес комплектації штатів не був завершений. Відбувалося реформування, перейменування, доповнення цілих управлінь. Доволі часто проходила ротація та перепризначення керівного складу підрозділів відомства. Цікавими у цьому зв'язку є спостереження М. Омелянович-Павленко, який вказував у своїх споминах, що «Головний штаб тоді уявляв собою оригінальну установу. Передовсім вражала мішанина в його особистім складі. З одного боку, тут були старшини вищої

²¹⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 40.

службової кваліфікації, а з другого — військові, які ніколи й нічого спільного не мали з штабною службою. Через те штабова машина «кульгала на всі чотири», видатність її праці була значно менша, ніж вимагав час, коли вперше на Україні почали працювати над основами військової справи»²¹⁶. Для координації роботи окремих підрозділів відомства отаман О. Осецький ввів практику проведення засідань його керівного складу за участі кандидатів на високі посади у міністерстві, на яких опрацьовувалися питання теоретичного та організаційного характеру. За свідченнями того ж М. Омеляновича-Павленка, такі збори на кінець квітня стали систематичними й «... підготовка по будівництву української армії наближалася до кінця»²¹⁷. На початок травня планувався початок практичної роботи новопризначених військових чинів безпосередньо на місцях дислокації українських частин.

Отже, можна сказати, що на кінець квітня 1918 р. військове міністерство знаходилося на стадії активного впорядкування та налагодження своєї роботи, яка продовжилася, з певними змінами, за часів гетьмана П. Скоропадського.

²¹⁶ *Омелянович-Павленко М.* Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання. — К., 2007. — С. 86.

²¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 44. — С. 87.

Діяльність міністерства військових справ по демобілізації частин колишньої російської армії та складанню національних армійських підрозділів навесні 1918 р.

З визначенням головних завдань й напрямків роботи військового міністерства розпочалася планомірна праця по розбудові національних збройних сил.

У 20-х числах березня при головному управлінні Генерального штабу був створений Комітет по формуванню та організації армії. Його завданням стала розробка штатів корпусних та дивізійних штабів з урахуванням обліково-призивних органів; підготовка переходу до комплектування армії за територіальним принципом; складання проекту формування армії; встановлення компетенції та взаємодії вищих управлінь військового міністерства та зв'язок з нижчими інстанціями.

До складу Комітету входили два отаман-квартирмейстери Генерального штабу (чи їх представники), начальник гарматного управління, помічник начальника Головного штабу, представники Генерального, Головного штабів, шкільного управління, військово-санітарного Управління, військово-юридичного Управління, Управління повітряного флоту (або його представник), інспектори гарматної частини, Управління по ремонту армії, отаман Київської міської бригади та начальник його штабу, а також, за призначенням військового міністра,

отамани корпусів, дивізій, штабів. До Комітету мали увійти також представники міністерства внутрішніх справ, земельних справ та освіти. Загальне керування діяльністю комітету покладалося на начальника Генерального штабу. Члени комітету мали зібратися на своє перше засідання 22 березня у Головному управлінні Генерального штабу. Його головою призначався отаман Л. Дроздовський²¹⁸. Пленарні засідання комісії проводилися за скликанням її начальника.

Отже, у структурі військового відомства був сформований спеціальний орган для керівництва процесом складання української армії.

Початком практичної роботи по розбудові збройних сил стало збереження найбільш дієздатних військових управлінь та частин, що в умовах загальної розрухи і анархії, за своїми бойовими традиціями та досягненнями мали скласти надійний фундамент майбутньої армії²¹⁹. Відтак, наказом від 27 березня усі військові частини, інституції, установи і управління поділялися на дві категорії. Перша — це ті, що не були скасовані українською владою та продовжили свою діяльність. Друга — частини і установи, що формувалися²²⁰.

У цей же час були затверджені списки військових штабів, управлінь і частин, що залишалися на державному утриманні*. Зберігалися й технічні підрозділи — панцирні дивізіони, автомобільні роти та майстерні, інженерні полки, понтонні курені, радіо-дивізіони тощо. До видання відповідного розпорядження ці підрозділи

²¹⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 42.

²¹⁹ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 25.

²²⁰ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 68.

* До одного з перших списків увійшли окремі підрозділи 10-го, 31-го, 25-го армійських корпусів, 2-ї гарматної бригади. (ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 42. — Арк. 23–23 зв.).

зберігали старі назви і номери. Для виконання цього наказу начальнику Управління постачання надавався відповідний кредит для матеріальної підтримки військових підрозділів. Цим же документом діючим отаманам (командуючим) корпусів передавалася уся повнота влади в округах, на які була поділена територія України, над розташованими в окрузі військовими частинами і інституціями. Їм також підлягали й губернські комісари. Особливу увагу вони мали приділити охороні та збору військового майна. Планувалося передати до відомства окружних отаманів й усі обліково-призивні органи та створити інструкторські курси підстаршин для підготовки піхотинців, кінноти і гарматників²²¹.

Ще одним документом визначалися штаби, управління і частини, що утримувалися та забезпечувалися військовим міністерством, як основа побудови української армії²²². Була розроблена наступна схема організації військових одиниць.

Корпус як основна маневрова бойова одиниця.

Піхотна дивізія у складі 16 батальйонів та двох запасних батальйонів — 4 полки по 3 батальйони у мирний час та 4 полки по 4 батальйони — у військовий. У складі полку мала бути кулеметна рота (16 кулеметів у мирний час та 32 — у військовий). Рота у мирний час складалася з 119 штиків, у військовий — з 237.

Артилерійський полк, як основна тактична бойова одиниця (під керівництвом інспектора артилерійського корпусу). Польовий полк у складі двох легких батарей і одної гаубичної. Полки важкої артилерії двох типів: 1) 6-дюймові важкі гаубиці та 42 лінійні довгі гармати. Кількість гармат у батареях усіх типів — 4. Загальна

²²¹ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 42. — Арк. 2–3.

²²² Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 45–47 зв., 48–50.

кількість артилерії в корпусі — 144 гармати. 2) Артилерія спеціального призначення, що складається з протиповітроплавного дивізіону у кількості трьох батарей по 4 гармати.

При корпусі мав формуватися мінометний полк з 24 гармат. Окремі корпуси передбачалося забезпечити гірською артилерією.

Як вказує у своїй монографії Я. Тинченко, через захоплення навесні 1918 р. німецькими військами артилерійських складів, стало неможливо отримати гармати для формування артилерійських частин. Тому організація української артилерії обмежилася лише підготовкою старшинських кадрів²²³.

Йшов процес створення спеціальних технічних військових частин. Згідно загального плану формування української армії до корпусу приписувалися:

полк корпусної кінноти чотирьох-ескадронного складу;
інженерний полк у складі: двох батарей (1-ша батарея з трьох інженерних та однієї шляхо-мостової роти; 2-га батарея — з телеграфною та прожекторною ротами);
автомобільна рота з чотирьох кулеметних та двох гарматних броньовиків;

радіо-телеграфний дивізіон з сімома станціями, у тому числі, інформаційний та радіо-дивізіон;

авіаційний дивізіон (у складі 39 літаків та загонів винищувачів, розвідувального та артилерійського); для потреб артилерійського спостереження і розвідки — повітроплавний дивізіон (три прив'язні апарати).

Був збережений принцип організації кінноти російської армії. Полк складався з чотирьох ескадронів. У складі кінної дивізії — по одному самокатному батальйону чотири-ротного складу, а також окремий артиле-

²²³ *Тинченко Я.* Українські збройні сили... — С. 337.

рійський полк з двох кінно-гірських батальйонів та легко-гаубичної батареї (12 гармат)²²⁴. До кінця квітня 1918 р., за даними Я. Тинченка, кіннота Армії УНР складалася з трьох кінних дивізій. До них були включені військові частини колишньої російської армії.

1-ша кінна дивізія на початку березня формувалася на базі 9-ої кавалерійської дивізії, двох гусарських та уланського полків і мала у своєму складі чотири кінно-козачих, драгунський та гусарський полки. 15-ий гусарський Український полк був включений до цього підрозділу у квітні.

3-тя кінна дивізія складалася з особистого складу 10-ої Кавказької дивізії. 29 квітня до неї увійшов 9-ий козакий Тираспольський полк.

4-та кінна дивізія — з кадрів 12-ої Кавказької дивізії, до неї були також включені кінно-козачий та драгунський полки²²⁵.

Передбачалося формування по одному понтонному батальйону на чотири корпуси і по одному залізничному батальйону на два корпуси²²⁶. Зберігалися старі хімічні військові інституції — хімічна та біологічна лабораторії, наукова протигазова частина у Києві, старшинські курси протигазової справи, майстерня з ремонту протигазів²²⁷. Таким чином, кожен армійський корпус забезпечувався технічними засобами²²⁸.

Для полегшення справи військове міністерство рекомендувало скористатися існуючими частинами і їх майном, тобто замість складання нових, йшов процес пере-

²²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 26.

²²⁵ *Тинченко Я.* Українські збройні сили... — С.

²²⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 26–27.

²²⁷ Там само. — Оп. 2. — Спр. 42. — Арк. 25.

²²⁸ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 65.

форматування відповідних частин зі складу військ Південно-Західного і Румунського фронтів. Такий план давав переваги і у збереженні кадрів спеціалістів для поповнення та розгортання спеціальних частин. Одночасно засновувалися й учбово-кадрові технічні частини, які мали дбати про підготовку необхідних фахівців разом із загальновійськовою освітою. Планувалося відкрити технічно-інструкторську школу.

Головним інспектором військово-технічних частин був підготовлений та затверджений перелік існуючих військових частин, що включалися до процесу складання нових²²⁹, а також вироблені реєстри і штати спеціальних технічних військових частин, учбово-кадрових рот, інструкторських шкіл, технічних парків, майстерень та їх штабів.

В результаті цієї роботи було збережено за скороченими штатами вісім інженерних полків, два понтонних батальйони, вісім автомобільних рот та зведена учбова автомобільна рота, вісім поїздів-майстерень для потреб автомобільних рот та автомобільних броньових дивізіонів, вісім броньових дивізіонів та двадцять вісім радіостанцій.

На жаль, зберіглася дуже обмежена кількість документів стосовно складання авіаційних частин української армії. Одним з них є доповідна записка за підписом Андрія Касяненка про стан військової авіації, що надійшла до секретарства військових справ 19 грудня 1917 р. У ній повідомлялося, що на Українському фронті стояло біля 60 авіаційних загонів різної категорії, майно яких коштувало приблизно 18 млн. карб. Через стихійну демобілізацію персонал, що обслуговував цю техніку значно зменшився і з 250 осіб залишилося менше 100.

²²⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 65–66.

У записці вказувалося, що за роки війни утворилася окрема ланка виробництва — заводи та майстерні, що обслуговувала авіацію, і якщо негайно не вдається до певних заходів, величезне майно і тилове виробництво будуть знищені. Пропонувалося відтягнути авіаційні загони в Україну та розташувати їх біля великих промислових центрів та губернських міст, передавши їх з військового відомства до цивільного та пристосовавши до використання у мирному житті. Для цього, на думку автора документу, негайно треба утворити у військовому секретарстві окремий авіаційний відділ, який підготує план по демобілізації авіації та використання її у державних потребах²³⁰.

За відомостями, поданими в роботі Я. Тинченка «Герої українського неба», командувачем Повітряного флоту України 13 грудня був призначений підполковник-авіатор В. Павелко, якого згодом замінив В. Баранов. Командуючому підпорядковувалися чотири українізовані авіаційні парки у Києві, Одесі та Полтаві. За час існування УНР було сформовано два авіаційні загони: у Києві — 1-ий Український авіаційний загін та 1-ий Український авіаційно-гарматний загін²³¹. Дещо інші дані містяться у документі військового міністерства доби Гетьманату. Було збережено три авіаційні і дві повітроплавні інспекції із існуючими при них парками машин, вісім авіаційних дивізіонів, чотири корпусних повітроплавні загони. За оцінками військових експертів така кількість мала забезпечити майбутню армії на 75%²³².

До 15 квітня був виданий реєстр армійських корпусів, піших, кінних та стрілецьких дивізій російської армії, що залишалися в українській армії із зазначенням штатів

²³⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 11. — Арк. 36.

²³¹ *Тинченко Я.* Герої українського неба... — С.

²³² ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 25.

полків, гарматних бригад і мортирних дивізіонів. До реєстру були внесені і вже існуючі українські військові частини. Усі призначення робилися відповідно до тимчасового Статуту Осібної Армії УНР*. Йшла робота по розподілу армійських підрозділів між частинами Армії УНР²³³.

Зберігалися місцеві військові установи — управління місцевих бригад, повітові військові начальники, завдяки чому продовжували діяти обліково-призивні установи.

Начальникам і командирам усіх підрозділів наказом від 27 березня доручалося передати до Генерального штабу на затвердження установчі папери та списки особового складу. Після проведення необхідних призначень діючими визнавалися лише ухвалені. Подальше комплектування особового складу армії мав робити Головний штаб, в тому числі, і за поданням командувачів окремих частин. Документом також узаконювалися частини, управління та інституції, що несли службу на користь УНР з часу їх створення²³⁴.

У середині квітня були підготовлені та видані програми по підготовці інструкторів гарматників, кінноти, піхоти, що передбачали викладання по таких основних напрямках — про державний устрій України, завдання козаків, розуміння складу і принципу організації армії, види військ, військові чини та ін. Вишкіл кадрів військових складався з вивчення внутрішньої, гарнізонної,

* Українські військові частини, що вели бойові дії проти більшовиків, зводилися у добровольчу «Осібну армію», статут якої був затверджений О. Жуковським 10 лютого 1918 р. Документом передбачалося її негайне розформування після закінчення військових дій.

²³³ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 30.

²³⁴ Там само. — Спр. 12. — Арк. 68, 72.

та польової служби, стрільби, розвідки та спеціальних знань з матеріальної частини відповідних родів військ²³⁵.

З метою залучення старих кадрів військових частин й штабів до майбутніх формувань української армії 1 квітня 1918 р. було видано наказ про збереження управлінь штабів, корпусів, дивізій і частин вишкілу, а також отаманів і старшин. Вони вважалися виконуючими обов'язки до призначення Головного штабу. Останній мав у короткий строк розглянути кандидатури офіцерів, звертаючи особливу увагу на ті кандидатури, що брали участь у війні з більшовиками, затвердити їх, або призначити нових. Усім старшинам-українцям, що залишалися без призначень пропонувалося подати заяви до Головного штабу.

Стихійна масова демобілізація вивільнила велику кількість офіцерів колишньої російської армії, в основному середньої і молодшої ланки. Тому старшинам старої російської армії, що висловили бажання служити в українській армії, пропонувалося подати про себе відомості у Головний штаб для формування кандидатських списків. В анкеті треба було зазначити як особисті відомості про вік, місце народження, національність, так і свідчення про освіту, місця служби, військову посаду, поранення (наказ від 8 березня 1918 р.)²³⁶.

Через нестачу національних офіцерських кадрів було збережено за зменшеними штатами старі кадри штабів восьми корпусів, десяти піхотних дивізій, чотирьох кавалерійських дивізій з артилерією, а також кадри 31-ої важкої батареї разом з майном, що вдалося зберегти цим частинам²³⁷. До національної армії залучалися й фахівці високого рангу. За даними М. Литвина та К. Науменка

²³⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 51.

²³⁶ Там само. — Спр. 12. — Арк. 37.

²³⁷ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 25.

восени 1917 р. — зимою 1918 р. на службу було прийнято 68 генералів та адміралів російської армії, що мали дуже високу військову підготовку. З них тільки 17 перебували на командних посадах, інші служили при штабах, військових адміністраціях, у дипломатичному корпусі; 28 — знаходилися у резерві²³⁸.

До кінця квітня 1918 р. робота по розробці постійних штатів усіх управлінь, установ, частин армії та положень про їх службу завершені не були. Ця праця продовжилася за часів Гетьманату П. Скоропадського. Остаточний реєстр військових підрозділів російської армії, що включалися до Армії Української Держави було видано 25 травня²³⁹.

Ще одним напрямком роботи зі створення національної армії стало складання військово-залізничних частин. У середині квітня усі колишні російські залізничні батальйони, що перебували на українській території, а також новостворені залізничні підрозділи розформовувалися відповідним наказом військового міністра. Для проведення цієї роботи створювалися спеціальні бригадні і курінні комісії, що мали завершити свою роботу до 1 червня 1918 р. Замість них формувалися чотири залізничні сотні: дві у Києві під № 1 і № 2; в Одесі — № 3 та у Харкові — № 4. Вони об'єднувалися у 1-у українську залізничну бригаду, штаб якої розташовувався у Києві.

Окремо у столиці мала діяти ще одна залізнична сотня, що створювалася у складі 1-го українського інженерного полку та отримала назву Українська окрема залізнична сотня. Її начальником був призначений командир залізничного куреня інженерного полку полковник Рукин. Підрозділ перебував у розпорядженні ота-

²³⁸ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. — Львів–Харків, 2007. — С. 13, 14.

²³⁹ Тинченко Я. Українські збройні сили... — С. 203.

мана З. Натієва. При формуванні залізничних сотень також залучалися кадри російських залізничних частин²⁴⁰.

Розроблений штат залізничної сотні (в офіційних документах Українська окрема кадрова залізнична сотня) передбачав у її складі посади командира (осавула), його помічника, начальника господарської частини із заступником, значкового, молодшого старшини; завідуючих вивченням по службі руху і телеграфу, вивченням по службі шляхів, по службі тяги та підривної справи; а також 275 козаків та не військового персоналу у кількості 23 осіб. До сотні додавалися 4 кінні обози, один легкий й два вантажних автомобіля та два мотоциклета²⁴¹.

Йшло складання штабу управління Української залізничної бригади — начальник бригади, начальник штабу (осавул), старші значкові по частині лав армії та технічній частині; діловод, креслярі, писарі, шофери та водії мотоциклів (всього 21 особа). У розпорядженні штабу були два коня, легкий автомобіль та два мотоцикли²⁴².

Додамо також, що за відомостями упорядників хроніки «Велика Українська революція...», 24 березня на станції Пост-Волинський коло Києва фактично розпочалося формування 1-ої Стрілецької козацької дивізії у складі чотирьох полків. Її командиром було призначено полковника І. Перлика, начальником штабу — поручика М. Бутовича²⁴³.

²⁴⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 36–37.

²⁴¹ Там само. — Арк. 36–37.

²⁴² Там само. — Арк. 37.

²⁴³ Велика Українська революція. (Матеріали до історії відновлення української державності)... — С. 61.

Значну увагу військове відомство змушено було приділяти зміцненню дисципліни. Про необхідність її дотримання міністру доводилося говорити і писати неодноразово. У середині квітня у черговому документі з цього приводу вказувалося, що армія має користь тільки у тому випадку, коли вона свідомо дисциплінована. Події ж останніх місяців значно її підірвали. Тому при формуванні армії із самого початку треба звернути серйозну увагу на встановлення жорсткої дисципліни і послідовно пояснювати їй необхідність молодим військовим²⁴⁴.

Отже, результатом роботи військового міністерства протягом лютого–квітня 1918 р. став початок формування восьми армійських корпусів у складі української армії. Їх командирами 17 квітня були призначені генерал-майори російської армії, учасники бойових дій I Світової війни: І. Мартинюк — Київського, С. Дядюша — Волинського, В. Клименко — Подільського, Ф. Колодій — Одеського, О. Дорошкевич — Чернігівського, О. Осецький — Полтавського, Г. Васильченко — Катеринославського корпусів.

У підсумку, до кінця квітня 1918 р. у розпорядженні силового міністра, за даними Я. Тинченка, були:

1-ий піхотний полк січових стрільців у складі трьох сотен (начальник штабу — А. Мельник), який охороняв Київ;

Офіцерський полк, складений з офіцерів російської армії;

Кінно-пошанницький дивізіон у складі двох сотень (почав формуватися 12 квітня);

Три дивізії з українців-військовополонених російської армії, створені у Німеччині та Австро-Угорщині. Як вказує З. Стефанів, були сформовані: I дивізія синьожупан-

²⁴⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 55 зв.

ників під командуванням В. Зелінського (з чотирьох полків та гарматного дивізіону) та козацько-стрілецький курінь сотника П. Ганжи. Ця дивізія за часів УЦР склалася не встигла²⁴⁵. Після 22 березня ці підрозділи знаходилися у Києві.

У восьми корпусах, визначених схемою збройних сил УНР, до гетьманського перевороту встигли розпочати службу та були включені до лав української армії наступні частини.

У 1-му Волинському корпусі — 1-ша піхотна дивізія з чотирьох піших полків та 2-га піша дивізія, три полки якої знаходились на стадії формування з решток 1-ої Української дивізії.

2-ий Подільський корпус, створений у березні 1918 р., складався з українізованих 12-ої піхотної, 3-ої стрілецької та 12-ої кавалерійської дивізій російської армії.

3-й Херсонський корпус формувалася на базі 8-го корпусу російської армії і до нього увійшли ті частини, що на 15 квітня 1918 р. перебували в Одесі — піхотна та стрілецька дивізії, інженерний полк, курінь «Вільної України», автотранспортний дивізіон та авторота.

4-ий Київський корпус утворився з частин та з'єднань 10-го корпусу російської армії і включав пішу дивізію з чотирьох полків, що почали наново формуватися 17 квітня 1918 р.

5-ий Чернігівський корпус розпочав своє складання на початку квітня з залишків трьох піхотних дивізій 31-го корпусу російської армії.

6-ий Полтавський корпус формувалася у складі двох дивізій з 15 квітня. До них зарахували чотири піші полки російської армії.

²⁴⁵ Стефанів З. Згад. праця. — С. 44.

7-ий Харківський корпус розпочав складання 17 квітня також з двох піхотних дивізій.

8-ий Катеринославський корпус був створений на базі 5-го Кавказького корпусу російської армії та з 17 квітня до нього входили дві піші дивізії, окрема кінна бригада та 61-ий піший Павлоградський полк. Планувалося зарахування ще семи полків та артилерійської бригади російської армії²⁴⁶.

Окрім перелічених корпусів в Армії УНР існували дві окремі піхотні бригади, чотири кавалерійські дивізії та окрема кавалерійська бригада.

Особисту пильну увагу міністр військових справ О. Жуковський приділив створенню Окремого корпусу кордонної охорони, що підпорядковувався міністерству шляхів. Передбачалось, що у його складі буде дев'ять бригад кордонної охорони та одна учбова. Начальником корпусу з березня 1918 р. став полковник В. Желяхівський²⁴⁷. Були розроблені штати штабу кордонної охорони у складі отамана бригади із помічником та десяти службовців. Штаб містив наступні підрозділи: канцелярія (17 осіб), медичний (14), ветеринарний (6), майстерня (4), не вишкільна команда (каптернамуси, священики, конюхи та ін.), всього 25 осіб; та піша вартова чота (33 військових)²⁴⁸.

Строк розгортання армії, відповідно до розроблених штатів, визначався червнем — липнем 1918 р.

Щодо кількісних характеристик регулярного українського війська напередодні перевороту гетьмана П. Скоропадського, у сучасній вітчизняній історіографії вони є досить суперечливими. Так, за даними П. Ткачука,

²⁴⁶ *Тиченко Я.* Українські збройні сили... — С. 346.

²⁴⁷ Там само. — С. 348.

²⁴⁸ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 50а–50б.

налічувалося 15 тис. вояків²⁴⁹. В. Голубко вказує, що загальна чисельність армії УНР на квітень 1918 р. без гарнізонів становила біля 40 тис. солдатів і офіцерів; у гарнізонах — 20 тис.²⁵⁰

Л. Гарчева у лютому–квітні 1918 р. у складі регулярної армії УНР налічує близько 60 тис. солдатів і офіцерів в українізованих частинах; у Запорізькому корпусі та полку Січових стрільців Є. Коновальця — до 15 тис., у гайдамацьких полках — до 20 тис. та 30 тис. у «синіх» та «сірій» дивізіях; загалом — 125 тис. Якщо ж додати до них загони Вільного козацтва, польські формування та загін Л. Дроздовського, то в армії УНР у квітні 1918 р., як стверджує автор, було 170–180 тис. чоловік²⁵¹. Слід зауважити, що підрахунки проведені дослідником без урахування переформування різних військових підрозділів в лютому–квітні 1918 р. та скасування О. Жуковським вільнокозацьких загонів. Відтак й цифра у 180 тис. є завищеною.

Більш зважену позицію з приводу чисельності української армії навесні 1918 р. займає В. Солдатенко. Автор зараховує до неї Запорізьку дивізію, що перебувала на фронті, Січових Стрільців, дивізію Синьожупанників, характеризуючи їх як регулярні частини збройних сил України. За його підрахунками у березні — квітні 1918 р. українська армія мала біля 15 тис. війська, близько 60 гармат, 250 скорострілів та 12 панцирних самоходів²⁵².

У нарисах історії Сірожупанної дивізії В. Дмитрука вказується, що загальна чисельність збройних підрозділів, що перейшли від Центральної Ради до гетьмана

²⁴⁹ Ткачук П. Згад. праця. — С. 47, 49.

²⁵⁰ Голубко В.Є. Військове будівництво в Україні... — С. 27.

²⁵¹ Гарчева Л. Збройні сили Центральної ради... — С. 106.

²⁵² Солдатенко В.Ф. Збройні сили в Україні... — С. 55.

П. Скоропадського, не перевищувала 65 тис. багнетів та шабель. Автор уточнює, що на початок травня 1918 р. збройні сили гетьмана склалися із Запорізької дивізії з полком гайдамаків, двох дивізій синьожупанників, а також щойно сформованою дивізії сірожупанників²⁵³.

Отже, методи підрахунків дослідників дуже різні, іноді цифри подаються без необхідних пояснень. Виходячи з вищевикладеного матеріалу зрозуміло, що йшов активний процес складання армійських підрозділів і він не був завершений до кінця квітня 1918 р. У цьому зв'язку зробити кількісний підрахунок військових, які на цей момент перебували на військовій службі у підрозділах армійських корпусів дуже складно. Тому для визначення чисельності української армії, що була у розпорядженні військового міністерства, слід зарахувати вже цілком оформлені регулярні військові одиниці — Запорізьку дивізію, дивізію Синьожупанників, Січових Стрільців, гайдамацькі полки. До них слід додати й особовий склад гарнізонів. Отже, чисельність української армії наприкінці існування УЦР становила приблизно 40–50 тис. осіб. Однак, питання кількісного складу збройних сил України потребує свого подальшого вивчення та уточнення.

Таким чином, навесні 1918 р. було розроблено й ухвалено план формування національної армії за територіальним принципом, а також закладені міцні основи розбудови регулярних збройних сил України. Саме у такому вигляді українська армія була схвалена гетьманом П. Скоропадським у травні місяці, з перенесенням строку її розгортання на грудень 1918 р. — січень 1919 р.

²⁵³ Дмитрук В. Вказ. праця. — С. 31.

Одночасно із заходами по створенню національних збройних сил перед військовим міністерством стояло завдання проведення демобілізації частин Південно-Західного і Румунського фронтів. Ще 29 листопада в засіданні Генерального секретаріату був обговорений і ухвалений закон про демобілізацію, а 19 грудня 1917 р. Мала рада затвердила законопроект про демобілізаційний комітет²⁵⁴. Однак, практично, тільки у лютому військове міністерство впритул підійшло до її планомірного проведення.

9 лютого 1918 р. наказом військового міністра, у зв'язку із демобілізацією армії, усі фронтові, армійські, корпусні, дивізійні та інші військові ради фронту і тилу розпускалися. Документація та гроші передавалися комісарам Південно-Західного та Румунського фронтів. Діючими залишалися лише фронтові комісари²⁵⁵. Вже через три дні, 12 лютого, голова демобілізаційної комісії Південно-Західного фронту мав передати отаману К. Прісовському (командиру Окремого Запорізького загону) усі папери та гроші установи²⁵⁶.

Для керування процесом демобілізації армій Південно-Західного і Румунського фронтів, а також штатів управлінь, частин тилу та інших установ у складі Генерального штабу 5 березня 1918 р. утворювався демобілізаційний відділ під головуванням виконуючого обов'язки Ф. Кудрею²⁵⁷. Він складався з наступних підрозділів: загальний відділ, інженерне, санітарне, ветеринарне, гарматне та інтендантське управління.

²⁵⁴ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 486; Т. 2. — С. 49.

²⁵⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 2–3 зв.

²⁵⁶ Там само. — Арк. 105.

²⁵⁷ Там само. — Оп. 2. — Спр. 30. — Арк. 10.

При Головних начальниках постачання Південно-Західного і Румунського фронтів створювалися демобілізаційні комісії, підзвітні демобілізаційному відділу. Для розформування штабів, органів постачання та інших установ у складі останніх закладалися ліквідаційні комісії, що підпорядковувалися демобілізаційним комісіям. До них входили урядовці польового контролю у повному складі.

На демобілізаційні органи покладался також збір військового майна, організація його надійної охорони, підрахунок зібраних грошей та матеріальних цінностей, заснування тимчасових складів, а також припинення грабежів. Матеріальні засоби та зброя штабів, управлінь, частин та установ оголошувалося власністю УНР. Звіти про роботу надсилалися повітовим та головному інтендантам двічі на місяць²⁵⁸. Для охорони зібраного військового майна демобілізаційним комісіям надавалося право створювати спеціальні команди на підставі статуту про формування військових загонів для охорони порядку у повітах. Фінансування роботи демобілізаційних комісій здійснювалося військовим міністерством.

Водночас командирам недемобілізованих частин приписувалося негайно зв'язатися із Генеральним штабом для отримання необхідних розпоряджень. Окремо військовий міністр попереджав про неприпустимість складання нових бойових відділів без узгодження із військовим міністерством та судову відповідальність за самочинні формування²⁵⁹.

Наприкінці березня, 27 числа, було офіційно відсторонено генерала Д. Щербачова від виконання обов'язків помічника головнокомандуючого Румунським фрон-

²⁵⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 45–47.

²⁵⁹ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 36 зв.

том. Ще 13 січня генерал склав з себе повноваження головнокомандуючого Українським фронтом, самовільно залишивши за собою право розпоряджатися українськими частинами і майном Румунського фронту. Через відсутність зв'язку та військові дії січня 1918 р. український уряд не зреагував на цей крок відповідним чином. Отже, згідно наказу, усі розпорядження Д. Щербачова за час з 1 січня 1918 р., що не були затверджені українським комісаром К. Чоботаренком, вважалися недійсними. Питання ліквідації частин, штабів, майна Румунського фронту покладалися на начальника головного управління постачання. До того ж, старшому військовому прокурору доручалося відкрити слідство в справі діяльності генерала Д. Щербачова²⁶⁰.

Завершити демобілізацію планувалося до 10 лютого 1918 р., однак, як зазначається у наказі по військовому міністерству від 7 березня, на Південно-Західному та Румунському фронтах у цей час залишалося ще багато недемобілізованих підрозділів. 28 березня О. Жуковський знов звернувся до командирів частин Румунського фронту з наказом негайно приступити до демобілізації та розформування військових одиниць, підкреслюючи, що всі військові установи та частини скасовані з 10 лютого²⁶¹. Штаб самого Румунського фронту був ліквідований та переданий до відповідної комісії під головуванням отамана В. Тальгрена (колишнього помічника начальника постачання Румунського фронту) 5 березня 1918 р.²⁶²

З 28 лютого припинялося фінансування усіх військових частин колишньої російської армії. Службовці, що залишалися для роботи по демобілізації та розфор-

²⁶⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 67.

²⁶¹ Там само. — Арк. 78.

²⁶² Там само. — Спр. 4. — Арк. 4 зв.

муванню частин і установ мали отримувати з 1 березня 1918 р. платню як за гарнізонну службу відповідно до статуту Осібної армії УНР. Наказом від 27 березня старшини, військові лікарі, урядовці, священики та козаки вважалися увільненими з військової служби з 12 лютого 1918 р., за винятком тих, хто залишався у неліквідованих військових частинах і установах. Звільнені зі служби отримували документи на місці від військової влади частини, або повітового коменданта. Ті ж, хто мав право оформити пенсію, повинен був звернутися до Головного пенсійного управління Головного штабу²⁶³. Демобілізовані за бажання продовжити службу в українській армії мали право подати відповідні документи до Головного штабу самостійно, або через повітових комендантів.

Усі частини, установи і заклади, що підлягали розформуванню, мали надіслати до військово-наукового відділу Генерального штабу описи й точні свідчення про стан і місце перебування стягів, прапорів, грамот, ікон та інших коштовних історичних документів і речей — картин, портретів, збірок зразків зброї, одягу, знаряддя, книго-збірок. Усі ці речі мали бути передані до Державного українського військово-історичного музею та бібліотеки Генерального штабу²⁶⁴.

Одночасно, у березні 1918 р., розпочалася кампанія по увільненню в запас тих військових, які останні місяці не служили у діючих частинах, перебуваючи у відпустках²⁶⁵. Відповідно до розпорядження РНМ від 5 березня 1918 р. видача пайків військовослужбовцям через закінчення демобілізації припинялася з 15 березня. Термін видачі пайків подовжувався для родин полонених (до їх по-

²⁶³ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 65.

²⁶⁴ Там само. — Спр. 14. — Арк. 17.

²⁶⁵ Там само. — Спр. 12. — Арк. 44.

вернення до дому) та без вісті зниклих на три місяці, до 1 травня. Також міністерству військових справ було доручено розробити законопроект про військові пенсії для військових, громадян УНР та їх родин²⁶⁶.

30 березня з армії також увільнялися усі учні середніх навчальних закладів, що вступили до неї протягом зими–весни 1918 р. На думку військового керівництва навчання молоді у школах принесе більше користі Україні, ніж їх служба у війську²⁶⁷.

Демобілізації підлягали й усі установи і відділення Земського союзу, Союзу міст, Червоного хреста та інших воєнізованих громадських організацій, що працювали на допомогу армії та одержували матеріальне забезпечення з державної скарбниці. Ще 24 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат розглянув справу ліквідації Всеросійського союзу міст на Південно-Західному фронті та інших організацій пов'язаних із війною. Було вирішено доручити секретарю справ продовольчих скласти комісію для розробки плану їх ліквідації, а також приступити до поступового їх розпуску і встановити догляд за їх діяльністю. 28 листопада до комісії вирішили включити представників від секретарств військового, продовольчого, торгу і промисловості, контролю, а також представників від організацій, що скасовувалися²⁶⁸. Останні підпорядковувалися польовому контролю та передавалися до відповідних демобілізаційних комісій для розформування або зменшення штатів. Нова комісія по справах Союзу міст була закладена 10 квітня 1918 р. під керівництвом уповноваженого Союзу Кирилова у складі: полковника Невдахова, представників від демобілізаційного відділу,

²⁶⁶ Українська Центральна Рада.... — Т. 2. — С. 176.

²⁶⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 1.

²⁶⁸ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 474, 481.

за призначенням Ф. Кудрі, державного контролю та Союзу міст²⁶⁹.

Наприкінці березня була створена ліквідаційна комісія і у справі закриття справ Земсоюзу під головуванням В. Колачевського. До неї увійшли представники від інтендантства — Іванюк, демобілізаційної комісії — Нікітін, Земсоюзу — Гамбургер й Ентеліс та державного контролю. За рішенням комісії майно організації реалізовувалося переважно спілкам та кооперативам²⁷⁰.

Для розпуску установ Червоного хреста та часткового продажу їх майна 8 квітня склалася комісія під головуванням головного уповноваженого Червоного хреста Б. Іваницького. Її членами були полковник Мендельов, представник від демобілізаційної комісії по призначенню Ф. Кудрі та представники від державного контролю, Головного військово-санітарного управління (2 особи) й Червоного хреста (2 особи)²⁷¹.

Для визначення методів роботи і підвищення ефективності роботи демобілізаційних комісій на початку березня був розроблений та оповіщений окремий статут²⁷².

Демобілізаційний відділ при Управлінні постачання припинив своє існування 10 квітня. Його справи передавалися до відповідних відділів управлінь постачання армії, а урядовці ще на один місяць переводилися до останніх із збереженням оплати. Голова відділу Ф. Кудря переходив у розпорядження начальника Управління²⁷³. Справи, фінансові папери, рахунки та інші доку-

²⁶⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 26.

²⁷⁰ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 11.

²⁷¹ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 22.

²⁷² Там само. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 21–22.

²⁷³ Там само. — Спр. 14. — Арк. 22.

менти передавалися до архіву Генерального штабу у Києві по вул. Банковій, 2²⁷⁴.

Отже, фактично, демобілізаційний відділ працював трохи більше місяця і за цей час його головні завдання по демобілізації особового складу військових частин колишньої російської армії були виконані. Одночасно розпускалися усі демобілізаційні комісії та скасовувалися посади уповноважених. Збирання і охорона військового майна, яке ще залишалося на колишніх Південно-Західному і Румунському фронтах та було розкидано по території України, відповідно до наказу від 15 квітня, продовжувалося під керівництвом губернських та повітових комендантів. Для проведення цієї роботи при них утворювалися комісії із залученням до роботи осіб, що працювали до того у демобілізаційних комісіях. До новостворених органів залучалися фахівці з гарматної, інженерної та інтендантської справ із певними правами та обов'язками²⁷⁵.

²⁷⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 2. — Спр. 4. — Арк. 5.

²⁷⁵ Там само. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 41–41 зв.

Робота окремих підрозділів міністерства навесні 1918 р.

Як вже вказувалося автором вище, документи, що свідчать про роботу управління міністерства військових справ збереглися частково. Це суттєво вплинуло на подальший виклад матеріалу, що є певним чином нерівномірним та неповним.

Важливим напрямком роботи військового міністерства стало забезпечення створюваної національної армії матеріальними засобами. Відповідно до наказу міністра О. Жуковського від 5 березня 1918 р. усе майно військових штабів, управлінь, частин, установ та складів переходило у власність УНР. Воно мало використовуватися виключно українськими військовими частинами та загонами, сформованими для охорони порядку і військового майна відповідно до розпоряджень начальників з правами командира полку. Самочинно взяте майно треба було негайно повернути на військові склади та провести переоблік²⁷⁶.

Для виконання цього наказу відпрацьовувалися тимчасові штати корпусних, дивізійних та полкових складів, що відкривалися за для зберігання майна з відповідних військових частин, управлінь, установ Південно-Західного фронту у процесі часткової та повної демобілізації.

²⁷⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 25.

Начальником Управління постачання з 30 січня 1918 р. визначався порядок господарської частини армії — остання знаходилася виключно у віданні Управління постачання; матеріальні засоби видавалися лише по запитам отаманів; реквізиції проводилися тільки за санкцією начальника Управління; передача майна земським та міським союзами, а також господарськими частинами ліквідованих військових частин без дозволу Управління заборонялося²⁷⁷.

12 березня відбулося призначення нового начальника Управління отамана В. Стойкіна. Одним з перших його наказів було звільнення усіх співробітників управлінь постачання армії для їх переформування. Ті робітники, які бажали продовжити службу мали подати на розгляд прохання до начальників своїх управлінь²⁷⁸.

З середини березня 1918 р. розпочалася ліквідація наступних старих установ постачання: Київського окружного інтендантського управління, управління київського місцевого інтенданта, київської і кременчуцької військових приймальних комісій та київської обмундировальної майстерні. Керівникам цих установ доручалося негайно представити Управлінню штати відповідних ліквідаційних комісій для закінчення своєї роботи²⁷⁹.

За відомостями головного інтенданта отамана Ю. Корнієнко з 1 квітня під його юрисдикцію перейшли наступні інституції: у Києві — Головне інтендантське управління, інтендантський склад речей, інтендантська приймальна комісія, дарницький холодильний склад (Київ); пересувні вантажні майстерні № 1 (м. Артемівка) та № 2 (м. Умань); сінопресувальні: КВО (м. Теплик), гене-

²⁷⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 97–97 зв.

²⁷⁸ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 4.

²⁷⁹ Там само. — Арк. 3.

рал-губернаторства у Галіції (м. Корсунь); склади речей у Полтаві, Черкасах, Білій Церкві, Ромнах та ремонтні майстерні при них; Ровенська інтендантська продовольча установа; військові млини у Києві, Бердичеві та Вінниці; інтендантські хлібопекарні у Вінниці, Луцьку, Рівному та Києві (дарницька етапна пересувна хлібопекарня); два магазини у Мерефі; продовольчі магазини — 5 «базових», 2 «проміжкових» та 21 «запасний»²⁸⁰.

Зібране демобілізаційними та ліквідаційними комісіями військове майно здавалося до складів, магазинів та інших інституцій, підпорядкованих губернським інтендантам, які мали подавати звіти до Головного інтенданта. Пунктами збору майна, відповідно до наказу отамана В. Стойкіна від 2 квітня, було визначено наступні установи: склади речей у Києві, Черкасах, Білій Церкві, Вінниці, Полтаві, Кременчузі, Ромнах; Київська обізна майстерня, продовольчі склади у Рівному, Житомирі та магазини у Жмеринці і Проскурові²⁸¹.

Усе керування збором та використанням засобів інтендантського забезпечення на території України покладалося на Головного інтенданта (наказ від 10 квітня). Йому підпорядковувалися й уповноважені по демобілізації, демобілізаційні та ліквідаційні комісії²⁸². 21 березня був встановлений порядок видачі продуктів з інтендантських складів.

Для продажу зібраного військового майна, непотрібного для армії, була утворена ще одна комісія з представників підрозділів Управління польового контролю КВО, Українбанку під головуванням начальника інже-

²⁸⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 9 зв.

²⁸¹ Там само. — Спр. 41. — Арк. 16.

²⁸² Там само. — Спр. 39. — Арк. 44 зв.

нерного відділу інженерного Управління А. Якубовського²⁸³.

Інша комісія, під керівництвом помічника Головного інтенданта Л. Бараневича та у складі голів відділів Управління, розробляла плани роботи та завдання губернських інтендантів. Затверджені штати управлінь губернських інтендантів склалися з губернського інтенданта, 2 службовців для доручень, 7 діловодів та їх помічників, бухгалтера з помічником, скарбника та 16 писарів²⁸⁴.

Перед Управлінням ремонту армії та його відділом устрою і служби військ стояло важливе завдання поповнення частин кіньми належної якості і кількості. Ця потреба, за підрахунком відділу, складала 50–60 тис. коней²⁸⁵. Одним з джерел поповнення армії був збір коней, які після розпаду фронту були розпорошені по території України. Враховуючи зменшення загальної кількості коней від недогляду та природного падіжу, їх чисельність все ще була значною. Відповідно до планів відділу, належало впровадити заходи для запобігання вивозу коней за кордон, продажу, пошкодженню та загибелі, що дозволило б зберегти достатню кількість коней на перші потреби української армії.

14 березня, за підписом військового міністра О. Жуковського, вийшов наказ про негайну передачу усіх реквізованих коней державних і приватних заводів до мережі спеціальних депо, за призначенням начальника Управління ремонту армії. Відомості про здачу коней треба було надсилати до цього Управління (Київ, вул. Хрещатик, 48). Відповідальність за виконання цього наказу покладалася на начальників військових частин.

²⁸³ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 8.

²⁸⁴ Там само. — Спр. 39. — Арк. 49.

²⁸⁵ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 149.

Одночасно заборонялося усім військовим підрозділам, управлінням, установам і організаціям проводити реквізицію коней без дозволу начальників Управління. Поповнення частин кіньми мало здійснюватися тільки за розпорядженням останнього²⁸⁶.

Для вирішення питання забезпечення війська кіньми було проведено кілька спільних нарад Управління ремонту армії, державного кіннозаводства та Генерального штабу. Результатом стала ухвала про збереження існуючих і створення нових ремонтних комісій у корпусних округах з дорученням збору коней. Також при цих комісіях влаштовувалися ремонтні депо з метою приведення коней у здоровий стан та відправки до армії. Військове міністерство взяло кредити для організації та складання восьми корпусних ремонтних бригад, восьми корпусних ремонтних комісій та 9-го ремонтного депо із спеціальною комісією для Таврії. Для ремонту відповідних військових підрозділів було збережено запасні кавалерійські полки, а саме — два кавказькі полки за скороченими штатами²⁸⁷. Це давало змогу зберегти спеціалістів та утворити нові постійні органи²⁸⁸.

Отже, для постачання коней до армії розпочали улаштування ремонтних комісій. Їх штати складалися з голови, двох постійних членів, тимчасових членів, ветеринарного лікаря, старшини-приймальника, старшини-писаря з помічником, ветеринарного фельдшера, «фуражиста», бунчужного та коваля. Всього формувалося 9 таких комісій. У військових корпусах для прийому коней закладалися корпусні депо у складі: голови, курінного, господарника, двох ветеринарів, п'яти ветеринарних

²⁸⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 43–43 зв.

²⁸⁷ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 26.

²⁸⁸ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 149–151.

фельдшерів, бунчужного, чотирьох охоронців, восьми ковалів та козаків²⁸⁹.

Збір коней мав здійснюватися за сприяння корпусних отаманів без права втручання у технічний бік справи, а також повітових і губернських комісарів. Збору підлягали усі коні, що потрапили до населення з військових частин та установ як без грошової винагороди, так і за гроші. Матеріальне відшкодування робилося за спільним рішенням комісії та місцевої влади. При комісіях для визначення стану здоров'я коней працювали ветеринарні лікарі. Нездатних для військової служби тварин виставляли на продаж, відповідні акти надсилалися до Управління ремонту армії, а отримані гроші — до Державної скарбниці. Паралельно було видано розпорядження по складанню списків військових, які при демобілізації взяли із собою коней, для збору відповідної інформації Управлінням. Збору, окрім коней, підлягало й спеціальне знаряддя — вози, збруя, сідла та ін. Загальний план необхідної кількості коней, їх породи та розпис по військових частинах готував Генеральний штаб²⁹⁰.

Для забезпечення вчасної передислокації армійських підрозділів та наведення ладу у цій справі Управлінням військового сполучення було відновлено управління завідуючих переміщенням військ Київського, Одеського, Харківського та Гомельського районів, поновлено військові перевози залізницею. Розроблено проект створення залізничних продовольчих пунктів, а також сформовані робітничі партії по 250 осіб для проведення дорожніх робіт²⁹¹.

²⁸⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 14 зв.

²⁹⁰ Там само. — Спр. 14. — Арк. 152–153.

²⁹¹ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 28–29.

27 березня О. Жуковський видав спеціальне розпорядження про порядок військових перевозок. Право видання відповідних нарядів надавалося завідувачому відділу пересування військ та комендантам залізничних станцій, розпорядження яких мали виконуватися беззастережно. Заборонялося безпосереднє звертання військових чинів до залізничної адміністрації з вимогою перевезення. Призначення комендантів залізничних ділянок та інших агентів військового перевозу здійснювалося виключно начальником перевозу військ України. Документом також встановлювалося, що у смузі відчуження залізниць коменданти ділянок і станцій мають повноваження комендантів міст, а коменданти станцій Києва, Одеси та Харкова — повітових комендантів. У роботу останніх не мали права втручатися ані військова, ані цивільна місцева влада. Начальникам місцевих гарнізонів наказувалося сприяти підтримці порядку на залізницях за зверненням комендантів залізниць²⁹².

Розпорядженням Головного начальника постачання 31 березня усі демобілізовані технічні засоби військового перевозу, що були у розпорядженні начальників військового перевозу, передавалися до інженерного Управління. Це стосувалося технічних парків та майстерень, майстерень залізничних депо, складів залізних матеріалів, тепловозних залізничних куренів, тракторно-ескаваторного відділу, Голтинського механічного заводу, лісопильного заводу на станції Олевськ та польових залізниць. Майно поступало під облік, охорону та сортування інженерного Управління. До його відання передавалася також Офіцерська залізнична школа у Києві, для якої треба було скласти програму роботи та штати²⁹³.

²⁹² ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 71–72.

²⁹³ Там само. — Спр. 14. — Арк. 9–9 зв.

Архівні документи свідчать, що навесні 1918 р. з початком відновлення роботи Управління постачання армії у його складі також працювали відділи — самохідний та радіостанцій. Наказом начальника Управління отамана В. Стойкіна від 5 березня усі самоходи військових частин, що перебували у руках приватних осіб, або в управліннях, яким вони не передбачалися штатами, передавалися до самохідного відділу (вул. Хрещатик, 9). Під його порядкування передавалися також авто-майстерні й гаражі²⁹⁴.

Порядок ремонту машин військово-автомобільних частин, штабів і команд визначався відповідним розпорядженням начальника Управління від 25 квітня. Про необхідність затратного ремонту автомобілів сповіщався автомобільний відділ інженерного Управління, який давав розпорядження про відправку для ремонту до визначеної майстерні. Останні мали право ремонтувати автомобілі, що не належали до військового відомства, але коштом власників²⁹⁵.

Самохідний відділ мав забезпечувати автомобільний парк паливом. Наказом О. Жуковського (24 квітня) бензин, одержаний без дозволу інженерного Управління, здавався на спеціальні склади у Києві (бензиновий склад у Святошині), а на місцях — до військових майстерень у Білій Церкві, Умані та Бердичеві. Розпоряджатися ним одержувало право вказане управління²⁹⁶.

Відділ радіостанцій відав справами Київської, Одеської та Жмеринської радіостанцій. У квітні місяці вони передавалися міністерству пошт і телеграфу. Цією передачею керувала спеціальна комісія, створена 18 квітня,

²⁹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 1; Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 43.

²⁹⁵ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 54. — Арк. 10.

²⁹⁶ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 79.

під орудою представника Головного інспектора військово-технічних частин²⁹⁷. 13 квітня було полагоджено приймально-передавальну радіостанцію для обслуговування радіо-зв'язку управління Генерального штабу, що знаходилася у віданні голови відділу зв'язку²⁹⁸.

Формувалися установи по забезпеченню військових частин помешканнями, відповідно до наказу начальника Управління постачання В. Стойкіна від 12 квітня. Ними стали Головний «військово-помешканський уряд»; Київська, Вінницька та Житомирська «військово-помешканські» управи²⁹⁹.

Створена 6 квітня комісія на чолі з полковником Кравченком (складалася з представників від Головного штабу, демобілізаційної комісії, міністерства фінансів, державного контролю і військового окружного контролера) займалася врегулюванням питання матеріального забезпечення військових частин та установ, що утримувалися військовим міністерством, та підготовкою відповідних постанов та законопроектів³⁰⁰.

Головне управління військово-судових справ (Головна військово-юридична управа) вважалося сформованим, згідно наказу його начальника В. Буйницького (призначений 14 лютого 1918 р.), з 10 березня. Його ж розпорядженням була розпочата робота по ліквідації Київського і Одеського військово-окружних судів із прокурорським наглядом, слідчими камерами, а також припинялася діяльність корпусних судів, управлінь польових прокурорів та товаришів прокурорів на території УНР. Усі справи та майно судових інституцій Київського військо-

²⁹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 160.

²⁹⁸ Там само. — Спр. 4. — Арк. 23 зв.

²⁹⁹ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 41.

³⁰⁰ Там само. — Арк. 20.

во-окружного суду передавалися до Головного військово-юридичного управління (Київ, вул. Володимирська, 56). Справи і майно Одеського військово-окружного суду залишалися в Одесі та передавалися спеціально створеній комісії. Співробітники згаданих установ звільнялися з посад із можливістю, за бажанням, продовжити працю, для чого їм пропонувалося звернутися із відповідними заявами до Головного військово-юридичного управління. Переваги при призначенні на посади у відомстві мали ті кандидати, які володіли українською мовою та були «переконаними громадянами УНР»³⁰¹.

Для розгляду незакінчених судових справ при Управлінні засновувалася комісія у складі голови К. Чивадзе та членів Франка, Клокачова, В. Ігнатовича, О. Гречко, С. Батога та Померанцева. Вона розглядала також звернення в разі виникнення непорозумінь з приводу ліквідації судових інституцій³⁰².

Послідовно скасовувалися й інституції польових прокурорів. Так, 29 березня було позбавлене юрисдикції управління польового прокурора Південно-Західного фронту після рапорту прокурора С. Батога³⁰³.

Йшла робота по складанню нової військово-судової системи. Для розгляду протиправних дій військових на території УНР формувалася мережа військових судів. Таким чином, конституювалися два вищі суди — Київський, до компетенції якого належали усі справи, що виникали на території Правобережної України та Чернігівщині. Та Вищий військовий суд у Катеринославі — його юрисдикція поширювалася на територію Лівобережної України, за винятком Чернігівщини.

³⁰¹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 33. — Арк. 1–1 зв.

³⁰² Там само. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 44. — Арк. 2–2 зв.

³⁰³ Там само. — Арк. 6 зв.

Для розгляду справ нижчої підсудності, що виникали у межах розташування дивізій, встановлювалися штабові суди.

Були розроблені штати військово-судових установ УНР. Вищий військовий суд мав очолювати отаман дивізії, який мав чотирьох товаришів. До штату суду зараховувалося 7 слідчих, два секретаря, помічники (4), скарбник та ще 21 співробітник.

Прокурорський догляд здійснювався під орудою отаманів бригад. Передбачалися посади п'яти його помічників та 23 посадовців.

При штабах дивізій уряджувалися штабові суди (11 штатних посад), при полках — полкові судові установи.

Вищих судів, як було вказано вище, мало бути два — Київський та Одеський, штабових — 16 (при піхотних дивізіях) та 2 — при кінних; корпусних судів — 8. Загалом 27 судових установ із 137-ма слідчими³⁰⁴.

У квітня 1918 р. діяли наступні військові суди:

Київський вищий суд був затверджений у складі: голова — П. Чехович, його товариші — Котляревський, Володківський, Васильківський, Золотницький; слідчий суддя з надзвичайних справ — Ісеїв, слідчі судді з господарських справ — Лучицький, Рожалін, Воскресенський, Узорів, Андрієнко, Богданович; секретар суду — Кречмер; прокурор Нікольський, товариші прокурора — Гусаківський, Рафанович, Невіжин, Нащевський, Раєвський, Бібіков та секретар прокурора³⁰⁵.

Катеринославський вищий суд під головуванням Дабовського; товариші голови — Макаревський та Гавриліца, прокурор, товариш прокурора та секретар;

³⁰⁴ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 33 зв.–34 зв.

³⁰⁵ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 75–76.

Штабові суди:

при Головному штабі — голова М. Балясний, його товариш — Ялишев;

у Києві — голова Новіцький, його товариш Базаліський;

Катеринославі — голова Кубеков, його товариш Соколов;

в Одесі два штабові суди: 1-ий (голова С. Батог, товариш Ратгольц), 2-ий (голова Огонь-Догановський, товариш Попандопуло);

два у Чернігові: 1-ий — голова Повало-Швийковський, 2-ий — голова Багінський;

Житомирі (голова Рибаків), Кам'янець-Подільському (голова Савчинський, товариш голови Потапів), Вінниці (голова Попів, товариш Карбовський), Олександрії (голова Фіренкранц), Гомелі (голова Косюра), Луцьку (голова Дудіневський, товариш голови Лігнау), Рівному (голова Водоп'янов), Полтаві (голова Ковалів, товариш голови Смігельський), Харкові (голова Красовський, товариш голови Буткевич), Новоград-Волинському (голова Пенкін).

З 20 квітня усі призначені судді вважалися діючими на своїх посадах³⁰⁶. Отже, було засновано дві вищі судові установи та 17 штабових судів.

З 10 березня в Управлінні діяла комісія по розгляді усіх законопроектів, статутів та документів законодавчого характеру, що готувалися і розроблялися різними підрозділами Управління. Комісія працювала під головуванням Ю. Ясногурського. У ній працювали начальники карного, статутного, кодифікаційного, юрисконсульського, загального відділів (Кульчинський); старший

³⁰⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 75–76.

прокурор, старший слідчий, а також М. Балясний, В. Ігнатович та О. Гречко³⁰⁷.

Отже, протягом двох місяців весни 1918 р. військовій владі вдалося розпочати урядування військової судової системи та зробити головні призначення на посади у судовій системі.

На військово-санітарне Управління покладалося складне завдання по забезпеченню санітарно-гігієнічних умов діяльності української армії. Як докладав начальник Управління у кінці березня, армійські санітарні установи перебували у катастрофічному стані. Без дозволу, плану та системи ними розпоряджалися різні установи та особи, призначення здійснювалися старшинами полків без повідомлення керівництва, що призвело до руйнування медичного та інтендатського майна, а також масового звільнення медичного персоналу. Тому відповідним наказом О. Жуковського від 31 березня впроваджувався новий порядок проведення розпоряджень по медичних та санітарних установах земства, Союзу міст та Червоного хреста — виключно через начальників евакуаційних пунктів, які, в свою чергу, мали діяти у відповідності до загального плану демобілізації та вказівок санітарного Управління. Усі призначення санітарного і медичного персоналу, що були зроблені до цього часу вважалися недійсними. Відповідальність за припинення руйнування майна медичних військових установ покладалося на начальника медичного Управління³⁰⁸.

У 20-х числах березня відбулися призначення завідуючих військовими медичними закладами — шпиталями, санітарними потягами, дезінфекційними загонами, лабораторіями, складами, евакопунктами.

³⁰⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 44. — Арк. 5.

³⁰⁸ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 74–74 зв.

Працювало Управління над підготовкою статуту і штатів військової санітарної організації української армії, для чого 9 квітня була заснована комісія у складі Яницького, Вашетко та Матвієва³⁰⁹.

Для проведення планової демобілізації зберігалася система тимчасових евакуаційних пунктів та шпиталів, що підлягали розформуванню після закінчення демобілізації. До неї входили евакуаційні пункти у Києві, Одесі, Проскуріві, Шепетівці, Сарнах, Харкові із 23 шпиталями; евакуаційні шпиталі, що працювали як евакопункти, у Тирасполі, Жмеринці, Конотопі, Катеринославі та Маріуполі; та сім етапних шпиталів.

Після проведення демобілізації планувалося залишити 19 стаціонарних шпиталів для потреб армії та інвалідів, а також військові аптеки — три у Києві, а також у Бердичеві, Одесі та Кременчузі (всього 6). У квітні були затверджені штати аптечних магазинів, згідно яких, окрім керівників та їх заступників, мали працювати фармацевти, асистенти та допоміжний персонал, всього 101 особа³¹⁰.

Того ж місяця погоджено й штати дезінфекційних загонів. Вони складалися з районного санітарного лікаря (голова), двох помічників, двох санітарів та двох конюхів. Такі загони діяли у Києві (4 загони), Бердичеві, Волочиську, Кам'янець-Подільському, Шепетівці та Жмеринці³¹¹.

Взагалі у справі організації санітарної служби української армії відчувався значний брак фахівців з усіх галузей медицини та санітарії. Для підготовки необхідних кадрів санітарне Управління мало на меті створення наукового медичного осередку у Києві на базі Україн-

³⁰⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 13.

³¹⁰ Там само. — Арк. 59 зв.

³¹¹ Там само. — Арк. 14.

ського генерального військового шпиталю. Головним завданням інституції було проведення лабораторних досліджень військового обмундирування, виробка продовольчих норм, а також налагодження системи запобігання поширюванню інфекційних захворювань та постачання відповідних препаратів до армії³¹².

Для цього у квітні був підготовлений план реорганізації Генерального шпиталю у Києві. З нього виділявся Центральний шпиталь під назвою Клінічний військовий шпиталь із зменшеною кількістю лікарняних ліжок та розширеною сферою діяльності Лаврського* відділу установи. Він мав обслуговувати козаків української армії та мирне населення. Відтак, цей шпиталь ставав першим національним військовим медичним закладом. При ньому передбачалася робота двох клінічних рад: ради шпиталю, як наукового органу, що дбала про фаховий рівень співробітників та сучасне медичне обладнання; й господарчої ради — відала господарськими справами. Шпиталь поділявся на 8 відділень — хірургічне, терапевтичне, офтальмологічне, педіатричне, психіатричне та ін. Підпорядковувалася клініка військово-санітарному Управлінню, а її медперсонал зараховувався на військову службу³¹³.

8 березня у Києві був закладений окремий військовий шпиталь для залоги міста. Управління розробило також штати військово-польових шпиталів на 200, 400 та 800 ліжок, медичний персонал яких поділявся на два ряди: медичний — лікарі, консультанти, ординатори,

³¹² ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 61–62.

* Відділ на території Києво-Печерської лаври.

³¹³ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 18.

асистенти, помічники, робітники аптек, та господарчий³¹⁴.

Для створення при санітарному Управлінні хіміко-бактеріологічної лабораторії наказом О. Жуковського їй передавалася біологічна лабораторія Південно-Західного фронту у складі 5 вагонів. Лабораторія уряджувалася для боротьби з епідеміями³¹⁵.

Опрацьовувалися штати хімічних інституцій. Засновувалися: хімічна лабораторія (під головуванням інженера-хіміка та чотирьох співробітників); біологічна лабораторія (лікар-біолог та помічник — лікар-бактеріолог); науково-протигазова частина (начальник — інженер-хімік та 2 співробітника); майстерня по ремонту протигазів з двох осіб; курси протигазової справи для старшин під головуванням інженера-хіміка та його помічника³¹⁶.

При військово-санітарному Управлінні 3 квітня розпочала роботу спеціальна комісія для вивчення та з'ясування питань санітарно-епідемічного становища в армії. До її складу увійшли санітарний лікар, епідеміолог, невропатолог та хірург³¹⁷.

На початку березня 1918 р. відновило працю військово-ветеринарне Управління. Наказом її начальника К. Врогновського-Сивошанки (затверджений на посаді 4 квітня) від 6 березня усім військовим ветеринарним лікарям та фельдшерам треба було з'явитися до Управління у строк з 8 по 10 березня. Керівникам відповідних управлінь КВО доручалося скласти списки ветеринарного персоналу та подати звіти про стан справ³¹⁸.

³¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 72 зв.—73.

³¹⁵ Там само. — Спр. 14. — Арк. 200.

³¹⁶ Там само. — Спр. 4. — Арк. 44; Оп. 2. — Спр. 42. — Арк. 22.

³¹⁷ Там само. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 52.

³¹⁸ Там само. — Спр. 3. — Арк. 1.

У найбільш великих містах України та місцях скупчення військових частин закладалися гарнізонні ветеринарні лазарети. Відповідний наказ був підписаний 1 квітня. В Управлінні йшла робота по розробці штатів цих установ. Одночасно зберігався ветеринарний шпиталь у Одесі. Заходами Управління постачання та ветеринарного Управління відповідний шпиталь засновувався й у Києві. 5 квітня головним ветеринарним лікарем київського шпиталю був призначений О. Чаловський, старшим ветлікарем — Ю. Людке³¹⁹.

Залишалася частина старих ветеринарних військових інституцій. Так, наказом військового міністра Управлінню була підпорядкована київська ветеринарна аптека, що з 1 квітня отримала назву «Аптечний військово-ветеринарний магазин Української армії» (завідувач М. Троїцький)³²⁰.

У складі Управління працював підрозділ ветеринарного інспектора з ремонту армії. Йому підпорядковувалися усі ветеринарні установи армії, а також ветеринарна частина ремонтних комісій, запасних полків та корпусних депо коней. Під його нагляд передавалися усі розпорядження, інструкції, звіти, що торкалися ветеринарної частини армії, а також стану кіннозаводства на території України (у його ветеринарній частині)³²¹.

Наприкінці діяльності УЦР при військовому міністрі працювала Рада військового міністра. Її компетенція та склад були ухвалені Радою Народних Міністрів 22 квітня 1918 р. Вона визначалася як вища військова інституція по вирішенню фінансових і господарських справ міністерства. Виконувала функції дорадчого органу при міністрові і працювала як інформаційний та

³¹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 4.

³²⁰ Там само. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 4 зв.

³²¹ Там само. — Арк. 77.

узгоджувальний орган в межах діяльності всіх його підрозділів. Розгляду військової Ради підлягали документи, що торкалися штатів, прав і обов'язків військових, а також змін у кошторисах (як збільшення, так і зменшення загальних обрахунків).

До складу Ради із вирішальним голосом входили: військовий міністр, його товариш, начальники основних управлінь та отаман корпусу, що дислокувався у Києві. З частково вирішальним голосом у межах відповідної компетенції у Раді працювали представники міністерства фінансів, закордонних та внутрішніх справ, промисловості, шляхів, пошти і телеграфу. Право дорадчого голосу мали також представники державного контролю та члени, кооптовані самою Радою.

Скликався цей орган за розпорядженням міністра, або його товариша, а його рішення остаточно затверджувалися військовим міністром. Два рази на місяць відбувалося загальне зібрання Ради для поінформування голови відомства про біжучу роботу його підрозділів та узгодження їх роботи³²².

Технічний бік діяльності Ради покладався на секретаря та двох стенографістів. Передбачалося, що секретар має окрему канцелярію та надсилає до кодифікаційного відділу військово-юридичного Управління копії усіх проектів, законів та статутів, що вносилися на розгляд Ради. На початку квітня 1918 р. у канцелярії, включаючи секретаря, працювали: коректор, 2 діловоди, 2 урядовця, 3 друкарки та 2 кур'єра, тобто 11 осіб³²³. Постанови військової Ради у питаннях законодавчого характеру, за підписом міністра, набували силу закону, за умови, якщо

³²² ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 24. — Арк. 52–57.

³²³ Там само. — Спр. 13. — Арк. 13.

вони не відміняли, або не змінювали загальнодержавні закони³²⁴.

Потужним підрозділом військового міністерства була його канцелярія, якою навесні 1918 р. керував І. Ковалевський. Її загальний відділ комплектувався протягом весни 1918 р. 10 березня помічниками начальника відділу призначалися М. Каковський, Олійник, молодшими помічниками — Г. Ткаченко та К. Ганжа. Затверджувалися на посадах діловоди, архіваріуси, перекладачі, урядовці, експедитори, друкарки — всього 33 особи. Відзначимо, що тільки двоє з них (урядовці П. Галета та Ф. Боронило) працювали у канцелярії з часу її заснування, а з лютого ще два співробітника — архіваріус Я. Васильчук і діловод С. Літовченко. У квітні відділ було реформовано в управління загальних справ, очолюване отаманом Курило. Завідуючим ідальнею при управлінні з березня працював Т. Дзенчук, у підпорядкуванні якого було 16 робітників — кухарів, швейцарів, оповісників, прибиральниць³²⁵.

При канцелярії військового міністерства в лютому 1918 р., до вироблення штатів, як окремий відділ працювала комендатура, очолювана Д. Ровинським. У березні його замістив Сакало (помічник М. Писаренко). За наказом начальника канцелярії від 28 березня, до цього підрозділу призначалися діловоди, урядовці, кур'ери та інші працівники у кількості 11 осіб³²⁶. У квітні комендатуру очолював Бучак, його помічниками були В. Мачех, Боржковський та І. Нагорний. До обов'язків комендантського відділу входила пересильна частина роботи канцелярії з наданням проїзних паперів, особистих посвідчень, прав на носіння зброї. Згідно архівних доку-

³²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 56 зв.

³²⁵ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 2 зв.—3.

³²⁶ Там само. — Арк. 3 зв.

ментів в березні 1918 р. існувало Головне комендантське управління, яке очолював отаман Ю. Корнієнко. На жаль немає відомостей якому підрозділу військового міністерства вона підлягала і чи була вона створена внаслідок реформування комендантського відділу канцелярії.

Видавничий відділ канцелярії очолювали В. Варницький з 8 березня 1918 р., з другої половини квітня — Ф. Селецький. Останньому доручалося не пізніше 23 квітня сформувати відділ, підготувати план його діяльності та розробити штати. 27 квітня був виданий статут видавничого відділу, яким визначалося, що останній утворений з метою випуску необхідної для армії наукової, популярної і перекладної літератури. Для цього він складав списки видань та каталоги військових книгозбірень для козаків і старшин; видавав і замовляв фахову літературу, у тому числі різні періодичні часописи для війська і широкого громадянства. До завдань відділу входило складання міністерської профільної бібліотеки. Передбачалося також створення при ньому постійної комісії для передачі до друку фахових робіт (до неї входили начальник видавничого відділу, представники Генерального штабу, шкільної управи та канцелярії). До компетенції комісії належало й визначення переліку видань обов'язкових для розсилки у військові частини³²⁷. За їх своєчасну розсилку по книгозбірнях та за розповсюдження продукції військового видавництва серед населення безпосередньо відповідав начальник видавничого відділу.

Друкарнею, що діяла при відділові, завідував В. Варницький (його помічником до 13 квітня був Крамков, згодом В. Линник). У середині квітня видавництво звернулося до всіх військових установ з пропозицією взяти

³²⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 40–41 зв.

участь у його науковій і теоретичній праці та у справі поширення ідей творення міцної національної армії³²⁸.

У *господарському відділі* канцелярії з 1 лютого по 26 березня 1918 р. були затверджені на посадах скарбники, діловоди, бухгалтери, конторщики, друкарі, механіки та ін. технічні працівники (всього 22 особи).

Гаражем завідував М. Рожановський. На кінець квітня у ньому працювало 50 робітників — шофери, їх помічники, слюсарі, охоронці.

Наприкінці березня начальник канцелярії І. Ковалевський зробив розпорядження до голів відділів надіслати списки працюючих співробітників. Через кілька тижнів, 11 квітня, ним був виданий наказ вжити заходів до повного комплектування штатів. Справа, вірогідно, просувалася повільно, оскільки 20 квітня він знову пропонував закінчити організацію відділів свого відомства до 25 числа³²⁹. Отже, набір співробітників канцелярії відбувався, в основному, протягом березня — квітня 1918 р. і цей процес за доби Центральної Ради так і не був завершений.

У роботі міністерства військових справ існувала практика створення окремих комісій з різних напрямків роботи. Так, 16 квітня розпочали роботу три комісії.

1. Комісія пенсійного статуту під головуванням отамана М. Яснікова (члени: отаман Кіслицин, полковники Кондра і Кохно).

2. Комісію по виробленню засад проведення військової служби очолив отаман О. Кушакевич (члени: полковники М. Омелянович-Павленко, Генішта, а з 24 квітня — полковник Долінський).

3. Комісія по виробленню основ діловодства також складалася з чотирьох осіб: голова отаман О. Терлець-

³²⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 41.

³²⁹ Там само. — Спр. 13. — Арк. 20, 31 зв.

кий, члени — полковники Лотоцький, Пузницький та Голубанко³³⁰.

У цей же час при Головному штабі засновувалася постійна комісія по справах військово-полонених. Її тимчасовим головою призначався В. Байлов, якому доручалося приступити до формування персонального складу комісії з загальним відділом та інформаційно-статистичним бюро. Помічником голови з 22 квітня став Д. Андріюк; помічником голови загального відділу — А. Есаул; референтом працював М. Печорин³³¹.

Для боротьби з анархією та для охорони військового майна частин, що демобілізувалися, зокрема у тих місцях УНР, що були оголошені на військовому стані, тимчасово встановлювалася влада губернських комендантів та підпорядкованих їм повітових комендантів. Губернські коменданти призначалися військовим міністерством, повітові — губернськими комендантами та затверджувалися міністром. Коменданти діяли у співпраці з губернськими та повітовими комісарами, вирішуючи питання адміністративного та громадського характеру. Вони знаходилися у підпорядкуванні Генерального та Головного штабів, канцелярії військового міністерства та начальника постачання армії³³².

Під юрисдикцію комендантів підпадали як ще не демобілізовані військові частини, так і ті, що перебували на стадії формування, а також службовці по справах ліквідації військового майна. Поза їх юрисдикції знаходилися залізнична міліція та військові частини, що виконували оперативні завдання. Останні могли використовуватися губернськими комендантами у надзвичайних випадках без окремого розпорядження військового мі-

³³⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 38.

³³¹ Там само. — Арк. 44.

³³² Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 57–57 зв.

ністра. Одним з головних завдань губернських комендантів було керівництво формуванням нових військових одиниць відповідно до Статуту Осібної армії. Вони також мали право разом з губернськими комісарами в окремих випадках складати військові революційні суди для розгляду справ з грабіжництва, вбивства та підпалу. У повітах начальниками залог виступали повітові коменданти³³³.

Облік повітових і губернських комендантів, а також кандидатські списки на ці посади склалися Головним штабом. Кількість повітових комендантів, до нового адміністративного поділу, мала відповідати кількості колишніх повітових військових начальників. Згідно наказу від 20 березня 1917 р. одним з напрямків роботи губернських комендантів був нагляд за дотриманням військовими адміністративними установами наступних вимог: ведення діловодства українською мовою; співробітники мали бути виключно громадянами УНР; вчасне подання до Головного штабу списків колишніх повітових військових начальників; термінове представлення кандидатів на посади для затвердження до Головного штабу. Претенденти на посади повітових комендантів повинні були мати освіту не нижче середньої, обізнаними із поточною роботою повітових військових начальників та справою продовольчого забезпечення військ, володіти навичками керування окремими частинами та підготовкою до їх пересування залізницею³³⁴.

Управління губернських комендантів, після призначення їх голів, формувалися за наступними штатами:

губернський комендант (отаман), його помічник (полковник), старшини для доручень (2 сотенних та 4 пів-

³³³ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 77–78.

³³⁴ Там само. — Спр. 12. — Арк. 57–57 зв.

сотенних), юрисконсульт (осавул) та його помічник (правник); осавули: для доручень по гарматній справі, 3 урядовці; по інженерній справі, значковий й 3 урядовці.

Штаб губернського коменданта складався з начальника штабу (полковник), значкових (по справі вишкілу — 3, по інспекторській — 3, по господарській — 1), 16 урядовців, лікаря та ветлікаря. Його штатом передбачався: гараж на три автомобілі та ванажівку із завідуючим, механіком, шоферами (всього 9 осіб); інтендант при губернському коменданті (полковник), 2 старшин; технічний персонал — діловоди, урядовці, охоронці, посильні — ще 23 особи³³⁵.

Повітові військові начальники перейменовувалися на повітових комендантів, їх управління переформувалися за штатами, виданими 7 квітня. До складу повітових управлінь входили: повітовий комендант з помічником, значкові, діловод, посильні, охоронці, кухари, пекарі³³⁶.

При повітових комендантах створювалися окремі піші охоронні сотні. Їх склад визначався тимчасовим штатом (від 7 квітня). Він передбачав посади сотенних, півсотенних, козаків, кулеметників, фельдшерів, ковалів та ін. у кількості 130 осіб. У своєму розпорядженні охоронна сотня мала кулеметну двоколку, віз, трое коней та похідну кухню. Їх комплектацією керували губернські коменданти. Формувалися також кінні команди, до складу яких входило 29 осіб та двоє коней³³⁷.

З другої половини березня наказами військового міністра проводилися призначення на посади повітових комендантів. У повітах (з 13 квітня) зберігалися управління місцевих бригад та управління повітових військо-

³³⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 79.

³³⁶ Там само. — Спр. 14. — Арк. 8.

³³⁷ Там само. — Арк. 81–82.

вих начальників при них, що працювали окремо від управлінь повітових комендантів. Останні виконували функції призиву та обліку військово-зобов'язаних. Штат управління складався з начальника (осавул), його помічника (осавул) та ще більш як 100 співробітників й допоміжного персоналу. У штаті управління місцевої бригади були: начальник бригади (отаман), начальник штабу (полковник), два значкових та 23 службовці³³⁸.

Наказом О. Жуковського усі демобілізовані військово-службовці відправлялися губернськими та повітовими комендантами до місць їх постійного проживання, військових — не українців висилали за межі УНР. Трохи раніше, 16 березня, РНМ ухвалила рішення про реєстрацію та висилку за межі України колишніх офіцерів російської армії. У цьому зв'язку військовому міністру доручалося видати розпорядження про їх реєстрацію у чотириденний строк та вислати тих, хто не підпадав під дію закону про українське громадянство³³⁹.

До обов'язків комендантів входило також стеження, аби за межі України не вивозилися продукти і військове майно³⁴⁰.

Слід зазначити, що нові призначення не запобігали випадкам зловживання військової влади на місцях, що, за словами міністра, пояснювалося цілою низкою обставин, серед яких був брак свідомих, достойних кандидатів на посади повітових комендантів, а також випадки самочинного призначення. Військове міністерство намагалось боротися із цим явищем, звільняючи винних з посад

³³⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 26.

³³⁹ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 210.

³⁴⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 33, 38 зв.

та віддаючи їх під суд, а також створюючи спеціальні слідчі комісії³⁴¹.

Отже, головні управління міністерства навесні 1918 р. досить плідно працювали над закладанням теоретичних та правових основ функціонування української армії. Проте, слід зауважити, що розроблені плани, розпорядження, інструкції, що мали налагодити роботу військових органів на місцях, впроваджувались повільно і досить важко. Це підтвердило інспекторське відрядження міністра О. Жуковського до Проскурівського повіту середини квітня 1918 р., під час якого він впевнився у тому, що у військових адміністративних колах до цього часу панує анархія, не розмежовані сфери діяльності посадовців, багато з яких ще навіть не приступили до виконання своїх службових обов'язків (у даному випадку це стосувалося й повітового військового начальника). Спостерігалось й неприхильне відношення місцевих військових начальників до нових формувань³⁴². До того ж низові інституції не подавали до Києва жодних відомостей про конфлікти і непорозуміння, що виникали на місцях³⁴³. Зв'язок з мережею останніх був слабким, що було пов'язане із негараздами у поштово-телеграфному відомстві й порушувало нормальні зносини центральних органів влади з осередками на місцях. Погано була поставлена справа з розміщенням особового військового складу, до того ж кращі «квартири» були зайняті австрійськими і німецькими частинами.

Таким чином, міністерство військових справ проводило серйозну роботу по закінченню демобілізації колишньої російської армії, яка, практично, була завершена до середини квітня 1918 р., залучаючи, по можли-

³⁴¹ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 296.

³⁴² ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 29.

³⁴³ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 34.

вості, до лав створюваних національних збройних сил військових фахівців. Налагоджувалося забезпечення функціонування української армії: відтворювалася мережа ремонтних депо та ветеринарна служба для поповнення частин кіньми; була відновлена діяльність чотирьох управлінь переміщення військ та визначений його порядок; проходило впорядкування господарської частини, взяття під управління старих та улаштування нових речових та продовольчих складів; наводився лад в автомобільних парках частин і управлінь; відновлювалася системи медичного обслуговування військових.

Втім, слід зазначити, що становлення військових інституцій у Києві не забезпечувало активного впорядкування відповідних органів на місцях. Як вказувалося в одному з численних документів військового відомства, планомірній та систематичній роботі заважали, перш за все, обмеженість фінансування та погане функціонування загальнодержавного адміністративного апарату.

Післямова

Виходячи з вище викладеного матеріалу, діяльність міністерства військових справ доби Української Центральної Ради можна умовно поділити на три періоди.

Перший тривав з часу створення виконавчого органу УЦР — Генерального секретаріату. На початку серпня, відповідно до «Інструкції» Тимчасового уряду, військове секретарство було виключено зі складу ГС. Однак, є підстави твердити, що його робота продовжувалася — С. Петлюра брав участь в діяльності Центральної Ради та керував роботою УГВК, до того ж Малою радою виділялися гроші на видатки силового відомства. Головна увага останнього у цей час була зосереджена на керуванні процесом українізації частин російської армії, наданні йому певних організаційних форм, а також, досягненні домовленостей із державним і військовим керівництвом Росії з приводу затвердження Військового комітету та вироблення плану українізації. Проте, як показали подальші події, українізовані частини, за для створення яких було витрачено багато зусиль та часу, не виправдали сподівань, які на них покладалися. Створені у рамках російської армії, вони мали усі особливості та вади останньої, а відтак їм не судилося стати ядром української армії.

Другий етап розпочався ухваленням III Універсалу УЦР та відновленням роботи військового секретарства у листопаді 1917 р. і завершився 26 січня 1918 р., коли

українські підрозділи разом з УЦР та урядом залишили Київ під тиском більшовицьких загонів.

З проголошенням УНР провід УЦР та військове секретарство планували неухильно дотримуватися своїх зобов'язань на фронті і в тилу до початку мирних переговорів, а також поступово переводити українізовані частини на територію УНР. Останні мали стати основою майбутньої «міліційної» армії. Військове відомство також перебрало на себе керівництво усіма підрозділами, що перебували в Україні. У цей період секретарство стає міністерством, створюється Генеральний штаб, проходять призначення на керівні посади як у військових органах, так і в українських частинах. Були українізовані та підпорядковані українській владі два військові округи — Київський та Одеський, утворений Український фронт. Цей комплекс заходів створював умови для завершення організаційного оформлення національних збройних сил.

В умовах розпочатих РНК сепаратних переговорів про мир з країнами Четверного союзу та агресії з боку радянської Росії ставка у захисті території УНР робилася на українізовані та добровольчі загони. Однак, внутрішні обставини — стихійна масова демобілізація частин колишньої царської армії, потужна більшовицька агітація, підштовхували військове керівництво поступово відмовитися від українізації, як такої, на користь формування національних частин. 3 січня був ухвалений закон «Про утворення Українського Народного Війська», за яким секретарство мало підготувати черговий законопроект про «народну міліцію». Він став першим кроком у напрямку створення української армії. IV Універсал УЦР підтвердив курс на демобілізацію армії та заміну останньої «народною міліцією».

Проте, українському керівництву забракло усвідомлення небезпеки з боку більшовицької Росії та часу для розбудови власної армії. Багато зусиль УЦР витратила

на спробу утворити загальноросійський уряд, який, за переконанням українських провідників, мав легітимне право проводити мирні переговори. Хибним виявився і розрахунок на бойову силу українізованих частин. Ще однією передумовою невдач у боротьбі з радянськими частинами стала погано побудована система зв'язку між керівництвом військовими операціями та дієвими підрозділами. Ситуація ускладнювалася й особистим конфліктом між В. Винниченком та С. Петлюрою, який, поряд з іншими причинами, став одним з чинників військових поразок зими 1917–1918 рр.

Зауважимо також, що у найкритичніший момент, коли більшовицькі загони наближалися до Києва, голова уряду В. Винниченко пішов зі своєї посади, знявши з себе відповідальність, що призвело до урядової кризи. Відтак, замість концентрації зусиль на організації оборони та пошуку шляхів можливого врегулювання військового конфлікту, українське керівництво змушене було займатися складанням нового кабінету міністрів. Не виправило ситуацію й створення партизанських загонів в умовах розкладу регулярної армії.

Отже, протягом листопада 1917 р. — січня 1918 р. військовий апарат УНР проходив непростий шлях свого становлення. Йшло поступове формування українських військових частин та системи їх управління. Розпочавши свою діяльність з керування процесом українізації частин російської армії та, згодом, ставлячи перед собою завдання майбутнього переходу від регулярної армії до «народної міліції», міністерство військових справ під впливом соціальних, політичних та військових чинників еволюціонувало до окреслення плану створення власної армії.

Третій період діяльності військового міністерства починається під керівництвом його нового очільника, О. Жуковського, створенням з решток українських під-

розділів Окремого Запорізького загону та призначенням єдиного командуючого всіма військовими частинами. Заходи нового військового міністра — створення похідного штабу, формування Генерального штабу, оголошення Статуту особної армії; взяття під контроль залізничних станцій шляхом призначення військових комендантів та створення загонів залізничної міліції, скасування солдатських комітетів, тощо — започаткували планомірну розбудову української армії. До кінця квітня 1918 р. військове міністерство та РНМ, усвідомивши необхідність створення регулярної армії, відмовилися від ідеї «міліційних» частин як неефективних і неспроможних виконувати бойові завдання. Військовим міністерством було розроблено три законопроекти — про загальні основи формування Української армії, про взаємини старшин і козаків та політично-правове становище військових, — ухвалені у квітні 1918 р., що заклали правові підвалини діяльності національних збройних сил.

На початку весни 1918 р. був підготовлений проект створення Осібної армії у складі восьми корпусів, який передбачав впровадження в життя поступове розгортання армії. Складалася система управлінь губернських комендантів. Для підготовки національних офіцерських кадрів була відкрита Інструкторська школа старшин. Планувалося також заснування Академії Генерального штабу. До роботи в міністерстві були залучені офіцери і фахівці колишньої російської армії.

Військове міністерство визначилося зі своєю структурою, ядром якого на початковому етапі стали відповідні підрозділи Українського Генерального військового комітету. Навесні 1918 р. під керівництвом О. Жуковського формувалися головні управління відомства. До кінця квітня воно знаходилося на стадії активного внутрішнього впорядкування.

Була проведена робота по демобілізації військових частин, штабів, управлінь і установ Південно-Західного і

Румунського фронтів, а також установ і відділень організацій, що працювали на допомогу армії — Земського союзу, Союзу міст і Червоного хреста. До середини квітня ця робота в основному була завершена.

Навесні 1918 р. над конкретними завданнями по забезпеченню діяльності армії працювали різні підрозділи міністерства. Матеріальне забезпечення було сконцентровано в Управлінні постачання. Скасовувалися старі та уряджувалися нові установи постачання — інтендантські склади, майстерні різного профілю, хлібопекарні, млини, магазини. Впроваджувалися правила збору та використання засобів інтендантського забезпечення. Розроблялися правила роботи губернських інтендантських органів. Формувалися установи по задоволенню військових частин помешканнями.

Для наведення порядку у сфері переміщення військ відновлено працю управлінь військового перевозу Київського, Одеського, Харківського та Гомельського районів, а також визначено його чіткий порядок.

У сфері військово-судової системи йшла робота по її формуванню — конституювалися два вищі суди — Київський й Катеринославський, а також мережа штабових й полкових судів. Були зроблені головні судові призначення.

Під оруду військово-санітарного Управління перейшли спеціалізовані медичні заклади — шпиталі, санітарні потяги, дезінфекційні загони, лабораторії та ін. На базі медичного осередку у Києві було закладено Український генеральний військовий шпиталь — перший національний військовий медичний заклад. Уряджувалися хіміко-бактеріологічні лабораторії. Відбувалося вивчення санітарно-епідемічного становища в армії.

Вживалися заходи по забезпеченню військових підрозділів кінним складом. Їх збором і обслуговуванням опікувалося військово-ветеринарне Управління. Під його

керівництвом закладалися гарнізонні ветеринарні лазарети, працював ветеринарний шпиталь в Одесі та формувався відповідний лазарет у Києві.

З метою наведення ладу на місцях створювалася система губернських комендантів та підпорядкованих їм повітових комендантів. Співпрацюючи із комісарами, вони вирішували питання адміністративного й громадського характеру. Одночасно складалася мережа збірних пунктів територіальних округів.

Отже, міністерство військових справ провело потужну роботу з підготовки теоретичних підвалин та у сфері практичної побудови національних збройних сил. Важливу роль у цій роботі відіграв останній голова військового відомства доби Центральної Ради О. Жуковський. Проте, слід зазначити, що впровадження запланованих заходів у життя йшло досить складно, наштовхуючись на протидію місцевих військових начальників. Відчувався значний брак кваліфікованих свідомих військових кадрів. Погано була поставлена справа із взаємодією з військовими органами низової ланки, що частково пояснюється негараздами у поштово-телеграфному відомстві. Відбивалося на результатах роботи міністерства й загальне неефективне функціонування державних органів влади.

Проте, слід підкреслити, що був не тільки підготовлений план формування українських збройних сил, а й розпочався процес створення національної армії за територіальним принципом та закладений фундамент її подальшої розбудови.

Додатки

1.

Наказ по самохідному відділу Головної Інженерної управи

11 квітня 1918 р.

*Оголошую наказ Військовому міністерству УНР
1 квітня 1918.*

*По сьому оголошую опис походної форми Української
армії.*

*Шинеля — кольору захисного, давнішнього покрою,
але з рівним і широким хлестиком, на котрім нашито
4 гудзика кольору матерії.*

*Френч — кольору захисного, покрою англійського;
комір і клапани верхніх кишень і обшлага рукавів
обишити кантом: для піхоти — блакитним, кінниці —
жовтим, інженерних військ — чорним, гарматники —
червоним і для співробітників всіх штабів — мали-
новим; старшини, які скінчили Академію Генерального
Штабу, носять кант білого кольору.*

*Штани — такого ж кольору, як і френч, покрою
галіфе з лампасами кольору, відповідного роду зброї.*

*Лампаси отаманів складаються з двох смуг в 2,5 см
по боках канта; лампаси старшин такі ж, як і ота-
манів, а смуги у них шириною в 1,7 см; лампаси у
козаків складаються з одної смуги, шириною 1,7 см.*

*Погони — на шинелі й френчі м'які з одного ма-
теріалу з ним; розмір погонів: нижчий край —
1,3 вершків, верхній край — 0,7 вершка, довжина
2,3 вершка.*

Петлиці — форми ромбовидної з вигнутими в середину дужкою боками, нашиваються на нижчій куті коміра; у отаманів і старшин петлиці оксамитові, у козаків — сукняні. Посада козаків і старшин відзначається на петлицях так:

*козаки носять петлицю чисту з малюнком зброї;
для піхоти — дві рушниці навхрест,
для кінниці — дві шаблі навхрест,
для гарматників — бомба,
для інженерних військ — свій інженерний знак.*

Підхорунжі носять на петлиці вишиту впоперек золоту чи срібну смужку, шириною 0,5 см. Хорунжі — дві такі смужки. Сотенні — дві такі смужки з одною зіркою в верхній куті петлиці. Курінні — одну широку смужку, шириною 1 см. Осаул — дві таких же широких смужки. Полковник — дві такі широкі смужки з зіркою в верхній куті петлиці.

Отамани малюнка зброї на петлицях не носять.

Отамани дивізії носять на петлиці вишитий пернач з двома гулячками в верхній бічній куті петлиці.

Отаман корпусу — також, як і у отамана дивізії, але з одною зіркою в верхній бічній куті петлиці.

Отаман армії — також, як і отаман дивізії, але з зірками в обох бічних кутах петлиці.

Старшина з освітою Академії Генерального Штабу носить на петлицях, зовнішніх їх краях, срібні чи золоті вишиті гіллячки.

Картуз — зразку англійського; козирек обшитий матерією. Шапка — сива з шилком кольору відповідно роду зброї.

Аксельбанти — білі.

Копія. Підписали: військовий міністр О. Жуковський та начальник канцелярії І. Ковалевський.

/ЦДАВО України. — Ф. 1076, оп. 1, спр. 5, арк. 11/

2.

Накази по військовому міністерству

5 березня 1918 р.

1. Демобілізацією армій всієї України і розформуванням частин і установ постійної армії відає демобілізаційний відділ Генерального Штабу військового міністерства.
2. При Головних начальниках постачання Південно-Західного і Румунського фронтів негайно сформувати демобілізаційні комісії, котрі підлягають демобілізаційному відділу Генерального Штабу.
3. При скасуванні Штабів, органів постачання і інших установ виділяються з їх самих для ліквідації і акомпанування відчутності в самій необхідній кількості ліквідаційні комісії.
4. Всі ліквідаційні комісії підлягають відповідним демобілізаційним комісіям.
5. Урядовці польового контролю в повному складі належать до демобілізаційних комісій.
6. Всі види грошового довольства по військовому часу касуються з 28 лютого цього року /по новому стилю з 13 березня/. Всі військові службовці, які залишаються для праці по демобілізації і розформуванню частин, штабів і установ з 1 березня одержують платню згідно статуту Осібної армії УНР, як за службу в гарнізонах.
7. Для охорони збору майна дається право демобілізаційній комісії формувати відповідні команди. Ці команди формуються на підвалинах статута по формуванню військ для охорони порядку в повітах по першому розділу.
8. Майно збирається по розпорядженню і під доглядом демобілізаційної комісії особистими командами, або робітниками, найнятими посуточно, в

тим і другім випадку на умовах установлених демобілізаційною комісією відповідно місцевим умовам праці. Всі потрібні кошти для демобілізації цілого фронту, або округи відпускаються військовим міністерством через демобілізаційний відділ.

9. Всі установи і частини Земсоюза, Согора, Червоного Хреста і інші організації, котрі працювали на армію і держували кошти від держскарбниць, підлягають по господарським звітам польовому контролю, так як і інші військові частини, а що торкається демобілізації розформування і зменшення штатів, то вони підлягають відповідним військовим демобілізаційним комісіям.

Оригінал. Підписали: військовий міністр О. Жуковський та начальник канцелярії І. Ковалевський.

/ЦДАВО України. — Ф. 1076, оп. 1, спр. 12, арк. 21–22/

3.

Генеральна Санітарна управа Загальний відділ

/лист до Ради Народних Міністрів УНР/

березень 1918 р.

Перехід УНР до самостійної державності ставить на чергу дня питання про негайне забезпечення державних установ відповідними ... фахівцями тої, або іншої справи.

В справі організації санітарної допомоги майбутньої Української Армії вже в даний мент відчувається великий брак свідомих українців-фахівців по всіх галузях медицини та санітарії. Між тим ставити коло такої величезної ваги справи, як організація війська, людей чужих по духу УНР буде небезпечно.

З огляду на це і маючи на увазі необхідність зараз є приступити до утворення наукового медичного осередку у Києві, де почав вже свою працю Український народний університет, з'являється нагальна потреба не гаючи дорогого часу негайно розпочати працю по пристосуванню найбільш підходящого до цієї мети Українського генерального шпиталю до такого наукового осередку.

З другого боку сучасне життя, досвід закордонних армій примушують кожного військового організатора надавати великої ваги утворенню найкращих санітарно-гігієнічних обставин для військ. Себ-то військове вбрання, продовольча справа, справа військового виховання — все це мусить бути під певним доглядом медичного та санітарного персоналу.

Таким чином, на військову санітарну управу випадає величезна організаційна і контролююча праця, котра може бути у повній мірі переведена тільки за допомогою такої інституції, котра б експериментальним шляхом обґрунтувала б ті або інші принципи положення: себ-то лабораторними дослідками вказувала на здібність чи нездібність матеріалу для одежі, вироблювала б норми продовольчі і т. ін.

Крім того, серед людності взагалі, а по часті вже і серед війська починають поширюватись пошесні хвороби як плямистий тиф, віспа і т.д. Запобігти цьому лихові можна лише маючи такий певний науковий осередок, котрий міг би бути і джерелом постачання хоча б того ж детріту проти віспи, котрого зараз на медичному ринкові достати не можна.

Для цих всіх завдань цілком практичного і притому негайному змісту найбільш підходить Український генеральний військовий шпиталь, котрий для пристосування до вимог часу перетворюється у Клінічний військовий шпиталь.

Зосередження у Києві чисельної залоги потребує збільшення і кількості ліжок для хворих, а позаяк Клінічний військовий шпиталь, котрий має свої спеціальні завдання, не зможе їх здійснити коли він буде забитий звичайним больничним матеріалом, то зменшуючи цю кількість у самому Клінічному шпиталі, військове міністерство організовує спеціальний шпиталь для залоги міста Києва, куди будуть направлятись всі звичайні форми хвороб.

Крім того, широке розповсюдження серед людності венеричних хвороб і велика небезпека їх для молодой армії вимагає від військового міністерства напруження всіх сил для боротьби з ними, принаймні у війську, і для цього у Києві (де найбільше зосереджується війська і де процвітає проституція), має функціонувати венеричний шпиталь на 800 ліжок.

Вироблені санітарною управою штати і плани уявляють з себе мінімум, потрібний для військового народного міністерства зараз же для того, щоб почати дальшу працю по організації санітарної частини українського війська по європейським зразкам. ...

Копія. Підписи викреслені.

/ЦДАВО України. — Ф. 1076, оп. 1, спр. 14, арк. 61–62/

4.

Накази по військовому міністерству УНР /по управлінню військового перевозу/

27 березня 1918 р.

З поступаючих заяв і скарг видно, що розруха на залізницях цілком залежить від невиконання військовими офіційними особами установлених правил, як при вимогах на перевіз, так і при самих перевозах.

Наказую для непохитного виконання:

1. *Всі чини військового відомства, без винятку, маючи потребу відправити по залізницям або водним шляхом команди людей, коней, або військові грузи, повинні звертатися за одержанням потрібного наряду для перевозу до відповідного завідуючого пересуванням військ, а потім за розпорядженням до коменданта станції, пред'явивши йому потрібний проїздний документ.*
2. *Всі розпорядження комендантів залізничних станцій виконуються обов'язково.*
3. *Пряме звертання військових офіційних осіб з своїми вимогами до залізничної адміністрації категорично забороняється.*
4. *Позаяк на території України тимчасово мешкають германські та австрійські війська, на деяких станціях призначені ще коменданти германської влади, котрі є тільки представниками цієї влади; ці коменданти призначені для розбору і вирішення питань в зв'язку з пересуванням германських військ.*

Ці представники з вимогами по перевозках і одержанню складу потягів звертаються до належних комендантів залізничних участків, від котрих будуть одержані потрібні розпорядження залізничної адміністрації.

Призначення комендантів залізничних участків і станцій якими би то не було владами, чи то військовими, чи громадянськими, крім начальника військового перевозу України, категорично забороняю, і особи, котрі не виконують цього наказу, будуть притягнуті до відповідальності аж до увільнення з посад і віддачі під суд.

Всіх комендантів залізничних участків і станцій, та інших агентів військового перевозу, призначених на посади не начальником військового перевозу, також не

відповідних своєму призначенню по спеціальності агентів військового пересування, усунути з посади розпорядженням начальника військового перевозу України.

Всі місцеві військові начальники і громадські влади повинні допомагати комендантам залізничних участків і станцій при виконанні ними службових обов'язків. Щодо підпори порядку в полосі отчуждення залізниць, коменданти участків і станцій користуються правом комендантів міст, а коменданти станцій Києва, Одеси і Харкова — правами повітових комендантів. При виконанні комендантами своїх спеціальних обов'язків, ніякі військові і громадянські власті, крім їх прямих начальників, не можуть втручатись в їх компетенцію і давати вказівки.

Начальники місцевих залог в випадку звертання до них за підмогою від комендантів участків і станцій за підтримкою порядку і охорони на станціях і в полосі отчуждення залізниць, повинні негайно вживати відповідних заходів.

Копія. Підписали: військовий міністр О. Жуковський та начальник канцелярії І. Ковалевський.

/ЦДАВО України. — Ф. 1076, оп. 1, спр. 12, арк. 71–72/

5.

Накази по військовому міністерству УНР

20 березня 1918 р.

В додаток до наказу військового міністерства від 6 березня цього року ... наказую звернути увагу на слідує:

- 1. Учет і кандидатські списки губернських і повітових комендантів повинні проводитись в Головному Штабі.*

2. Призначення кандидатів подавати на розгляд військовому міністру.
3. У Головному Штабі повинен бути резерв кандидатів на посади повітових комендантів.
4. Кількість повітових комендантів повинна, до нового поділу, відповідати кількості бувших повітових військових начальників, згідно їх дислокації, яка існувала до цього часу.
5. Ставиться в обов'язок губернським комендантам ... керуватись загальним правилом: а) щоб адміністративні військові установи проводили все діловодство на державній мові УНР; б) щоб всі особи, не піддані УНР, у військових установах, особливо в управліннях бувших повітових військових начальників, були замінені громадянами УНР.
6. Губернським комендантам негайно доставити в Головний Штаб відомості про всіх бувших повітових військових начальників. Бувших повітових військових начальників — не громадян УНР, своєю владою усувати з посад, передавши їх управління знову призначеним повітовим комендантам.

Бувших повітових військових начальників українців, якщо вони відповідають своєму призначенню, негайно представляти в Головний Штаб кандидатами на посади повітових комендантів...

При представленні у Головний Штаб кандидатів на посади повітових комендантів необхідно звернути увагу, щоб кандидати були: 1) військові особи відповідальні державному значенню своєї посади, 2) мали освіту не нижче середньої, 3) знали діловодство управлінь повітових військових начальників, 4) вміли керувати окремими частинами., 5) знали квартирне довольтво від земства, 6) могли готувати пересування команд., пересування військ на залізниці, вміли складати маршрути.

7. Губернські коменданти по відповідальним питанням підлягають канцелярії військового міністерства, Генеральному і Головному штабам.

Оригінал. Підписали: військовий міністр О. Жуковський та начальник канцелярії І. Ковалевський.

/ЩДОВО України. — Ф. 1076, оп. 1, спр. 12, арк. 57–57 зв./

Іменний покажчик

Адамович Г. – с. 93, 99
Алмазов О. – с. 70
Андрієв – с. 99
Андрієнко – с. 135
Андріюк Д. – с. 146
Антонов-Овсієнко В. – с. 19
Астаф'єв О. – с. 77
Афанасієв – с. 71

Багінський – с. 136
Багнюк – с. 97
Базаліський – с. 136
Базилевич О. – с. 81
Байлов В. – с. 75, 146
Балясний М. – с. 136, 137
Бараневич Л. – с. 128
Баранов В. – с. 108
Батог С. – с. 134, 136
Бахмач М. – с. 92
Березовський О. – с. 87
Бібер Р. – с. 90
Бібіков – с. 135
Білоконний А. – с. 93
Бобровський Б. – с. 45, 46, 47, 58, 71, 89
Богданович – с. 135
Богдашевський – с. 97

Бойко В. – с. 34
Болбочан П. – с. 69, 71
Бондарь Ю. – с. 94
Боржковський – с. 143
Боровицький О. – с. 89
Боронило Ф. – с. 143
Бражкін – с. 99
Бракер Б. – с. 92
Брандт П. – с. 93
Брезгун К. – с. 95
Бронський В. – с. 71
Буйницький В. – с. 96, 97, 133
Буткевич – с. 136
Бутович М. – с. 112
Бучак – с. 143

Варламів М. – с. 97
Варницький В. – с. 144
Василевський П. – с. 99
Васильєв – с. 97
Васильківський – с. 135
Васильченко Г. – с. 113
Васильчук Я. – с. 143
Васькевич – с. 97
Вашетко – с. 138
Веденський М. – с. 99
Веселовський П. – с. 81
Виговський О. – с. 91
Винниченко В. – с. 3, 4, 12, 13, 17, 38, 50, 52, 54, 55, 56,
65, 66
Водоп'янов – с. 136
Воеводський Ф. – с. 90
Володківський – с. 135
Волошин А. – с. 93
Воскресенський – с. 135

Востряков – с. 94
Вротновський-Сивошанка К. – с. 28, 95, 140

Гавриліца – с. 135
Гасвський Ю. – с. 52
Галета П. – с. 143
Галкін О. – с. 91
Гамбургер – с. 123
Ганжа К. – с. 143
Ганжа П. – с. 99, 114
Гапонів-Нестеренко – с. 47, 99
Гасенко Ю. – с. 47
Генішта – с. 145
Гладкий М. – с. 93
Глібовський Ю. – с. 65
Голубанко – с. 146
Голубович В. – с. 80
Голубятников П. – с. 100
Гончаренко Н. – с. 96
Гордієнко Г. – с. 93
Граждан С. – с. 47
Греков О. – с. 57, 70, 75, 80, 82
Гречко О. – с. 134, 137
Грушевський М. – с. 3, 5, 38, 52
Гусаківський – с. 135
Гутман – с. 96

Данченко О. – с. 47
Дельвіг С. – с. 48, 71
Дзенчук Т. – с. 143
Добржанський О. – с. 91
Добровольський С. – с. 44
Долінський – с. 145
Дорошкевич О. – с. 113
Дроздовський Л. – с. 81, 89, 103, 116

Дудіневський – с. 136

Дьяконенко В. – с. 52

Дядюша С. – с. 113

Дяченко П. – с. 46

Ева В. – с. 91

Ентеліс – с. 123

Ермолаєв – с. 90

Есаул А. – с. 146

Єгоров – с. 97

Єфремов – с. 92

Єщенко В. – с. 14, 54, 55

Жданович Я. – с. 91

Желяхівський В. – с. 115

Жуковський О. – с. 37, 60, 69, 71, 72, 75, 77, 80, 81, 89, 93,
94, 97, 100, 115, 116, 120, 125, 128, 131,
132, 137, 140, 149, 150, 154, 155, 157

Журавель А. – с. 95

Завадський – с. 90

Загребін – с. 97

Загородський О. – с. 69

Затворницький Д. – с. 96

Захаренко К. – с. 95

Зелинський В. – с. 114

Златковський – с. 95

Зозуля Я. – с. 52, 94

Золотницький – с. 135

Іваницький Б. – с. 95, 123

Іванів – с. 97, 99

Іванюк – с. 123

Ігнатович В. – с. 134, 137

Іртегов – с. 97

Ісеїв – с. 135

Іскра А. – с. 95

Каковський М. – с. 99, 143

Какурін М. – с. 81

Каледін О. – с. 19

Каменський – с. 92

Капкан Ю. – с. 14, 15, 16, 18, 55, 57, 58, 70

Карабай О. – с. 95

Каратієв М. – с. 91

Карбовський – с. 136

Кармадій – с. 97

Карпенко П. – с. 47

Касяненко А. – с. 107

Кедровський В. – с. 38, 45, 46, 80

Керенський О. – с. 7, 31,

Кирей В. – с. 57, 71

Кирилов – с. 122

Киркиченко Ю. – с. 96, 97

Кільчевський Є. – с. 45

Кіслицин – с. 145

Кітновський П. – с. 94

Клепацький П. – с. 28

Клименко В. – с. 113

Клисенко Ф. – с. 95

Клишин П. – с. 90

Клокачов – с. 134

Ключарев В. – с. 93

Ковалевський І. - с. 82, 89, 143, 145

Ковалевський М. – с. 28, 34

Коваленко М. – с. 96

Ковалів – с. 136

Ковенко М. – с. 70

Козьма О. – с. 47

Колачевський В. – с. 123
Коленко – с. 96, 97
Колодій Ф. – с. 113
Колос С. – с. 48, 99
Колосовський – с. 87
Комірний О. – с. 74
Кондра – с. 145
Кондратович Л. – с. 31
Коновалець Є. – с. 70, 116
Корнієнко Ю. – с. 126, 143
Корнілов Л. – с. 33, 35, 38
Косюра – с. 136
Котляревський – с. 135
Кохно – с. 145
Кочубей – с. 47
Кравченко – с. 133
Крамков – с. 144
Красковський І. – с. 54
Красовський – с. 136
Краченко П. – с. 93
Кречмер – с. 135
Кубеков – с. 136
Кудря Ф. – с. 92, 118, 123
Кудрявцев П. – с. 47
Кузнецов С. – с. 91
Кульчинський – с. 96, 97, 136
Курило – с. 143
Кутько О. – с. 90
Кушакевич О. – с. 145

Лазаревський Б. – с. 97
Левинський П. – с. 91
Левинський Ф. – с. 95
Левицький М. – с. 54
Лемпицький С. – с. 91

Леонтович М. – с. 96
Линник В. – с. 144
Липко П. – с. 45
Лігнау – с. 136
Лісніченко – с. 97
Літовченко С. – с. 143
Лотоцький – с. 146
Лучанінов – с. 97
Лучицький – с. 135
Любинський М. – с. 54
Людке Ю. – с. 141

Майборода А. – с. 95
Макаревський – с. 135
Макса П. – с. 73
Максимович – с. 71
Макуха А. – с. 92
Малик – с. 81
Малиновський В. – с. 93
Мартинюк І. – с. 113
Матвієв – с. 138
Матяшевич В. – с. 48, 90
Мацій Д. – с. 96
Мачех В. – с. 143
Медзвецький М. – с. 99
Мельник А. – с. 113
Мендельов – с. 123
Миколаєнко Я. – с. 93
Минда Є. – с. 90
Мізерницький В. – с. 93
Міхновський М. – с. 4, 7
Мішковський – с. 87
Мойса Т. – с. 91
Мошинський Є. – с. 97
Муна А. – с. 52

Мустафін – с. 97

Мясін – с. 90

Нагорний І. – с. 143

Насібов – с. 99

Натієв З. – с. 75, 112

Нащевський – с. 135

Невдахов – с. 122

Невіжин – с. 135

Невський Л. – с. 96

Немоловський А. – с. 71, 80

Ненадкевич – с. 97

Непійвода Г. – с. 96

Непомнящий М. – с. 91

Неронович Є. – с. 62

Несвячений Г. – с. 95

Нечаївський – с. 97

Нікітін – с. 123

Нікольський – с. 135

Новіцький – с. 136

Огонь-Догановський – с. 136

Одрига Д. – с. 94, 95

Олійник – с. 143

Олляк О. – с. 92

Ольшевський А. – с. 92

Омелянович-Павленко М. – с. 48, 91, 100, 101, 145

Опацький С. – с. 90

Орловський – с. 96, 97

Осецький О. – с. 72, 89, 91, 101, 113

Павелко В. – с. 108

Павленко В. – с. 43, 55, 57, 70, 90

Павлов І. – с. 90

Панащатенко В. – с. 96

Пахолюк – с. 97
Пащенко В. – с. 47, 92, 100
Перлик І. – с. 112
Печорин М. – с. 146
Пилькевич О. – с. 34, 37, 52
Пирогов – с. 89, 92
Писаренко М. – с. 143
Письменний С. – с. 47, 71
Пенкін – с. 136
Петлюра С. – с. 3, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 28, 30, 33, 34,
35, 36, 38, 42, 45, 46, 48, 50, 51, 53, 54, 55,
56, 66, 70, 80
Петрів В. – с. 70
Петровський П. – с. 95
Петрушевський І. – с. 91, 92
Повало-Швейковський – с. 136
Полозов М. – с. 37, 47
Померанцев – с. 134
Пономаревський – с. 48
Попандопуло – с. 136
Попів – с. 136
Поплавко П. – с. 30
Порш М. – с. 14, 16, 52, 55, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 74, 80
Потапів – с. 136
Пржигодський А. – с. 99
Прісовський К. – с. 69, 75, 118
Проскура – с. 46
Пузницький – с. 146

Радзієвський В. – с. 91
Радченко – с. 95
Расвський – с. 135
Ратгольц – с. 136
Рафанович – с. 135
Рафес М. – с. 34, 62

Рачковський – с. 97
Ревуцький Б. – с. 47
Решко – с. 97
Рибаков – с. 136
Ровинський Д. – с. 143
Рожалін – с. 135
Рожановський М. – с. 90, 145
Руденко К. – с. 91
Рукин – с. 111
Рябінін О. – с. 44
Рябцов Є. – с. 34

Савченко Я. – с. 93
Савчинський – с. 136
Саєнко – с. 81
Сакало – с. 143
Салатко-Петрище М. – с. 90
Селецький Ф. – с. 47, 48, 99, 144
Селіцький І. – с. 96
Сенча В. – с. 93
Сенюк – с. 81
Сердюк – с. 99
Симонів Ю.- с. 94
Сиротенко Г. – с. 75
Скоропадський П. – с. 15, 18, 33, 40, 57, 58, 64, 101, 111,
115, 117
Скрипниченко – с. 90
Скрипчинський П. – с. 37, 46
Сливинський О. – с. 45, 46, 71, 81, 89
Смігельський – с. 136
Снігуровський – с. 90
Сокіл Я. – с. 97
Соколов – с. 136
Станчулов Ф. – с. 90
Стебловець – с. 90

Степаненко – с. 97
Стойкін В. – с. 93, 126, 127, 132, 133
Стріжак І. – с. 91
Сухина В. – с. 99

Тальгрен В. – с. 120
Таубе – с. 44
Терлецький О. – с. 145
Тимон М. – с. 96
Тимофієнко Ф. – с. 91
Тимченко О. – с. 90
Ткаченко І. – с. 90
Ткаченко Г. – с. 99, 143
Ткаченко М. – с. 30
Токарський М. – с. 92
Томілін М. – с. 97
Третьяков Д. – с. 92
Троїцький М. – с. 141

Удовиченко М. – с. 54, 71, 91
Узорів – с. 135
Урбанович-Пілецький В. – с. 95

Фальчевський А. – с. 96
Філіпович – с. 81
Фіренкранц – с. 136
Франко – с. 134

Харченко – с. 92
Хитро М. – с. 93
Ходорковський – с. 97
Хорищенко Х. – с. 93

Царьков – с. 97
Цецюра В. – с. 90

Чаловський О. – с. 141
Чекмарін – с. 91
Черненко П. – с. 92
Чернявський А. – с. 47
Черняхівський М. – с. 93
Чехович П. – с. 135
Чечель М. – с. 34
Чивадзе К. – с. 134
Чикаленко Л. – с. 34
Чоботаренко К. – с. 120
Чухрієв – с. 97

Шабельников П. – с. 90
Шаповал М. – с. 55
Шинкар М. – с. 57, 65
Шумицький М. – с. 47, 40

Щербачов Д. – с. 50, 119, 120

Юскевич Д. – с. 52
Юшкевич В. – с. 93

Яковлів – с. 97
Якубовський А. – с. 128
Ялишев – с. 136
Яницький – с. 138
Янушкевич – с. 97
Ярошевський Д. – с. 91, 92
Ясинський – с. 97
Ясніков М. – с. 145
Ясногурський Ю. – с. 96, 97, 136
Ясько С. – с. 95

Зміст

Вступ	3
1. Організація та діяльність генерального секретарства військових справ у червні–жовтні 1917 р.....	28
2. Військове секретарство в умовах поглиблення внутрішньо-політичної кризи та українсько- російської війни (листопад 1917 р. — січень 1918 р.)	42
3. Закладення основ створення регулярної Української армії (кінець січня–квітень 1918 р.)	69
4. Становлення внутрішньої структури військової інституції	80
5. Діяльність міністерства військових справ по демобілізації частин колишньої російської армії та складанню національних армійських підрозділів навесні 1918 р.	102
6. Робота окремих підрозділів міністерства навесні 1918 р.	125
Післямова	152
Додатки	158
Іменний покажчик	168

Наукове видання

Кудлай О.Б.

**Формування вищих органів управління
у сфері військового будівництва УНР
(червень 1917 — квітень 1918 рр.)**

Комп'ютерна верстка *Зубець Л.А.*

Підписано до друку 28.02.2017 р. Формат 60х84/16.

Ум. друк. арк. 10,52. Обл. вид. арк. 9,01.

Наклад 300 прим. Зам. 51. 2017.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України.

Київ-1, вул. Грушевського, 4.

Свідоцтво

про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.